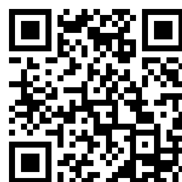
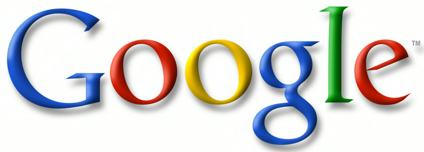

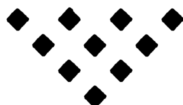
LEUVENSCHE BIJDRAGEN

Tijdschrift voor Moderne Philologie

GESTICHT DOOR WIJLEN PH. COLINET (1896)

ONDER REDACTIE VAN

L. Goemans, C. Lecoutere (†), L. Scharpé, A. Carnoy,
A. Noyons, J. Mansion, J. Van Ginneken, J. Schrijnen,
J. Duqué (†), H. De Vocht, J. Van de Wijer, A. Boon,
J. Kleyntjens en L. Grootaers.

XIXe JAARGANG

'S GRAVENHAGE
MARTINUS NIJHOFF
1927

INHOUD

LEUVENSCHE
BIJDRAGEN

De **Leuvensche Bijdragen** verschijnen in vier driemaandelijksche afleveringen.

Het **Bijblad** verschijnt afzonderlijk in Maart, Juni, October, December.

De prijs per jaargang is **fl. 9.** Voor inlichtingen omtrent de exploitatie buiten België wende men zich tot de firma MARTINUS NIJHOFF te 's-Gravenhage.

Mededeelingen voor de redactie, alsook boeken ter recensie worden ingewacht bij Dr. L. GROOTAERS, Naamsche Steenweg, 158, Heverlee-Leuven (België).

Over Beatrys [1]

III. DE BRONNEN DER NEDERLANDSCHE BEATRYS

We zullen ons niet verdiepen in al de *mogelijke* bronnen der Beatryslegende, tot nog toe gekend, die hoofdzakelijk door MUSSAFIA zijn opgegeven in zijn baanbrekende studies, waaraan hij sedert ± 1865 zijn beste krachten gewijd heeft [2]. In zijn negende *Abhandlung* geeft hij 'n overzicht der ontwikkeling van de Marialegenden ; daar ook worden de codices vermeld waarin de BEATRYS, onder meer dan een gewijzigden vorm, voorkomt in proza of rijm [3]. Trouwens deze vergelijkingsarbeid met onze Beatrys is grondig verricht door H. WATENPHUL in zijn Dissertatie : *Die Geschichte der Marienlegende von Beatrix der Kösterin, Göttingen, 1904.* Daaruit leeren we dat de hoofdbron van het eerste gedeelte der BEATRYS (1-553) zoo niet de eenige, te vinden is in CAES. HEISTERBACH... LIB. MIRAC. III, n. 11. Cäsarius is ± 1240 gestorven,

[1] Zie : mijn vorige artikels in dit Tijdschrift : I. Over den Tekst der BEATRIJS (L. B. XVIII (1926) I). II : Over de Interpolaties in de BEATRIJS (L. B. XIX (1927) I).

[2] Vgl. MUSSAFIA, *Sitzungsberichte der Akademie zu Wien, Studien zu den Mittelalterlichen Marienlegenden. Jhrg. 1887-91, Hist. Philos. klasse.*

[3] Cfr. verdere gegevens over de Beatrys-legende in *Anal. Boll. t. XXI, bl. 45, bl. 257, n. 194 ; bl. 273, n. 431 enz. (cfr. n. 194).* Daar vindt men ook de bronnen der 6 verschillende redacties der kosterinne-legende. Buiten de twee die we aan CÄSARIUS verschuldigd zijn (DIALOG. VII. 34 (35). — LIB. MIR. III. 11) noemt MUSSAFIA er nog 5 op (I. N. 59, II. N. 34, III. n. 1, 11, IV, n. 2).

heeft zijn LIB. MIRAC. begonnen ± 1225 en waarschijnlijk nooit afgewerkt. Alhoewel het niet boven alle verdenking verheven is, mag als voldoende zeker worden vooropgezet dat dit n. 11 werkelijk nog van zijne hand is, en geen later toevoegsel, gelijk vermoedelijk de volgende hoofdstukken wél zijn. Deze twijfel omtrent de authenticiteit berust m. i. hier op. Enkele jaren vroeger (ten hoogste 20) [1] had Cäsarius in zijn DIALOGUS 'n legende opgeteekend, die, wat de kern aangaat, met de latere uit de LIBRI overeenstemt. Maar deze is veel uitvoeriger en dramatischer en ze wijkt af van de eerste in hoofdzakelijke punten. Vgl. b. v. :

D. *In monasterio quodam sanctimonialium cuius nomen ignoro.*
L. *Erat in partibus superioribus coenobium quoddam ordinis Si Benedicti.*

D. *ante multos non annos virgo quaedam degebat Beatrix...*
L. *in quo erat puella (quaedam)...*

Wat in D. algemeen was wordt in L. individueelder opgegeven, maar L. maakt weer onbekend wat in D. reeds 'n naam droeg.

D. *Quam clericus quidam procari cepit. Illa verba luxuriae spernente...*
L. *(Quae) graviter est tentata, ut ad petitionem cuiusdam iuvenis habitum mutaret... cum puella complere vellet quod corde (ipsa) conceperat.*

D. *In quo vicio (meretricis) cum 15 annos transegisset...*
L. *Sicque (communis (mulier) cum esset) spatium decem annorum conplevit...*

D. *Quae cum dixisset portario : nosti Beatricem huius oratorii custodem...*

[1] Ik weet wel dat er geleerden zijn die meenen te mogen zeggen, dat de DIALOGUS in 1222 werd geschreven. Maar staat dit vast? En *wanneer* heeft Cäsarius de Beatrix-legende in zijn LIBRI opgeteekend. Daarom verkoos ik ± 20 te zeggen.

L. *Obviam sibi vidit ante portam (monasterii) puellam, quam (interrogavit)...*

D. *Illa, verba hominis notans sed non intellegens, dum abire vellet....*

L. *Quae (haec audiens) cor elevavit ad coelum... deo gratias agens... procedit ad monasterium...* enz.

Dat de twee „ gebeurtenissen " er slechts ééne zijn, zal wel iedereen beamen ; de vraag is : of één en dezelfde schrijver, de identiteit der twee legenden kennend, ze als geschiedkundige stof overleveren, en ze toch in gewichtige varianten van elkaar kon laten verschillen ? Het antwoord op die vraag zal wel luiden van „ ja " ! Zoo iets was mogelijk in de XIIIe eeuw, inzonderheid bij schrijvers, die, niet critisch aangelegd, eenvoudig meedeelen wilden wat hun van gezaghebbende zijde verhaald werd, en waaraan ze trouwens volledig geloofden. Indien Cäsarius zich bewust is geweest dat zijne twee versies van dezelfde gebeurtenis nog al sterk van elkander afweken, dan heeft hij daarin geen bezwaar gevonden ; deze tegenstrijdige bijzonderheden waren hem bijzaak, wellicht waren *beide* overleveringen z. i. daarin al even onnauwkeurig, de *kern* kwam hem voor als geschiedkundig-waar, en dit was voldoende.

Zoo naderen we tot de tweede vraag : Heeft Cäsarius enkel 'n overlevering geboekt of ook schriftelijke bronnen benuttigd in zake Beatrys ? Dat de twee versies zoo veel van elkander verschillen, doet ons naar de eerste onderstelling overhellen. Dat er tot nog toe geen oudere schriftelijke bronnen dan die uit Cäsarius ontdekt zijn, bevestigt dit vermoeden. Toch moet men hierin zeer omzichtig wezen, wanneer men nagaat dat althans 'n vierde gedeelte van de Miracula uit het 3de Boek, waaraan de Beatrys ontleend is, in vroegere geschreven bronnen reeds opgeteekend werd (1).

Maar kunnen wij ons niet beroepen op den laatsten

(1) Vgl. Anal. Bolland l. c. bl. 47.

zin uit de Lib. n. II. „ *Haec dicta sunt mihi a viro religioso qui novit confessorem puellae, cui haec contingebant*"? Hoe positief die woorden ook luiden, ze zijn voor 'n scepticus niet afdoende, inzonderheid wanneer men bemerkt dat deze zoo duidelijke bewering wellicht enkel 'n psychologische transcriptie is van de volgende slotwoorden uit den Dialogus : *Quae... quandiu vixit gratias egit, per confessionem, circa se gesta, manifestans.* Het is niet ongehoord dat we een „ narrari audivimus " enz., ontmoeten bij Middeleeuwsche schrijvers, waar ze heel eenvoudig uit een ouderen codex hebben overgeschreven, wat wellicht 'n eeuw of nog meer vóór hen geboekt was. Maar ik wil toch toegeven, dat déze woorden van Cäsarius, gezien zijn hoedanigheid van historicus en zijn ambt van zeer gezocht biechtvader, allerwaarschijnlijkst moeten worden opgenomen *prouti sonant.*

Dat Cäsarius niettegenstaande het feit dat hij een der beste oorgetuigen en zegslieden van de legende was, in zulke opmerkelijke varianten, na hoogstens 20 jaar, verzeilde, zal velen bevreemden. Daarom echter de vroegere aangenomen hypothesis van de eenzelvigheid der „ gebeurtenis " of van de authenticiteit der vertelling als ongerijmd te laten varen, ware niet gerechtvaardigd. Hoe vreemd het ook schijne, zulke tegenstrijdigheden zijn in de XIII[e] eeuw in dit soort van letterkundige voortbrengsels lang niet onmogelijk. De volkstraditie was zoo gevleugeld en de goedgeloovigheid zoo genegen voor dit slag van „ gebeuren " dat zelfs 'n „ oorgetuige ", na 20 jaar, onbewust, tot zooverre, er het slachtoffer van worden kon. Daarenboven indien we onderstellen dat de eerste redactie door Cäsarius werd geboekt op hooren zeggen, en door hem dus bondig werd weergegeven, dan kan hij, 'n tiental jaren daarna, werkelijk van dien kloosterling, uitvoeriger, hetzelfde feit, maar merkelijk veranderd hebben vernomen, en dit *weer* hebben overgeleverd, zonder zich te bekommeren om zijn eerste traditie, die hij bestaan liet *prouti iacebat.* Dat wellicht

zijn eerste recensie, niettegenstaande alles, geloofwaardiger was, is bij Cäsarius wel niet opgekomen. Het feit dat *hij* slechts 'n derdehandsch getuige was, en dat er wie weet hoeveel jaren waren verloopen sinds de biechtvader het aan dien religieus en deze het aan Cäsarius vertelde, heeft hem ook niet verontrust. Of heeft hij toch 'n „ geschiedkundig " gemoedsbezwaar gehad en daarom in de tweede, uitvoeriger, traditie opzettelijk den naam Beatrix niet vermeld, en het *ante multos non annos* verdonkermaand; het aan de volgende eeuwen overlatend aan dit probleem 'n oplossing te geven? Best mogelijk.

Intusschen blijft het nagenoeg zeker dat Cäsarius: 1° geen schriftelijke bronnen voor *dit* exempel heeft benuttigd (1); 2° dat *hij* ook de tweede en latere redactie, evenals de eerste, heeft overgeleverd.

Deze moreele zekerheid zou nog worden bevestigd indien het genoegzaam vaststond, dat de Beatrijs-legende ontstaan was, rond het einde der XIIe eeuw, en in de Zuiderlijke Nederlanden gelocaliseerd kon worden. Nemen wij Cäsarius' getuigenis woordelijk aan, dan is het eerste punt nagenoeg zeker, want de woorden:

(1) Jonckbloet heeft *Alanus de Insulis* († ± 1203) met *Alanus de Rupa* († 1475) verward, maar de *Doctor Universalis* heeft noch in zijn: *De Arte Praedicatoria*, noch in zijn: *Liber Poenitentialis*, 'n gelijkluidende legende overgeleverd. Ook is er niets te ontdekken bij Migne, t. CCX *in verbo: Maria*. Bij het ter pers gaan dezer studie werd ik vriendelijkst verwittigd door den Heer R. Guiette, die 'n uitvoerige studie der legende op touw heeft, dat er toch geschreven bronnen bestaan van het einde der XIIde eeuw, wellicht, *zeker* echter van de eerste helft der XIIIde, die de Beatrys-legende overleveren, daarbij voegende zekere bijzonderheden waarover Cäsarius noch in den Dialogus noch in den Liber gewaagt. Indien dit feit vaststaat, dan moet men ten minste toegeven, dat er in de XIIde eeuw 'n volksoverlevering omtrent Beatrys in omloop was, alhoewel men steeds de thesis handhaven kan, dat Cäsarius oprecht is in het aangeven *zijner* bronnen, en hij, wellicht (rond 1220) toch de eerste was (?) om de legende vast te leggen in zijn Dialogus. Hier komen we later op terug.

In monasterio quodam sanctimonialium cuius nomen ignoro, ante multos non annos... geschreven ± 1220, verplaatsen ons in den aanvang der XIII[e] eeuw, of op het einde der XII[e]. Maar het tweede punt: de bakermat der legende, kan zelfs op zulk 'n getuigenis niet bogen (¹). Jammer genoeg kunnen we aan het feit door WOLF geboekt en door J. v. der ELST l. c. als wichtig beschouwd haast geen waarde hechten. Want, dat WOLF de Beatrijs-legende uit den mond eener non van VROUWEN-PERCK in het midden der vorige eeuw, opteekende, als in dit klooster voorgevallen, is wel 'n curieuze maar geen belangrijke bijzonderheid (²). Evenzoo is het getuigenis van HENRIQUEZ (Menol. Cisterc. 1630) voor mij waardeloos. De Oliva-abdij nabij MARIEMONT in HENEGOUWEN zou het *monasterium* zijn *cuius nomen ignoro*, of het *coenobium quoddam in partibus superioribus* van CÄSARIUS. Maar HENRIQUEZ zelve bekent dat hij bij zijn bezoek der abdij (± 1230 gesticht, 1554 door de Franschen verbrand, 1568 door de Geuzen verwoest, 1610 weer opgebouwd) geen enkel historisch document, ja zelfs niet de grafstede van BEATRIX te zien kreeg. Alles verwoest zal men zeggen! Maar hoe komt het dan dat JACQUES de GUYSE (± 1334-1399) die zoo uitvoerig het leven van den stichter der abdij, 'n dietschen eremijt JAN WILLEM, en vriend van MARIA VAN OIGNIES, heeft beschreven, volstrekt niet gewaagt over de non BEATRYS, die wel tijdgenoote van den stichter geweest is. Haar leven was voorzeker niet minder aantrekkelijk dan hetgeen DE GUYSE over JAN WILLEM vertelt. Dat er te Oliva 'n beata of sancta Beatrix werd vereerd, is zeker voor de XVI-XVIIe eeuw; maar is dat onze kosterinne? Kon het b. v. niet heel eenvoudig BEATRIX VAN NAZA-

(¹) cf. Tijdschrift van Leiden, XXXII bl. 53-5.

(²) M. von Ploennies: Die Sagen Belgiens, 1846. Maar door mij niet benuttigd.

RETH ([1]) geweest zijn ? van wie men relikwieën te MARIEMONT kan hebben bezeten ? Ik geloof niet dat men het hierin verder heeft gebracht dan de bewering van CÄSARIUS zelven, *in partibus superioribus*, dat is : in NOORD-WEST EUROPA ([2]).

De vier verschillende recensies die rond de XIVe eeuw in ZUID-NEDERLAND voorzeker druk werden gelezen in de moedertaal, kunnen het hunne hebben bijgedragen om 'n bestaande en vereerde BEATRYS met de kosterinne te vereenzelvigen.

Nu is het de tweede redactie uit de LIBRI MIRACULORUM III (VIII), derde boek n. 11, die hoofdzakelijk — mijn thesis is : uitsluitend — gediend heeft bij het samenstellen ónzer BEATRYS. Dat deze *niet* berust op den ouderen tekst uit den DIALOGUS is reeds door anderen betoogd ([3]), en blijkt reeds afdoende uit de vergelijking die we vroeger hebben voorgelegd. Dat de BEATRYS ook niet op andere ons bekende Latijnsche bronnen teruggaat, zal later nog blijken.

WATENPHUL heeft uitvoerig bewezen dat de tekst der LIBRI 'n bron is, dé bron onzer BEATRYS, althans tot en met vs. 553, en wij opperen daartegen geene bezwaren. We beweren enkel dat het niet volstaat deze bron te laten gelden tot aan den terugkeer der non naar haar klooster (waar niemand aan twijfelt) maar feitelijk tot en met vers 865 als dusdanig moet worden aanzien.

J. v. D. ELST is WATENPHUL in zijn uiteenzetting ge-

([1]) BEATRIX VAN NAZ. ook 'n tijdgenoote van den vlaamschen stichter van Oliva, wellicht 'n bekende. Nog zooveel valt op te helderen omtrent onze XIIe en XIIIe eeuwen.

([2]) *In partibus superioribus*, meen ik zóó te mogen en te moeten vertalen. *In partibus superioribus* opvatten als „ *in montanis* " gesteund op het spreekwoord : *Benedictus colles*...schijnt me gewaagd voor de XIIIde eeuw, in den contextus 'n overbodige en niets zeggende bepaling. Dat men in de Middeleeuwen het Noorden als hooger gelegen dacht, meen ik (met recht ?) buiten kijf.

([3]) cf. Tijdschrift van Leiden, XXXII, bl. 57-8.

volgd en beweert ook van af vs. 553 wijkt ons gedicht af van de LIBRI VIII MIRACULORUM : hier keert de non niet onmiddelijk naar het klooster terug, doch wordt gastvrij opgenomen door eene vrouw die zij bevraagt naar de lotgevallen der kosteres. Daarbij beteekent het woordje *hier* : in onze Beatrys, en wordt er dus beweerd dat in de LIBRI MIRACULORUM deze episode niet kan gevonden worden.

Niet letterlijk, dat blijkt terstond, maar indien ik bewijs :

1) dat heel veel en zeer teekenende elementen en bijzonderheden, door BEATRYS in de verzen 553-865 vermeld, ook voorkomen in het Latijn der LIBRI.

2) dat onze dichter evenzoo in het eerste gedeelte van zijn arbeid 1-553 den Latijnschen tekst der LIBRI heel vrij heeft behandeld, en met groote kunstvaardigheid veel heeft veranderd, ja er nog meer heeft ingelascht, om zijn verhaal én waarschijnlijker én poetischer te ontwerpen, dan kan men mij het recht niet strijdig maken te beweren, dat ook de laatste Latijnsche traditie, bron is geweest van heel de BEATRYS tot 865 inbegrepen. Dit bewijs leveren is niet bezwaarlijk; we zullen beginnen met het tweede bestanddeel ervan te betoogen. En dit betoog is wel zoo op te vatten, dat wij de LIBRI aanzien als de *éénige* bron van het gedeelte 1-553. Het zal dan later blijken dat de LIBRI niet enkel de bron zijn van 553-865 maar ook, als in 't eerste geval, de uitsluitelijke.

* * *

Vers 1-17 of Prologus is onzen dichter eigen en berust op persoonlijke toestanden en ervaringen.

Erat in partibus superioribus coenobium quoddam ordinis Si Benedicti in quo erat puella Deo et Beatae Virgini Mariae semper serviens devote (1) heeft stof geleverd voor

(1) Ik citeer volgens de uitgave van D. A. MEISTER *(Roma 1901)*, maar de tekst is op vele plaatsen verdacht. MEISTER publiceerde 'n

v. 18-20. Juist omdat het Latijn zoo algemeen is en de BEATRYS misschien door 'n kloosterling(e), of een met kloosters bekenden clerc, gedicht is, werd dit niet geheel, en enkel vaag in het Nederlandsch overgenomen.

Het is overbodig voor vs. 23-25 'n beroep te doen op de woorden : *Erat enim corpore speciosa* uit den DIALOGUS, om deze korte uitwijding te verklaren ; deze beschouwing is zoo Middeleeuwsch, als de dergelijke in hagiographische geschriften : *parentibus nobilis, virtute nobilior !*

Et ideo, a conventu, custodia ipsius ecclesiae est ei commissa, is de feitelijke inhoud van vs. 26-36. Maar aan deze bewerking kan men reeds nagaan hoe de persoonlijke dichter van den proloog ook met het dorre Latijn geen genoegen nemen zal, maar én in stijl én in plastische voorstelling alles omwerken wil tot 'n levend gedicht, waarbij zijn kennis, zijn phantasie en zijn gemoed 'n vrij beduidende rol zullen spelen.

Vers 36-61 is weer geheel uit de ervaring van onzen dichter geschreven, hij is, indien niet *oud* dan toch ook 'n *gedaghet man* gelijk broeder Ghijsbrecht.

Dat hij deze geloofsbelijdenis en critiek omtrent de *minne* vooropzet, heeft naast 'n psychologische reden, die hem aanzet tot het blootleggen van levens-wijsheid en eigen gemoedsstemming, ook 'n ander motief : hij wil den vromen lezer verhinderen 'n al te streng oordeel te vellen over Beatrys, die door de minne „ onder voet gheworpen " zich „ ries " heeft gedragen, veel „ scande " heeft ondervonden enz. maar toch :

> Hier omme en darfmen *niet* veronnen
> Der nonnen dat si *niet* en conste ontgaen
> Der minnen, diese hielt gevaen.

zeer slordig hsch. uit de XVI^de^ eeuw, en heeft verzuimd de geschreven bronnen te vergelijken. Men weet echter dat er tot nog toe geen geschreven bron voor de BEATRIX uit den DIALOGUS of de LIBRI is ontdekt. (Vgl. echter hooger bl. 3-5 en hierna bl. 23)

Deze bemoeiing om den lezer, *tegen het latijn* in, uit medelijden met het zwakke menschenkind, dat onder zooveel aandrang bezwijkt, tot sympathie en genade op te wekken, is de groote bron waaruit de Beatrys-dichter geschept heeft om zijn verhaal met schitterende traanpeerlen te smukken. Velerlei vondsten (die in geen andere bewerking voorkomen) zijn hieruit te verklaren. Met vers 65 begint het eigenlijke verhaal. Het latijn blijft zeer sober van trant.

Quodam tempore, divina annuente clementia, graviter est tentata, onderverstaan door den duivel *(cfr. divina annuente clementia)* vlg. v. 65-71. Maar onze bewerker, die trouwens weet dat de Latijnsche bron kort hierop ook Beatrys aan 't spreken zal krijgen, om den tweestrijd in haar ziel plastisch uit te beelden, voegt er vs. 72-80 bij, waarin ook 'n gedeelte van den volgenden latijnschen tekst doorklinkt : *ut ad petitionem cuiusdam iuvenis habitum suum mutare vellet :* Dit abyt moestic begheven !

Onze dichter heeft hier de verhouding van non en jonkman wat verschoven en daarmee natuurlijker gemaakt. Hij zal ons later uiteen doen hoe ze van hun jeugd afaan reeds verliefd waren ; wellicht is Beatrys 'n begeven (dus vaak niet heel vrijwillige) Cistercienscbe, geen wonder dat ze zelfs zonder aandringen van den jonkman ('n voortdurende of herhaalde *petitio* is onwaarschijnlijk), in haar klooster, zelfs na jaren — ja juist na jaren — bekoord wordt. Het talent van onzen bewerker blijkt duidelijk in die vluchtige en toch doorslag gevende varianten.

Quod heu ! postea factum est ita !

Nu hoert, hoeter na verghinc! vs. 81.

Cum, praefato opere, (i. e. diaboli) puella (id) complere vellet quod corde conceperat, suggestione diabolica devicta in numine (munimine?) et tempestate noctis silentio venire iubet (iuvenem) promittens se eius precibus annuere et locum signans ubi eam expectaret.

Het volstaat daartegenover te lezen vs. 81-190 om zich overtuigd te houden dat onze dichter geen andere bron benuttigde, en uit dit laconische Latijn 'n meesterwerkje heeft geschapen, waar de natuurlijkheid het opneemt tegen het kunstvaardig overleg, en beiden *den* prijs behalen. Over heel dit breed opgezet en toch miniaturistisch tafereel ligt er daarenboven nog zulke ingehouden kracht van begrepen passie, zulke machtige en toch gesmijdige levenservaring, wordt alles zoo duidelijk en toch zoo hoofschkiesch gezegd, dat ik zijn weerga niet ken in onze of vreemde Letterkunden. Vers 92-5 is weer kort maar pregnant, om zijn hoofddoel te bereiken : zijn heldin moet worden hoog gehouden in haar val. Inzonderheid vestig ik de aandacht op de psychologische verdieping die de zin : *promittens se eius precibus annuere* heeft ondergaan, eerst in vs. 85-6, dan in 'n pracht van boetseering uit vs. 100-18. Dat wij ons in deze episode nog volop bevinden in den bloei der riddertijden zal wel aan niemand ontsnapt zijn. Zoo, zou geen dichter ± 1300 hebben geschreven.

Ipsa nocte surgens praenominata puella nimio dolore concussa omnes claves ad custodiam ei commissam (...as ?) simul colligens monasterium (i. ?) intus altare aggreditur, ubi imaginem beatae Mariae virginis scivit esse et cadens in terra prostrata flebili voce imaginem his verbis alloquitur dicens...

Het Latijn wordt wakkerder, maar vs. 191-205 is én door 'n kenner én door 'n verbeeldingrijke dichter ontworpen. Uit dezen latijnschen passus en het volgende Latijnsche gebed laat hij weg wat minder met zijn werkelijkheidsvisioen overeenstemt of niet meer past in het kader van zijn psychologisch en historisch opzet.

O gloriosa Virgo Maria, filio tuo et tibi a pueritia mea servivi et ipsum sponsum habui (niet meer te gebruiken) *nunc autem mores meos et vitam turpiter propono (mutare?)* (ook onbruikbaar voor onzen dichter, en ... valsch !), wordt in vs. 205-15 heel anders opgevat en getrouw aan zijn later uiteen te zetten godsdienstig standpunt : God

boven Maria! veranderd in een gebed tot Jezus dat innig aansluit bij de vzn. 75-80.

Has claves mihi de tua gratia commissas et hoc velum in signum virginitatis mihi datum tibi domina mea conmitto (remitto ?). Verbis istis claves imagini pendens...

Met vers 223 en volgende interpreteert onze Beatrysdichter het bovenstaande gebed op zijne wijze, en er klinkt 'n ander wanhoopskreet uit die enkele verzen dan uit de onnatuurlijke gezegden van het Latijn.

Uit de laatste gesproken woorden van Cäsarius kon 'n aandachtig lezer reeds 'n vermoeden scheppen omtrent het verloop van het wonder, daarom zijn ze bij onzen bewerker zorgvuldig weggelaten. Andere jongere vertalers hebben het inzicht van Cäsarius nog duidelijker gemaakt en laten Beatrys eenvoudig zeggen : „ Bewaer mi die costerie wel ! " Onnoodig te vragen wiens talent hier overweegt ; en zoo fijnzinnig heeft onze dichter alles begrepen en gevoeld dat hij met 'n zeer geslaagde fictie onze mogelijke scherpzinnigheid heeft willen verschalken in vs. 239-248. Het : *imagini pendens*, alleen, was hem ook te opvallend en daarom is hij tot deze argelooze list overgegaan.

Maxime flens locum adiit ubi iuvenem esse scivit. Iuvenis eam videns gavisus est et ponens super equum suum, duxit ubi ipsam habere voluit. Amen en uit! Is het nu overdreven wanneer ik beweer dat enkel 'n eerste - klas - dichter uit deze „ nuttige " gegevens tooveren kon vs. 249-293. En wie heeft niet gerild bij vs. 294-306, die uit hun beider lange stilzwijgen (want *hij* is gelukkig) plots opklimmen als *haar* snerpende noodkreet, 'n oogenblik onderdrukt door mooie tegenspraak (vs. 307-327) maar dat zijn enkel mooie woorden... die niet overtuigen. Die niet overtuigen... maar logen. Men zal lang zoeken in de Middeleeuwsche letterkunde alvorens men 'n tegenhanger vindt van onze verzen 328-396. Er is hier zulk 'n begrijpen der menschelijkheid, die het goed meent met eigen groot-

heid en toch te zwak is gebleken, zulk 'n diepe ondergrond van het eeuwig menschelijke „ Luister naar mijn woorden maar bezie mijn daden niet " dat deze passus onsterfelijk is van alle tijden. Daarom die hartstochtelijke „ weder tale " van vs. 346-58, waar de dichter, al even diepzinnig, een der grootste moreele krachten, uit lichaam en ziel geboren, laat gelden, 'n vrouwelijke kracht, die eens verdwenen, de vrouw heeft vernietigd; 'n kracht en toch ook weer, immers ze wordt door menschelijke liefde bekampt, 'n zwakheid! Hoe klinkt het daarom, na het half-lief en sarcastisch :

Ende hoert die voghele inden dalen
Hoe si singhen ende hen vervroyen,
Die tijt sal u te min vernoyen,

hoe klinkt het dan weer kinderlijk-hulpeloos vs. 359 :

Als ic bi u ben...

maar toch heeft de *kracht* de bovenhand in den strijd :

Ic hebs in myn herte toren
Dat ghi mi heden leit te voren.

Toren! uit twijfel en afkeer geboren, dien al *zijn* excuses niet konden sussen, maar die zij-zelf met hartstochtelijke en zinnelijke, ja godlasterende woorden tracht te overroepen ; maar ook *zij* kan het niet, en heel deze scene van passie-en-eer klinkt stroef-melancholisch uit, door geestelijke overwegingen voorafgegaan, op dit fatalistisch-ware belijdenis :

Al est dat ic dolen moet
Ende mi te groten sonden keren
Dore u, lieve scone jonchere!   (vs. 394-6)

Dus hadden si tale ende wedertale. Ook *tale* van verbeelding, kunst, en gemoed had de dichter, en geen menschenkind heeft hem niet van dankbare *wedertale* gediend.

Post parvum vero tempus, cum consummasset omnia quae puella secum duxerat, ipsam discernit (?) (dimisit) ut omnes facere solent quia non tantum eam sed ipsius res magis dilexerat.

Realistisch genoeg! Maar... 'n poetische ketterij, of 'n proza-vloek voor de bewerking van onzen dichter. Hoe hij dit alles transponeerde, het mooïer makend en toch werkelijk latend, leeren ons vs. 398-432.

Ende wonnen II kindere tsamen (vs. 408) is belangrijk, en speelt later 'n rol [1]. Zeven jaren, gedurende dewelke zij aan *hun* liefde en de dichter aan *zijn* ziel getrouw is gebleven. Hoort vs. 422-30 :

Dies he*n* wart te moede onsochte.
Si waren he*n* liever vele doet.
Dan si hadden ghebeden broet!
Die aermoede maecte een ghesceet
Tusschen he*n* beide*n*! Al waest he*m* leet
Aen den man ghebrac dierste trouwe...
Hi lietse daer in groten rouwe
Ende voer te sinen lande weder
Si en sachen *met oghen* nye weder!

Gelukkig, wij ook niet! Moderne schrijvers hadden (en hebben) wel wat anders verzonnen, maar onze dichter al behandelt hij zijn bron met groote poetische onafhankelijkheid blijft haar getrouw, en laat zich niet verleiden tot buitenissigheden, die al te licht tegenstrijdigheden zouden worden voor verbeelding of gevoel.

(1) De Heer R. GUIETTE heeft deze bijzonderheid teruggevonden in een hsch. van 't Arsenaal te Parijs nº 3518 (uit de XIIIe (XIIe?) eeuw. Na het verschijnen van GUIETTE's voorzeker zeer belangrijk werk (dat tegen 1928 in uitzicht wordt gesteld) zal hieromtrent 'n beslissing vallen. Is dit hsch. werkelijk uit de XIIe eeuw of uit het begin der XIIIe, dan wil ik, als vroeger gezegd, gereedelijk aanvaarden dat onze dichter *dit* uit den volksmond *kon* overnemen. Maar die zooveel uit zich heeft „ontgonnen" kon ook dit uit zijn eigen gemoed voelen opwellen. Deze heel natuurlijke overeenkomst kan spontaan zijn. Vgl. blz. 23 : nota.

Puella videns se mortaliter peccasse et per hoc claustrum suum et Deum amisisse, in poenis procedens, vagari et iam communis esse coepit.

Van vrouweneer, moederliefde geen spoor in 't Latijn. Goddank wel in ons Dietsch! en zoo mooi dooreengeslingerd! met 'n weemoedig herleven van vs. 345-55! dat alles in zoo 'n spontane alleenspraak, ditmaal, en met fijnen takt, tot Maria gericht!

Sicque ambulans multa loca, mortalia quaeque (peccata) agens spatium decem annorum complevit, wordt omgezet in vs. 454-76. De *zéven ghetiden onser Vrouwen* bleken den dichter hier onmisbaar; gelijk de twee kinderen Beatrix redden uit wanhoop en voor het leven behielden, zoo zullen deze *ghetiden* ze redden voor de hel en tot het geluk weer eens brengen.

Tandem pius Dominus, qui non vult mortem peccatoris, sed ut convertatur magis et vivat, volens malam eius conversionem (conversationem?) terminare, maximam contritionem cordi eius infudit et [puella] pro suis excessibus nocte diuque domino Jhesu Christo et matri misericordiarum virgini Mariae incessanter supplicat.

Het zal ons nu niet meer verwonderen dat deze zeerclerkachtig-gehouden begrippen, door onzen dichter worden omgezet in 'n ebbe en vloed van zieletaal en zielekamp van vs. 483-532, waarin we de gejaagdheid der bekeerlinge en hare diepe neerslachtigheid, telkens, om strijd, in vernemen.

Videns autem Pater misericordiarum tantam contritionem indignae famulae suae dedit ei voluntatem redeundi ad locum unde asportaverat, is haast heelemaal onvertaald gebleven; 'n heimelijke trek van 't vogeltje dat vrij is, waarvan Vondel gewaagt, wint het op 'n onnoodige banale tusschenkomst van hierboven. We staan na zooveel lief en leed op den drempel van het „scone mirakel" zelve, dat de dichter wel naar de pen deed grijpen maar dat voor hem, kunstenaar en minnekenner, niet de hoofdzaak kon zijn. Daarom zullen we in het tweede

gedeelte 553-865 nog vaak zijn eigen inzicht en vaardigheid moeten bewonderen.

In de hoogste mate oorspronkelijk noem ik onze Beatrys tegenover haar eenige Latijnsche bron. Geen 25 verzen zijn er aan te duiden waarin het Latijn doorschemeren komt; en toch in de hoofdlijnen der zich ontwikkelende gebeurtenis werd het trouw gevolgd; de kern is één, de inhoud en opzet is anders, want van inhoud en opzet is er feitelijk weinig of niets te bespeuren in het dorre verhaal van Cäsarius.

* * *

Des te opvallender is nu, in het Latijn, de breedvoerige uiteenzetting van het vervolg: de terugkeer van Beatrys naar en in haar klooster.

Obviam sibi vidit ante portam puellam quam sic alloquitur dicens: O bona puella, rogo te fideliter, ut mihi dicère digneris, quomodo se status huius claustri habeat.

Dat deze voorstellingswijze, het reeds in waarschijnlijkheid en psychologische waarheid wint tegenover die in den Dialogus, waar Beatrys zonder schroom zich tot de(n) portier(ster) van haar klooster wendde met de vraag: *Nosti(ne) Beatricem quandoque huius oratorii custodem*, is duidelijk. Maar dat ze voor onzen Beatrysdichter toch niet te verwerken viel, is nog klaarder. Heel het voorgaande opzet, en de twee kinderen vooral verhinderen dit. Daarom heeft onze dichter met 'n erg handige verschuiving van tooneel, het *ante portam (monasterii)* omgezet tot vs. 560-62; de *puella* wordt 'n weduwe (vs. 563), heel wat waarschijnlijker: Beatrys is ± 15 jaar afwezig geweest, de puella moest dus wel ± 30 zijn om haar vragen te kunnen antwoorden. Na 'n dagmarsch, dus 's avonds, met hare twee kinderen is ook het eerste wat ze doen moet „herberghe bidden" en veel omzichtiger is het, op afstand, aan zoo iemand omtrent het klooster eerst en vooral, daarna omtrent de kosterinne zich te bevragen. (cfr.; v. 564-85.) Onze Beatrys vraagt

eerst heel „onnoozel" wat voor 'n klooster het is:

Segtmi seitsi, vrouwe goede,

Es dit covint van ioffrouwen (nobiles moniales), en het is de aangesprokene, die heel natuurlijk bij het antwoord ook de aanduidingen geeft uit vs. 577-85, die op de woorden: *quomodo se status huius claustri habeat,* terugslaan.

Door deze kleine trekken als „ende soude gheerne ondervinden hoet inden cloester stoede.... vrouwe goede.... [1] *dicens: O bona puella* heb ik me licht laten overtuigen dat, hoe afwijkend onze dichter zich ook gedragen moge tegenover den Latijnschen tekst, hij dezen toch als legger heeft benuttigd, en niet enkel van broeder Ghysbrecht het verhaal uit zijn boeken gehoord had, maar ook 'n latijnsch afschrift had gekregen van den tekst der Libri Miraculorum.

Respondit puella: Locum istum ab infantia mea inhabitavi, nunquam mala locum istum ab inhabitantibus intellexi, sed bona disciplina puellarum simulque dominae nostrae abatissae hic est. Deze alleszins zeer natuurlijke opgave heeft onze dichter ook gedeeltelijk opgenomen in vs. 581-5, alhoewel *onze* Beatrys er niet naar gevraagd had maar op hare vraag kon de weduwe wel niet enkel antwoorden met 'n ja of neen, als 'n volkskind moest ze er wat bij doen, wat juist antwoord gaf (gedeeltelijk) op de verzwegen vraag.

Et ait altera. Quomodo se habet custos ecclesiae istius et quo nomine nuncupatur.

Di daer bi haeren kinderen sat, si seide...

Maar hoe veel psychologischer en behendiger is hetgene onze dichter haar in den mond legt, vs. 586-96. En

[1] Dergelijke bewijzen zijn nog: 1) habitum suum mutare vellet: dit abyt moetic begheven. 2) Nu hoert hoeter na verghinc: quod heu! postea factum est ita. 3) Genus suum exprimens: hoe hiet haar moeder ende vader. 4) Quae dudum iam peccatrix fuerat: die alsoe langhe hadde ghesneeft. 4) Nunquam mala ab inhabitantibus locum istum intellexi: cfr. vs. 581-85.

dat onze bewerker het: ***et quo nomine nuncupatur*** niet overnam verwondert niet. Reeds voor de derde maal heeft hij 'n onpsychologisch bestanddeel van 'n vragend gesprek achterwege gelaten, en weet het noodige toch heel eenvoudig in het antwoord in te lasschen. Hoe typisch en natuurgetrouw is daarbij de verontwaardiging van onze weduwe in de verzen 596-613, en hoe fijn heeft de dichter alles aan boord gelegd om stil en omzichtig, als 'n groeiende dageraad, het wonder voor ons te ontsluieren uit doomend vergezicht.

Respondit: Bene se habet ut provida et devota puella, quae et omnibus placet per omnia — genus suum et nomen exprimens. Alhoewel de inhoud van vs. 601-613 zoo verschilt met het Latijn, voelt men toch dat het, bij middel der woorden ***provida, devota quae omnibus placet per omnia,*** de eigen psychose van onzen dichter bevrucht heeft.

Nu moet hij zich in 't vervolg nog verder van zijn Latijnsche bron verwijderen, indien hij als tot hiertoe zijn talent van verbeelding en gevoel vrijen loop laat, en die elementen, die hij opzettelijk in de sage gevlochten heeft, ook in de verdere ontwikkeling tot hun recht wil laten komen. Velerlei kon hij uit het Latijn niet overnemen, weer andere bijzonderheden moest hij wijzigen, verreweg het meeste kon hem niet bevredigen, daarom gaat hij van af vs. 620 zijn eigen weg, maar dat hij het oorspronkelijke Latijn heeft gekend daaraan zal wel niemand twijfelen; dat hij het niet meer, ja in haast niets, verder heeft benuttigd, was 'n noodzakelijkheid tegenover al hetgene dat voorafgaat.

Haec audiens quae iam dudum peccatrix fuerat, sursum oculos suumque cor elevavit ad coelum, deo et suae genetrici cum lacrimarum inundacione gratias agens...

Daarvan hebben we nog 'n duidelijk echo in vs. 620-66, maar het is omgezet in het mooie avondgebed, zoo vol psychologische waarheid, dat we in onze bewerking te bewonderen krijgen. Getrouw aan zijn kunstvolle en

kunstvaardige opvatting, wacht zich de bewerker wel het hier zoo ongelukkige: *deo et suae genetrici... gratias agens*, over te nemen, *ten eerste* omdat het niet past in dezen zieletoestand, *ten tweede* omdat er feitelijk geen reden voor is, *ten derde* omdat de mogelijke reden het mirakel verklapt.

Beatrys is in de herberge, met hare kinderen...

> Daer si lach in dit ghebede
> Quam een vaec in al haer lede
> Ende si wart in slape sochte...

Zoo dicht onze bewerker voort, want het is hem onmogelijk zijn latijnsche bron die hier toch weer invloed had na te volgen in: *procedit ad monasterium. Intrans autem retro genuflexa cecidit ante imaginem beatae virginis quae stabat in altari* (1) *et statim obdormivit.* Veel natuurlijker is daarbij de Nederlandsche voorstelling van het tot driewerf herhaalde visioen (vs. 670-760), dat aan Beatrys tijd laat tot bezinning en overtuiging, na al te gewettigden, aan wanhoop grenzenden twijfel.

Opmerkelijk is het hoe onze bewerker zich hier gedraagt tegenover het Latijn dat hij zeker gekend heeft, maar weinig benuttigd.

Cum igitur sic iaceret, loquitur ad eam beata virgo Maria (wat hier in de kerk, vóór het beeld te verwachten was, bij onze Beatrys echter aan *'n stemme, 'n gezant van God en Maria, 'n bode van Maria*, wordt opgedragen) *et ait: O bona puella surge* (nog al naief), tegenover 'n verloopen non, getrouwd, en 7 jaar *communis*... hoe veel beter: *Mensche du heves soe langhe ghecarmt...*) *ne paveas, quia omnia hic per te feci quae facece debueras, si praesens fuisses. Omnia peccata, quae operata es a tempore, quo existi, occulta sunt, et isto loco nemo scit nisi solus Deus.*

Dat onze dichter dit niet zoo klakkeloos overnemen zal, weten we reeds lang, met 'n fijngevoelde en behen-

(1) Wel niet hetzelfde beeld als datgene wat vermeld werd bij: *ipra nocte surgens... monasterii intus altare aggreditur.*

dig doorgezette gradatie zijn de hoofdzaken in zijn drie visioenen de volgende : 1) Maria heeft u verbeden ; 2) Gaat (dus) in den cloester... ; 3) Ghi vint de doren open... ; 4) Die slotele vander sacristien die heeft Maria *doen* bewaren... ; 5) Soe datmen uwes nye en ghemiste... 6) Ghi en vint nyeman op u bedde...

Met volbloedsche Nederlandsche degelijkheid is *alles* gezegd, op *alle* mogelijke bezwaren der rouwmoedige geantwoord, en toch het onhebbelijke : *omnia hic* (in de kerk) *per te feci quae facere debueras*, vermeden.

Die slotele van der sacristien (waar het op aan komt, om ongemerkt weer in haar ambt te kunnen treden, na in 't klooster te zijn gekomen)...

> Die heeft si *soe* doen bewaren,
> dat men binnen XIIII iaren
> Uwes nye en ghemiste,
> soe dat neyman daer af wiste.

Doen bewaren, is duidelijk genoeg, en kan enkel opgevat worden in den zin van : heeft ze zelf bewaard, door hen die de verzen 693-98 als authentisch opvatten. Maar dit te doen gedoogt de tekst ook niet op zichzelven. Het gebruik van *doen* als hulpwerkwoord is in 't Nederlandsch niet voorhanden met 'n volmaakt verleden tijd : die *heeft* si doen bewaren, wel met 'n *aorist* als : dien roc dede daer vinden... d.i. vond ; scrifture dedi werken d.i. hij schreef [1]. Onder meer, om *die* reden, dat *heeft si doen bewaren* den zin heeft : heeft voor de bewaring ervan zorg gedragen, deed me de verzen 693-98 als bijvoegsel veroordeelen.

Dat nochtans onze dichter het Latijn voor oogen of in 't geheugen gehad heeft zal wel niemand betwijfelen ; *daer ghi uut ginges* (vs. 678) *doen ghi uut ghinct* (vs. 688)

[1] Trouwens dan moest de tekst luiden : die heeft si *ghedaen* bewaren. Wie zich op de woorden : *quia omnia hic per te feci quae facere debueras*, beroepen zou om vs. 693-98 als authentisch te verklaren, moet de vroegere bezwaren weerleggen.

roepen ons het: *a tempore quo existi* voor oogen; *soe dat nyemen daer af wiste* slaat op: *et isto loco nemo scit...*

Dat de Beatrijsbewerker zich zoo kunstvol-onafhankelijk tegenover zijn niet kunstvaardige bron heeft gedragen bevreemdt ook niemand meer die zijn bewusten sterken greep en vertaaltrant heeft leeren kennen.

Het Latijn vertelt verder: *Ergo statim confitearis sacerdoti omnes excessus tuos et ego impetravi ex parte (mea) tibi gratiam a filio meo* (1). *Noli timere, audacter accede ad me, claves officii tui et ordinem resume a me et mihi hic servias.*

Op het eerste gedeelte komen we later terug, dat onze bewerker den tweeden zin heelemaal ongeschikt heeft geacht voor zijn doeleinden, blijkt ten overvloede én uit de weglating hier ter plaatse, én uit heel zijn opzet tegenover het mirakel, én, nog eens uitdrukkelijk uit de verzen 799-810, waarbij men zal bemerken dat Beatrijs die bede niet tot Maria maar tot God richt, wat dubbel ongerijmd moet klinken indien Maria haar twee keer, uitdrukkelijk, heeft laten zeggen: 1) Dat heur kleeren op het altaar liggen (vs. 681-68); (759-60) en 2) dat *zij* het geweest is die het ambt van kosterinne vervuld heeft (vs. 693-98) (2).

Dat nu de volgende Latijnsche zin: *Evigilans vero puella, omnia quae in somnis viderat, vera reperit, dominum Jesum Christum et suam matrem benedixit,* is omgetooverd tot die heerlijke verzen 761-854, waarin de mooiheden voor 't grijpen liggen; dit zal niemand bevreemden, die ons betoog heeft gevolgd. En dat onze dichter zulke onsmakelijkheden als: *...ordinem* (het nonnenkleed) *resume a me...* weet te omzeilen was te voorzien.

* * *

(1) Vgl. Maria heeft u verbeden...

(2) De hinderlijke tautologie of althans herhaling van vers 857-9 wordt dan ook opgeheven.

Als besluit van deze vergelijkende studie, waarbij we veel moois in de schaduw hebben gelaten, omdat er geen aanknoopingspunt in het Latijn voor te vinden was, durven we gerust de stelling vooropzetten: indien men voor de 550 eerste verzen onzer Beatrijs den Latijnschen tekst van Cäsarius als bron heeft aangenomen, niettegenstaande de vele afwijkingen, bijvoegsels en uitwijdingen die op dichterlijk en psychologisch terrein onze Nederlandsche bewerking tot 'n meesterstuk hebben gemaakt, dan bestaat er volstrekt geen reden 'n ander oordeel te vellen over het tweede gedeelte van vs. 552-865. Integendeel daar de schrijver, indien hij 'n harmonisch werk wilde leveren, door zijn vroegere afwijkingen gebonden was, kon het niet anders of hij moest nog onafhankelijker dan in 't eerste gedeelte zijn verhaal afwikkelen. Dat hij toch daarbij, al is 't van verre den Latijnschen tekst tot richtsnoer heeft genomen blijkt duidelijk uit al het voorgaande. Niemand heeft naar geschreven bronnen gezocht om de eigenaardigheden van het eerste gedeelte te verklaren; alle zijn voldoende uit de persoonlijkheid en de kunstvaardigheid van den dichter te begrijpen, evenzoo heeft het tweede gedeelte geen andere geschreven bronnen van doen. Die het eerste deel opzetten kon, vermocht het tweede te ontwerpen, waar hij niets anders doet dan de geschetste karakters, de vertelde gebeurtenissen, de natuurlijke toestanden tot hun afloop te brengen. Ik ga dus zoover te beweren, dat de Latijnsche teksten, die in hun tweede episode — de terugkeer van Beatrijs naar het klooster — met *onze* epische bewerking overeenstemmen, geen bronnen zijn geweest, maar schatplichtig zijn aan het Middelnederlandsch (1). Dit is makkelijker aan te nemen, dan dat de Darmstädter Codex *alléén* deze wichtige variante zou

(1) Vgl. de aangehaalde codex lat. 2777 der Darmstädter Hofbibliotheek (Tijdsch. ibid. bl. 59). De H. R. Guiette was vriendelijk genoeg me mede te deelen dat die Codex uit het Luiksche stamt, en dus wel 'n Nederlandschen vorm der legende overlevert.

hebben bewaard op grond van mondelinge overlevering, en zou ten overvloede blijken indien we in dien codex nog andere bijzonderheden ontmoetten die met het Nederlandsch overeenstemmen. Dat de Darmstädter codex dateert uit het begin der XIVe eeuw, is geen bezwaar, want het is volstrekt niet bewezen dat onze Beatrijs niet meer in de XIIIe eeuw gedicht werd, en dat die Darmstädter codex 'n afschrift is van — of althans berust — op 'n ouderen codex is al even min hinderlijk voor onze thesis, zoo lang het niet vaststaat, dat dit vóórschrift eensluidend is met het afschrift, én ouder dan ons oorspronkelijk gedicht. Ten slotte indien de Darmstädter lezing, verder niets heeft dan de geciteerde woorden: *tandem compuncta et penitens ad quandam domum prope abbatiam recepta hospitio diligenter et caute quaesivit ab hospita, quomodo so habuerint moniales de illa abbatia*, die met onze Nederlandsche bewerking harmonieeren, dan is het veel waarschijnlijker dat de arme bij den rijke, dan wel omgekeerd, is komen borgen (¹).

(¹) Deze bewijsvoering heeft de Heer R. Guiette, in een persoonlijk en welwillend schrijven aan mij, te absoluut gevonden; als hypothese wil hij ze wel laten gelden, niet als 'n feit. Ziehier waarom. Niet enkel het Darmstädter hsch. heeft deze episode der herberg-vrouw, maar ook Fransche codices uit de XIIIe eeuw. Ik moet dus wel toegeven dat er geen ander alternatief bestaat dan: ofwel aannemen dat ook die codices deze episode rechtstreeks of onrechtstreeks aan *onze* Beatrys hebben ontleend, wat onwaarschijnlijk lijkt; ofwel: vooropzetten dat er omtrent Beatrys volksverhalen in omloop waren, die onzen dichter hebben geinspireerd. Want daar die Codices enkel *deze* episode met onze Beatrys gemeenschappelijk hebben is de eerste veronderstelling niet aan te nemen, juist als de ontleening door onzen dichter aan die Codices (volgens mij) uitgesloten blijft. Iets definitiefs zullen we dan eerst mogen beweren, als ouderdom en herkomst der betreffende bronnen is vastgesteld in de studie die de H. Guiette ons voor 't volgend jaar belooft. Wat mij betreft ik heb geen bezwaar aan te nemen dat onze Beatrys-dichter enkele (als dit, en het feit der twee kinderen) aan volksoverlevering heeft te danken; het doet, geloof ik, weinig af aan zijn rechtmatigen kunstroem. Die zooveel „vond" waarvan nergens geen spoor meer te ontdekken valt, en alles zoo wist te harmonieeren en af te werken is 'n groot dichter zonder meer.

Zou iemand deze zienswijze omtrent den Darmstädter codex, en over het algemeen omtrent de vindingrijke kunstvaardigheid van onzen dichter niet aannemen, en onderstellen, dat hij ofwel dietsche mondelinge bronnen of Latijnsche geschreven voorbeelden had gelezen of hooren verhalen, die verreweg de meeste eigenaardigheden van ons gedicht zouden verklaren, dan wil ik me daartegen niet *verder* verzetten. De opvatting van onze oudste dichtkunst als vertalingswerk is helaas in vele middens van Noord- en Zuidnederland 'n afgedane zaak... tot ze eens ongedaan wordt gemaakt door bewijzen. Wil men zich echter daarbij beroepen op het eigen getuigenis van onzen dichter :

Ic wille beghinnen van ere nonnen
een ghedichte — God moet mi onnen
dat ic die poente moet wel geraken
ende een goet ende daer af maken
volcomelyc na der waerheide
als mi broeder ghysbrecht seide
(een begheven willemyn)
hi vant in die boeke syn...

dus, beweren dat onze dichter alles heeft meegedeeld volgens de waarheid van dat, wat Ghysbrecht hem vertelde, en er niets heeft aan toegevoegd van beteekenis, dan zal ik me ook niet langer dàärtegen verzetten ; maar me troosten met 'n paar oud-wijze spreuken als : *Qui nimis probat nihil probat...* of *supponitur quod erat demonstrandum.* Dit beweren zou trouwens, geloof ik, 'n kaakslag zijn voor de Beatrijs zelve en voor... de kunst niet minder. Het oordeel van J. v. d. Elst (1) is het mijne met dien verstande dat ik het niet enkel onderschrijf, maar meen te hebben bewezen in veel hoogere potentie.

* * *

(1) Tijdschrift bl. 60. De Beatrys is de arbeid ... doet terugkeeren.

Nu rest me nog aan de hand van deze studie over de bronnen van Beatrijs 'n oogenblik terug te keeren tot het onderdeel mijner vorige uiteenzetting waarin betoogd werd dat het fragment 865-1038 'n toevoegsel is van latere hand. In deze 175 verzen wordt op een ietwat didactische wijze de geloofsregel verwerkt dat: niemand zonder biecht (indien hij daartoe gelegenheid heeft) vergiffenis van zonden bekomt, en wordt deze regel op het geval van Beatrijs toegepast. Het ligt verre van mij te ontkennen dat deze episode aan dichterlijke hoedanigheden zoo arm is, dat daaruit reeds 'n argument voor hare onechtheid is te halen, maar er zijn toch aanduidingen genoeg van inhoud en vorm, die mijne stelling wettigen.

B. v.

1) vs. 870 si (de twee kinderen van Beatrijs) en hadden ghelt noch broet, klinkt wel wat comisch.

2) vs. 905: men mag zich afvragen hoe Beatrijs op de hoogte was van hetgeen met haar kinderen gebeurde, en er zonder meer in berustte.

3) v. 931 heeft 'n slecht rijm: bringhen: bedinghen.

4) het getuigt niet van grooten kunstzin de bekoring van den „duvel" voor het eerst te vermelden op den dag zelven dat de abt het klooster bezoekt en op hetzelfde oogenblik nagenoeg de hemelsche verschijning te laten plaats grijpen.

Maar hoofdzaak is, zooals we reeds getoond hebben, dat er tusschen dit en de vorige gedeelten inwendige tegenspraken waar te nemen zijn, die er op duiden dat we hier met 'n interpolatie te doen hebben.

Voldoende is dit reeds gebleken; hier wordt nog 'n ander argument in het licht gesteld. Hoe vrij ook onze Beatrijsbewerker zich gedrage tegenover zijn Latijnsche bron door het wijzigen van gegevens of het aanbrengen van nieuwe motieven, hij komt met haar nooit in tegenspraak. De kern der legende en de verschillende hoofdmomenten der ontwikkeling heeft hij

geëerbiedigd, en er ook niets aan toegevoegd dat *'n innerlijk vreemd* bestanddeel mag heeten.

Nu hebben we in de Latijnsche bron herhaaldelijk gelezen dat er in heel het verloop der Beatrijs-geschiedenis geen kwestie was, nog kón zijn van 'n episode als de laatste biechtepisode zich vertoont in de Nederlandsche bewerking. Juist als de non zich volledig bewust was en - blijft, dat ze kwaad doet met toe te geven aan hare hartstochtelijkheid, zoo ook twijfelt ze er geen oogenblik aan dat de eenige weg tot volledige vergeving gevonden moet worden langs berouw en boete; en dat deze beiden niet baten zonder biecht.

Puella videns se mortaliter peccasse... et pro suis excessibus nocte diuque Domino Jesu Christo et matri misericordiarum virgini Mariae incessanter supplicat... sursum oculos suumque cor elevavit ad celum deo et suae genetrici cum lacrimarum inundacione gratias agens...

Zulke gevoelens zijn eenvoudig bij 'n Middeleeuwer niet denkbaar tenzij de betreffende zondaar ook volledig overtuigd is van de noodzakelijkheid der biecht *en* er ook vast toe besloten is. Maar alsof er toch twijfel hieromtrent kon bestaan heeft Cäsarius of zijn bron het uitdrukkelijk vermeld:

1) in de verschijning van Maria aan Beatrijs, daar deze zegt: *Ergo statim confitearis sacerdoti omnes excessus tuos et ego impetrabo* (dan, na de biecht) *tibi gratiam a filio meo;*

2) in het besluit van heel de legende: *et sicut iussa fuerat fecit, scilicet per omnia pure confitebatur...* en nog eens: *Haec dicta sunt mihi* (ook de gehoorzaamheid van Beatrijs aan de vermaning van Maria om te biechten) *a viro religioso qui novit confessorem puellae...*

Daartegenover mogen we gerust volgenderwijze redeneeren. Het ligt niet in den aard van *onzen* bewerker nieuwe verwikkelingen aan de bronnengegevens toe te voegen; maar verzen 865-1038 zijn volslagen nieuw en onverwacht.

Nog minder heeft hij zich veroorloofd tegen de opgaven der bronnen in te gaan, maar 865-1038 ontwikkelen 'n episode die én vreemd én tegenstrijdig, ja onmogelijk moet heeten met het oog op den Latijnschen tekst.

Ten slotte onze Beatrijs dichter die van zulk vast kunstgroepeeringsvermogen blijk geeft en zijn stof zoo beheerscht, zou voorzeker dit laatste motief in de voorafgaande bewerking hebben gegrondvest en reeds doen vermoeden, indien hij van meet af hadde geweten, dat hij in zulk 'n gewichtig element niet enkel vrij zijn gang, maar, ongewezen, 'n tegenovergestelden weg wilde opgaan. En hij had zich voorzeker niet schuldig gemaakt aan de innerlijke tegenstrijdigheden waarin hij zich verwikkelt, wanneer hij, nog uitdrukkelijker dan het Latijn, meer dan eens, door Beatrijs zelve, de noodzakelijkheid om te biechten laat verkondigen, en hare goedwilligheid om het terstond en zeker te doen duidelijk genoeg doorschemeren laat. (Vgl. vs. 383-96 ; 486-92 ; 500-510 ; 510-532 ; 620-630 ; 636-66 ; 825-31). Dat broeder Ghysbrecht hem wel niet over deze episode vertelde, omdat ze trouwens in „gheen andere boecken" dan onze Beatrijs is teruggevonden, behoeft wel geen betoog, en de bewerker had dus geen recht zich uit te laten als hij doet in vs. 10-15

> volcomelyc na *der* waerheide
> als mi broeder ghysbrecht seide,

wel had hij het recht dit te getuigen, zoolang hij, trots zijn vrijen gang, aan de hoofdgebeurtenissen der legende getrouw bleef.

* * *

Als slotsom. Zeker is het dat onze Beatrijs heel het verhaal van Cäsarius Libri VIII C. 11 als bron heeft benuttigd ; waarschijnlijk dat onze bewerker 'n afschrift voor zich had van den oorspronkelijken tekst ; nagenoeg

zeker dat hij geen andere (althans geschreven) voorbeelden heeft geraadpleegd; zijn werk blijft dus en oorspronkelijk en van hoog kunstgehalte, inzonderheid indien men :

1) de interpolaties er uit verwijdert;

2) het aanhangsel weglaat.

Vermoedelijk echter behoort dan de oorspronkelijke Beatrijs tot de eerste periode onzer Middelnederlandsche woordkunst (1140- ± 1250);

1°) ter wille van hare oorspronkelijke volmaaktheid;

2°) door het ontbreken aan didactisch vertoon en opzet;

3°) omdat de interpolaties en omwerking 'n geruimen tijd hebben gevergd tusschen het ontstaan van het gedicht en hun eigen verschijnen.

Hier gaan we verder op in bij ons vierde hoofdstuk.

Dr D. A. STRACKE, S. J.

(Slot volgt).

La Source flamande du conte *El Verdugo* d'Honoré de Balzac.

Si l'on entreprenait la tâche, aussi séduisante qu'elle est difficile, de recueillir et d'examiner tous les échos littéraires produits par l'expédition de Napoléon Ier en Espagne, il faudrait sans doute faire une place assez considérable à Honoré de Balzac et à son conte *El Verdugo*. Ce n'est pas qu'il se soit contenté, comme tant de ses contemporains, de voir dans le pays d'Outre-Pyrénées un champ fertile ouvert aux imaginations romanesques à la recherche de la couleur locale. Il a fait plus. Ayant des notions claires et libres de tout préjugé romantique sur la chose terrible et féroce que fut cette guerre de guérillas, Balzac s'évertua à la dépeindre telle qu'elle fut. Qu'en ce faisant il ait choqué et choque toujours nos susceptibilités de civilisés (ou soi-disants tels), on ne saurait en douter. Qu'il ait mêlé un peu trop ouvertement l'horrible à la volupté et aux plaisirs des sens, c'est bien certain. Mais il serait difficile de dire qu'il s'est éloigné de la vérité intérieure (qui est après tout la plus importante) des caractères et des événements. Pour obtenir les renseignements nécessaires, il ne lui a guère fallu aller très loin ; tout autour de lui il y avait sans doute bon nombre d'invalides des guerres de l'Empire, par trop prêts à lui parler de leurs prouesses d'antan.

La question se pose pourtant ; Où l'auteur a-t-il puisé pour l'intrigue de son conte, assurément peu commune ? Qu'il s'agisse d'un fait historique, ce n'est guère probable ; alors Balzac ne serait pas le seul à nous en parler.

Qu'il l'ait *inventé* de toutes pièces l'est encore moins. S'agit-il d'une vieille tradition espagnole? Alors les recueils folkloriques ne nous en disent rien. On peut dire mieux : Dans toute l'Europe il ne paraît en exister qu'une seule variante, celle-là localisée à Gand.

Dans le recueil de légendes néerlandaises fait par J.-W. Wolf et publié avant le milieu du siècle passé, on trouve le récit que voici : [1]

Um das Jahr 1371 hatten zwei Edelleute in Gent, Vater und Sohn, sich gegen den Grafen Louis de Maele aufgelehnt, wesshalb sie von ihm zum Tode verurtheilt wurden. Doch stellte er ihnen die Bedingung, dass demjenigen von ihnen, welcher dem andern das Haupt abschlagen wolle, Gnade und Leben geschenkt sei. Anfangs erklärten beide, es sei ihnen unmöglich, um solchen Preis ihr Leben zu erkaufen, doch beredete endlich der Vater den Sohn, in den Vorschlag einzugehen, und dieser meldete seine Einwilligung dem Grafen. Kaum aber hatte der unnatürliche Henker das Schwert erhoben, da sank es gebrochen zu seinen Füssen und er selbst stürzte von einer tödtlichen Wunde getroffen gleichfalls hin.

Ce conte, le savant allemand l'a pris dans un des guides archéologiques et historiques dont le XIXe siècle a produit assez pour servir les intérêts du tourisme [2]. La légende est pourtant beaucoup plus ancienne, puisqu'on en trouve déjà une allusion dans le journal d'Albert Durer qui remarque : [3]

Sur le pont où se font les exécutions je vois deux

[1] J.-W. Wolf, *Niederländische Sagen*, Leipzig, 1843, p. 147.

[2] On suppose que la source directe de Wolf était le livre de J.-J. Steyaert intitulé *Beschrijving der stad Gent*, etc., Gand, 1838.

[3] *Albert Durer à Venise et dans les Pays-Bas*, trad. de l'allemand par Charles Narrey, Paris, 1866, p. CXXXI. Voici le texte allemand : Auch sahe ich auff der brucken, do man die leuth köpfft, die zwey ehrenbilder, die zu einem zaichen gemacht sind, das ein sun sein vatter köpfft hat ; voir *Albrecht Dürer's Tagebuch der Reise in die Niederlande*. herausgg. v. F. Leitschuh. Leipzig, 1884, p. 79.

statues qui rappellent l'histoire d'un fils qui décapita son père.

Au xvie siècle aussi le chroniqueur flamand Marcus van Vaernewyck fait allusion au même événement (1). Au xviie siècle Antonius Sanderus en fait mention sans apporter pourtant des éléments nouveaux (2). La légende est racontée avec bien des détails, d'accord d'ailleurs avec la version moderne de Wolf, dans les *Epigrammata sacra* de R.-P. Ignatius Dyckerus, imprimés en 1646. Comme ce texte est assez peu connu de nos jours je vais le citer *in extenso* (3).

Carcera dum pater et natus cohibentur eodem,
Et manicis iisdem compedibusque sedent,
Poenaque damnatis compar cervicibus instat ;
(Fecerat una pari crimine poena reos)
Solaque restaret feriendi colla voluntas :
Qui gladium vellet stringere, nemo fuit.
Quisque feram jussus tenuit vibrare securim
Infami culpa vilior ensis erat.
Ipse suum carcer, quamvis despectus, honorem
Erubuit probro commaculare novo.
Quasque minus, patrasse nefas infame pudebat,
Turpiaque admisso crimine vincla pati ;
Jam vitae puduit pro libertate bipennem
Tumere, et in meritos vertere tela reos.
Ipse etiam genitor ferro submittere collum,
Ultimaque a saevo maluit ense pati,
Sanguine quam nati dextram violare paternam.
Non potuit patris non meminisse pater.
Exuerat vitae studio sed viscera natus ;
Quam cito natorum in sanguine friget amor.

(1) *De Historie van Belgis*... deur MARCUS VAN VAERNEWYCK, 't Hantwerpen, Verdussen, 1619, p. 123. C'est la troisième édition de cet ouvrage ; la première date de 1574.

(2) *Flandria Illustrata*... ab ANTONIO SANDERO... t. I, Coloniae, 1641, p. 149.

(3) R.-P. IGNATII DYCKERI... *Epigrammatum Sacrorum libri III.* Typis Petri Metternich... (Coloniae, 1646), p. 143 et suiv.

Oxyus hic ferrum, sibi soli infame, prehendit,
Ut licuit vitam extendere morte patris ;
Atque truci collum messurus cuspide, librat
Saevus inhumana tela cruenta manu.
Res nova, duritie nostra mitescere ferrum
Coepit et ingenium dissimulare chalybs ;
Crystallique modo in partes hinc inde recedens
Carruit attonitos Judicis ante pedes.
Ne feritas humana nimis crudesceret, ensem
Quis capulo refugum dissiliisse neget ?

La légende était toujours en vie au commencement du XIXe siècle, puisque Charles-Louis Diericx la résume, avec quelques modifications : [1]

On raconte qu'un Gantois ayant été condamné, en 1371, à perdre la tête sur le pont dit *de hoejt-brugghe*, son propre fils s'offrit pour faire l'exécution, mais que son glaive se cassa au moment qu'il le levait pour frapper.

La légende, localisée, on le voit, à Gand, est une de celles qui doivent leur existence à quelque monument figuré, qu'on a imaginées pour expliquer ce monument dont on avait oublié la signification réelle. Or, on pouvait voir, jusqu'en 1799, sur le pont principal qui joint le vieux château de Gand à la ville, un monument représentant un bourreau en train de décapiter un homme à genoux. C'était là le symbole, pour ainsi dire, de la haute juridiction de la ville de Gand. La ceinture du bourreau portait même une légende de l'année MCCCLXXI, date de l'érection du groupe. Au XVIe siècle la légende était devenue illisible, sauf la date, raison de plus pour attribuer à cette époque la légende mélodramatique qu'on inventa pour s'expliquer le monument [2].

[1] C.-L. DIERICX, *Mémoires sur la ville de Gand*, Gand, 1814-15, t. I, 3e partie, p. 457.

[2] Je dois ces renseignements, comme bien d'autres, à mon collègue et ami, M. PAUL DE KEYSER de l'Université de Gand, qui a aussi bien voulu me procurer les textes, tous inaccessibles aux Etats-Unis.

Que notre légende existât dès le XVIe siècle est prouvé aussi par une peinture qu'on peut voir au Musée archéologique de Gand et dont l'auteur est le peintre Pierre Pieters. Elle représente la scène fameuse et est d'ailleurs pourvue d'une légende bilingue (flamande et française) qui explique qu'il s'agit en effet d'un fils en train de décapiter son père.

Or, voyons quelle est la situation dans le conte de Balzac. Après une rébellion résultant en un carnage horrible d'une garnison française, le marquis de Légañès tombe au pouvoir des Français vainqueurs qui le condamnent à mort, lui et toute sa famille dont il est le chef. Quelque temps avant l'exécution de cette terrible sentence, le vieux marquis supplie le général ennemi d'épargner au moins son fils cadet pour empêcher cette noble race de s'éteindre. Pour me servir des paroles de l'auteur :

Une pensée de mépris rida son front... Je vais surpasser leur désir... Eh bien, qu'il achète l'éternité de son nom, mais que l'Espagne se souvienne à jamais de sa trahison et de son supplice : Je laisse sa fortune et la vie à celui de ses fils qui remplira l'office du bourreau...

Jusqu'ici la ressemblance du conte français avec la légende flamande est complète. Tout au plus pourrait-on dire que Balzac a renchéri sur les données déjà assez horribles de l'original, car ce n'est plus à son père seul que le fils remplira l'office affreux. Mais ce qui suit est clairement l'invention du romancier, invention magistrale, disons-le tout d'abord. La légende gantoise laisse en doute les vrais sentiments du fils ou va même jusqu'à le condamner en termes non équivoques. Qu'on ne dise pas que les données du conte *El Verdugo* sont tout-à-fait différents en tant qu'il n'y est pas question d'un choix entre la vie du père et celle d'un fils et que rien n'y peut sauver le père. C'est vrai, sans doute, mais quand même il n'en serait pas ainsi, cela ne changerait en rien l'affreux dilemme, puisque le vieillard

serait assurément peu capable d'assurer à la famille l'éternité de son nom, comme Balzac l'exprime. L'écrivain français a donc élaboré les données du conte primitif en y introduisant le motif ultérieur, la conservation d'une famille noble en danger de s'éteindre ; il a fait plus en imaginant un conflit très naturel, mais dont la légende flamande ne sait rien, dans l'âme du fils infortuné condamné à choisir entre la malédiction paternelle et le terrible devoir qu'on lui impose. On peut en dire autant de la scène merveilleuse devant l'échaffaud quand le vieux marquis, prêt à recevoir le coup fatal de la main de son aîné, lui donne sa bénédiction paternelle, en assurant aux spectateurs que ce fils ne fait que son devoir et est sans reproche. Mais on ne saurait guère approuver la dernière partie de ce drame sanglant, le désespoir du fils à l'approche de sa mère qu'il doit décapiter à son tour et la mort de cette mère qui va se fendre la tête sur les rochers.

Il y a en somme peu de doute que c'est en effet la légende flamande qui est à la base du récit de Balzac. Il est pourtant malaisé de fixer une version définitive qu'il aurait connue plutôt qu'une autre. Il en existait sans doute des textes français dont je n'ai pas connaissance. Celui de Diericx est sans doute hors de cause, comme on peut voir par une simple comparaison de sa version citée ci-dessus avec les incidents du récit *El Verdugo*. Mais il ne faut pas oublier que la Belgique était une partie de l'Empire, que c'étaient des Français qui avaient enlevé le monument fameux du pont de Gand dont la légende s'est développée, et que Balzac a bien pu utiliser une source orale. Ajoutons pourtant qu'il s'intéressait bien aux choses de Flandres ; témoin son conte *Jésus-Christ en Flandre*, dédié, on le sait, à Marceline Desbordes-Valmore.

Un mot de plus. Il y a quelque temps j'ai démontré, dans une étude parue en Amérique, qu'un autre conte censé raconter un épisode historique de cette même

guerre d'Espagne, cette fois de la plume d'un romancier espagnol, n'est que le remaniement d'un conte débité par Appien qui le place au cours de la guerre civile de César contre Pompée (les historiens antérieurs y inclus les commentaires de César n'en sonnent mot) (1). Faut-il conclure de là que l'imagination humaine est après tout assez stérile quand il s'agit d'inventer des atrocités commises par „ l'ennemi " en temps de guerre? Je me contente de poser cette question sans prétendre la résoudre, puisque mes lecteurs européens en savent sans doute plus long que moi.

Minneapolis, Minn.

Alexander Haggerty Krappe.

(1) *The Source of Pedro Antonio de Alarcón's El Afrancesado,* dans *The Romanic Review,* XVI, 54-56.

Tekstcritiek

Vondels „over-" of „onaenghenaemste krael"

Een nutteloooze conjectuur

Wat Terentius van 't algemeen humane verklaart in een beroemd vers (¹), kan terecht op Neerlands grootsten dichter toegepast : niets wat Vondel betreft, hoe onbeduidend ook, mag ons onverschillig laten, zelfs wanneer het maar, zooals hier, een eenvoudige conjectuur of *mogelijke* tekstverbetering geldt (²).

Het gedicht *De Vaderen*, door Vondel vrij naar du Bartas vertaald, werd door Hem aan den dichter der *Semaine*, „Vranckrycx roem, onsterflycken Gascon" ootmoedig opgedragen (³). In deze 16-vers lange opdracht leest men (v. 9-10) :

Ey ! Goddelick Poëet, mocht ick myn daghen langh
Onaenghenaemste krael, navolghen u ghesangh...

(¹) „*Homo sum, et nil humani a me alienum esse puto*".

(²) „Ainsi se justifient, par exemple, les minuties de la critique philologique. Une note ou correction qui fait mieux comprendre Sophocle éclaire en même temps un des plus beaux monuments de l'esprit humain, *et c'est à la lumière de ses chefs-d'œuvre que l'esprit humain peut apprendre à se connaître*" (S. Reinach).

(³) Cf. A. Hendriks, *Joost van den Vondel en G. Salluste du Bartas*. Leiden, 1892. — *Moyses Gezang*, achter den Lucifer, een vrije bewerking van du Bartas' *Cantique de Moïse* (2e Sepmaine, 3e jour, p. 347-50, Parijs, 1611) wordt in deze voortreffelijke verhandeling niet vermeld.

In zijn welverzorgde en uiterst verdienstelijke uitgave teekent H. C. Diferee hierbij aan :

Onaenghenaemste krael : „Waarschijnlijk een drukfout voor : „O'raengenaamste, dat is overaangenaamste, kraal !" d. i. : bijzonder aangename zanger " ([1]).

Dezelfde conjectuur wordt door dezen geleerde herhaald in een later werk over Vondel, waar de volgende noot voorkomt :

„De oorspronkelijke uitgave heeft *onaenghenaamste*, wat vermoedelijk *o'raenghenaemste*, een verkorting van *over-aenghenaemste*, dus meer dan bijzonder aangenaam, zal moeten zijn. De zeventiende-eeuwsche verkorting van *over* in *o'r* is in het Afrikaansch-Hollandsch nog gebruikelijk " ([2]).

Ik acht deze conjectuur volstrekt overbodig en verkies het, de oorspronkelijke lezing — *onaenghenaemste krael* — te behouden. Immers, zij levert niet de minste moeilijkheid op, indien men aanneemt dat de hier besproken woorden *niet* op du Bartas, maar *wel* op Vondel terugslaan. De Fransche dichter is een „*Goddelyck poëet*" welke „*priesterlick*" zijn „*gesangh*" den Heere opdraagt ; Vondel daarentegen noemt zich heel bescheiden een „onaenghenaemste krael", dat is : de onbevalligste, de meest onervaren der *koralen*, d. i. der koorknapen ([3]), of, meer in 't algemeen, der volgelingen of leerlingen. Men construeere dus :

„Ey, Goddelick Poëet, mocht ick, onaenghenaemste krael, uw gesangh navolghen mijn daghen langh".

Het woord *krael* of koraal, dat van ouds — en nu nog

([1]) H. C. Diferee, *De volledige werken van Joost van den Vondel*, I, bl. 53. Amsterdam, 1910.

([2]) H. C. Diferee, *Vondel's Leven en Kunstontwikkeling*, bl. 88, noot 1. Antwerpen, 1912.

([3]) Als bepaling geeft Oudemans alleen : koorknaap ; Verdam en Van Dale : koorknaap en koorzanger. In zijne uitgave annoteert Diferee : kraal, d. i. *zanger*. Ja, maar niet MEESTER-ZANGER ; eerder LEERLING-ZANGER : dus niet, in 's schrijvers meening, du Bartas, doch Vondel zelf.

overal in België — het begrip van jeugdig, onervaren in zich bevat, kon Vondel onmogelijk op zijn Meester du Bartas toepassen : hij bezigde het om zich zelf in allen ootmoed aan te duiden. Dezelfde tegenstelling komt in de voorgaande verzen voor, waar Hij den „onsterflijcken Gascon, Vranckrijcx roem" eene „*son*" noemt en verder een „*gouden toortse*", terwijl hij zich zelf even nederig een „*bleecke sterre*" waant, en eene „*lampe*" die „*uytgaet, en ophoud van te blaken*".

Niets belet dus, hier de oorspronkelijke lezing, tegen alle conjecturaal-critiek in, te behouden. Q. E. D.

Dr JAN GESSLER.

Hasselt.

Over Beatrys [1]

IV. HOE OUD IS ONZE BEATRYS ?

Toen JONCKBLOET in 1841 de Beatrys voor het eerst in het licht gaf, om „ de volslagenste apathie die in ons Vaderland (Noord-Nederland) heerscht in opzicht van onze oude letterkunde en de gemeenschappelijke taal onzer vaderen " te keeren, meende hij ons „ fabliau " te mogen opvoeren tot het einde der XIIIe eeuw, „ zoo om den versbouw in het algemeen, als om sommige uitdrukkingen die op eenen hoogeren ouderdom dan dien van den Codex schijnen te wijzen " (²). Dit zonder meer.

Daarop schreef DE VRIES in zijn recensie dier uitgaaf. „ Het ware wenschelijk geweest dat de uitgever deze uitdrukkingen hadde opgegeven ; althans Recensent heeft in dit gedicht niets aangetroffen, dat, naar zijn oordeel een hoogeren ouderdom dan het begin der XIVe eeuw aanduiden zou " (³). Deze nieuwe bewering werd ook zonder verdere bewijzen opgezet. DE VRIES echter voegde er vergoelijkend aan toe : „ Maar gaarne erkennen we, dat dergelijke tijdbepalingen een ongemeene scherpte van opmerking en fijne taalkennis vereischen, en wij vertrouwen dat de Uitgever genoegzame gronden voor zijn meening zou kunnen bijbrengen ". Dit is voorzeker een nog al bevreemdende, en, in hare bestanddeelen, een ietwat onlogische, ja tegenstrijdige, uitspraak. Jonckbloet meende Beatrys te mogen opvoeren tot het einde der XIIIe eeuw, „ om den versbouw en sommige uitdrukkin-

(¹) Vgl. in dit Tijdschrift drie vorige artikels (1926-27).

(²) Uitgave van 1841 bl. IX. VI.

(³) De Gids 5de Jg. 1841 ; 1ste deel, Boekbeoordeelingen, bl. 336.

gen, " De Vries vond niets, dat voor het gedicht „ eenen hoogeren ouderdom dan het begin der xiv[e] eeuw aanduiden zou. "

Einde xiii[e] of begin xiv[e], wie kon ooit beweren dat hij *dat* uitmaken zou, indien er geen positieve historische gegevens voor de hand lagen, omtrent den schrijver b. v., of de benuttigde bronnen? En was het dan wel de moeite waard tegen Jonckbloets oordeel in te gaan, als men zelf het onderhavige dichtstuk in 'n tijd wou plaatsen, die, laat ons zeggen, 25 jaar speelruimte verschafte, en ook niet meer dan 25 jaar met de bestreden meening diende te verschillen? Voorzeker eene „ ongemeene scherpte van opmerking en (van) fijne taalkennis" was vereischt, om zoo iets als waarschijnlijk, laat staan als bewezen, te doen doorgaan.

Op deze onwetenschappelijkheid en tegenstrijdigheden mag terloops wel eens worden gewezen, anders zou men gaan meenen, dat in de eerste helft der xix[e] eeuw de Zuid-Nederlanders alleen in zake letterkundige geschiedenio 'n ongelukkige methode hebben gevolgd. Het is wel overbodig hier namen als die van Lulofs en andere te vermelden, maar een heel belangwekkend hoofdstuk zou kunnen worden geschreven over de geschiedenis onzer Litteratuurstudie tot en met de jaren 80; in dat tijdperk zijn het de Vlamingen niet alleen, die blind bleven voor zekere feiten. Naar mijn bescheiden meening zou een omvattend onderzoek dit klaar genoeg vaststellen; ja, ik verhoop, dat de toekomst nog veel meer dan één oordeel van J. F. Willems en andere Zuid-Nederlanders als gewettigd uitwijzen zal, tegenover de Noord-Nederlanders tegenstrijdige stelling.

Dat De Vries in zijn bewering omtrent den ouderdom van Beatrys het noodige wetenschappelijke gezag niet had laten blijken, schijnt ook wel Jonckbloets indruk te zijn geweest, vermits deze in zijn Aanhangsel ([1]) met

([1]) Aanhangsel op de sproke van Beatrys, 's Hage, A. D. Schinkel 1841, bl. 13.

een merkbare „scherpte" al de gelaakte stellingen toelicht, en na de tegenstellingen één voor één te hebben verworpen, er bijvoegt : Mon opinion subsiste.

Omtrent het eerste punt der recensie van De Vries zegt Jonckbloet nog : „Ik heb in de Inleiding beweerd het (gedicht) tot de 13e eeuw te mogen opvoeren (1), en vermeen dit nog op de volgende gronden. Vooreerst, het valt reeds bij den eersten opslag in het oog, dat de verzen waarin de sproke is vervat, over het algemeen korter zijn dan die, welke in later tijd werden gedicht, hetgeen reeds voor 'n hoogen ouderdom pleit (2)... Ten anderen komen er eenige woorden in voor, die ik alleen bij schrijvers uit de xiiie eeuw ontmoet... Misschien pleit het *herberghe bidden doer* ghenade (v. 564) mede voor de hoogere oudheid... Hoogst waarschijnlijk is het ook, dat de sproke nog in dezelfde eeuw gedicht zij, waarin het verhaal bekend werd, waarop zij gebouwd is... "

Deze vier argumenten (waarop we terugkomen) schenen Jonckbloet afdoende genoeg om te eindigen met : mon opinion subsiste.

Maar in de tweede uitgave van '59 hadden ze, naar het schijnt, voor hem álle bewijskracht verloren, want toen meende hij op „grond van den zeer vrij, zoo niet slordig behandelden rhytmus" op grond van de assonancen, van de gewoonte om verzen met drie vier toonverheffingen door het rijm samen te verbinden, „dat het vermoeden er door wordt opgewekt, dat de mnl. sproke niet geheel zou oud is als ik vroeger aannam... Ik meen haar thans tot het eerste vierendeel der

(1) Opmerkelijk genoeg is er geen sprake meer van *het einde* der xiiide eeuw, en hier en daar kan men tusschen de regels lezen dat Jonckbloet er geen bezwaar in vond, om de Beatrys, in volle xiiide eeuw te plaatsen.

(2) Dit argument is m. i. niet te versmaden ; maar ik ken daaromtrent geen resultaatbiedende studie. Nog veel vragen omtrent onze Letterkunde liggen onopgelost.

xiv[e] eeuw te moeten brengen, zooals DE VRIES reeds bij de aankondiging van de eerste uitgave aannam " (1).

Deze nieuwe tijdsomperking, die toch van de eerste niet merkelijk afweek, en sedert dien door iedereen helaas! als buiten kijf staande aanvaard wordt (2), was dus wel het resultaat aan de hand gedaan door eene „ ongemeene scherpte van opmerking en fijne taalkennis (hier vooral rhytmuskennis) waarover DE VRIES had gesproken. Maar toch scheen de slotsom dier kennis alles behalve onwrikbaar, vermits JONCKBLOET er toe overging bij zijn vermoedens op den rhytmus gesteund, twee „ bewijzen " te voegen die zijn veranderde zienswijze moesten staven.

Wat die twee „ bewijzen " waard zijn hebben we in het hierbeneden onder (2) aangevoerd artikel omtrent de Beatrys reeds gezien, namelijk : niets. Immers : 1) onze Beatrys heeft niets aan de Rose van Hein van Aken ontleend ; 2) de Beatrysdichter kende de inhoud der Theophiluslegende wel, maar nergens blijkt het, dat hij ook maar iets aan onze dietsche bewerking ervan heeft geborgd (3) ; 3) en had de Beatrys wat aan Theophilus te danken, dan ontstond ze daarom niet noodzakelijk in de xiv[de] eeuw ; daar Theophilus even zoo goed in het derde of vierde kwart der xiii[de] kan geboekt zijn. Onwaarschijnlijk zelfs lijkt het dat onze Theophilus vóór de Beatrys werd gedicht, althans met het oog op een dusdanig argument, immers dan zou de Beatrysdichter, indien hij er iets aan ontleenen wilde, zich niet tevreden hebben gesteld 'n paar staande uitdrukkingen te vermelden : want aangezien de toestanden, gevoelens en gebeden zoo vaak analoog zijn, zou zijn afhankelijkheid dikwijls en duidelijk blijken.

(1) Beatrys uitgegeven en toegelicht door W. J. A. JONCKBLOET, Amsterdam, van Kampen 1859 bl. 42-3.

(2) Cfr. Leuvensche Bijdragen, XI Jaargang, 2de aflevering. (1914)

(3) Vglk. Beat. v. 110 Theo. 707 ; 37 ; 59 ; Beat. 523, Theo. 764, 588 ; ten slotte Theoph. 927, 953, 1079.

De dateering der Beatrys is dus, onder meer, niets anders gebleken, dan een *iurare in verba magistri*; mij althans is niets ter kennis gekomen dat het opgezette betoog, in de Leuvensche Bijdragen heeft omgeworpen of aan het wankelen gebracht.

Verder mag hier de vraag wel opgeworpen worden of de „ wetenschap " alleen invloed had op de algeheele kentering die Jonckbloet doormaakte tusschen de jaren 40 tot 65, toen hij zoovele van zijn vroegere stellingen, die op het eventijdige Zuidnederlandsche standpunt stonden, prijs gaf, om zijn nieuw inzicht in onze Litteratuur uit te werken. Ik herinner hier slechts aan de „ oud-Nederlandsche Periode " toen nog fel bestreden, aan de Romanlitteratuur, aan de Reinaertkwestie, om te doen zien, dat die ommekeer bij 'n verdienstelijken historicus „ verbazend " mag heeten.

Daaromtrent is voorzeker nog meer dan ietwat op te helderen.

Intusschen wil ik beproeven het ontstaantijdperk der Beatrys wat nader te bepalen, en beroep mij daarbij ook op enkele van Jonckbloets argumenten. Dat „ assonances " in 'n dichtstuk *niet* als bewijs kunnen gelden van 'n onstaan jonger dan de xiii^de^ eeuw, zal wel niemand betwisten; indien assonances 'n kenmerk zijn van 'n slordigen dichter, zulke zijn er ook geweest in de xii-xiii^de^ eeuw. Ja, andere geschiedschrijvers hebben in het feit der assonances 'n bewijs gezien van hoogere oudheid, daar, volgens hen, de zuivere rijmen 'n product zijn van fijnere beschaving en letterkundige theories. Maar daartegen kan weer worden ingebracht dat 'n eerste overgeleverde tijdperk eener letterkunde juist 'n bloeiperiode kon wezen! Ten slotte zijn de bedoelde assonances oorspronkelijk? dat was de eerste op te lossen vraag. Men heeft er... 5 ontdekt in een gedicht van 1038 verzen (1)! Dat „ de gewoonte om verzen met

(1) En van die vijf, zijn er feitelijk maar drie echte, en van deze drie zeker één niet oorspronkelijk.— Cfr. het eerste hoofdstuk dezer studie.

drie of vier toonverheffingen door het rijm samen te verbinden " ook al niet voor 'n jongeren datum pleit zal elkeen toegeven, ze pleit *wellicht* voor 'n overgangstijdperk tusschen het oudste en het nieuwere. Maar die „gewoonte " is ook al niet bijster veel van zeggen ; de laatste uitgevers van de Beatrys beweren dat ze slechts *enkele keeren* voorkomt (¹). En zeg ik te veel als ik vermeld, dat de Middelnederlansche metrici het lang niet eens zijn om te beslissen wanneer 'n klank geheel, half, of niet wordt betoond in het vers ? B. v. heeft vers 110 in de Beatrys : *Ay mi, seitsi, aymi* — 3 of 4 betoonde sylben ? of heeft het er enkel 2 ? Veel zal afhangen of men het tweede *aymie* leest als *ay mi !* of het als 'n corruptie aanziet van : *amicus*, wat ik zeker acht... nagenoeg!

Er bestaat dus geen enkel beletsel om de Beatrys tot de XIII[de] eeuw op te voeren, als vroeger gedaan werd. Zijn er echter ook positieve redenen die er toe aansporen?

* * *

In een vorig hoofdstuk werd betoogd dat de feitelijke bron van de Beatrys (althans tot en met vs. 865) het verhaal is gelijk het te lezen staat bij Cäsarius van Heisterbach in zijn Libri VIII Miraculorum (lib. III c. 11). Van deze legende is er tot heden, buiten die van Cäsarius zelf uit het jaar 1223, geen oudere recensie bekend. Mussafia (²) beweert dat de meeste Mariaexempelen door Cäsarius geboekt, hém eigen zijn, dat ze het karakter van lokale sagen dragen, en dat weinige hun intree hebben gedaan in de volkslitteratuur. Het lijkt dus wel dat de Beatrixlegende door Cäsarius het eerst werd geschreven, inzonderheid als we den laatsten zin : *Haec mihi dicta sunt a viro religioso qui novit confessorem puelle* als objectief laten gelden. In de handschriften met Ma-

(¹) Kaakebeen — Lighthart, 6de uitgave bl. 9-10.

(²) Studien zu den Mittelalt. Marialegenden ; Sitzungsberichte Akademie Wien 1887-91 ; voor dit punt : 1888 bl. 59.

rialegenden uit de XII^de eeuw is het mirakel niet te vinden (¹).

Op het einde der XIIIe eeuw, dus zoowat 50 jaren na Cäsarius' dood is het nog niet heinde en verre verspreid, anders zouden wij het wel aangetroffen hebben, geloof ik, in de beroemde LEGENDA AUREA van JACOBUS A VORAGINE († 1298). Dat het nochtans van uit de Nederlanden zijn weg reeds had gevonden naar het Zuiden bewijst het feit dat ETIENNE BESANCON († 1294) het heeft opgenomen in zijn ongedrukten ALPHABETUM NARRATIONUM (²).

Indien we dus onzen Beatrysdichter mogen gelooven (cfr. vs. 14-16) dan heeft broeder Chysbrecht het wel gevonden : *in die boeke syn*, 'n afschrift wellicht van de Libri Miraculorum VIII, of althans 'n geschrift dat het daaraan ontleend had. Mogelijk is het dus, dat onze Beatrys nog in de XIIIe eeuw werd gedicht, want vermits ze voorzeker vóór het einde dezer eeuw in de Nederlanden bekend was (vgl. de Darmstädter codex uit het begin der XIVe eeuw) zal het niet lang hebben aangeloopen alvorens die zeer aantrekkelijke stof door 'n dichter in de volkstaal werd overgeleverd.

Volledigheidshalve wil ik hier aanstippen dat de Roover-Dozy (³) onze Beatrys aan Maerlant toeschrijven. „ Het standpunt (zijn zelfstandigheid tegenover de kerk en zijn beschuldigingen tegen priesters en Pausen) door Jacob van Maerlant ingewonnen maakt het begrijpelijk dat, naar hij zelf opmerkt, hij weinig dank of baat van zijn werk genoot". Dan citeeren ze Beatrys vs. 1-3 en bevestigen hunne bemerking met de initiaal van Beatrijs

(¹) Cfr. Codex Gandavensis nº 245 uit de XII ; codex 5519-26 Bruxellensis XII^de ; Codex 336 Brux. uit het begin der XIII^de : evenzoo 7779-7806 uit het midden der XIII^de eeuw. Maar de nieuwsgierig verwachte studie van den H. R. Guiette moet hierin meer klaarheid opsteken.

(²) Parys nat. Biblioth. 18134. In hoeverre de omvattende studie van den Heer R. Guiette deze resultaten zal wijzigen, valt af te wachten.

(³) Het Leven van onze Voorouders, 2^den druk, I dl, bl. 465.

waaronder gedrukt staat: ...een hsch. van Maerlant (1374) op de koninkl. Bibl. te 's Gravenhage. Voor zoover ik weet, heeft niemand deze vondst tot 'n geschiedkundig feit verheven.

Na aangetoond te hebben dat onze Beatrys uit de XIIIe afkomstig zijn kàn, ontmoeten we het eerste bezwaar, de jonge datum van het eenige Haagsche handschrift. Deze codex bevat naast kleine stukken de Dietsche Doctrinael, onze Beatrys, en Maerlants Heimelijkheid der Heimelijkheden, men dateert hem doorloopend uit het jaar 1374. Alles duidt er op dat heel de codex door éénzelfde hand is geschreven, zoowel de tafels der boeken, de kalender, als de dicht en prozastukken zelf.

Naar ik meen is Jonckbloet de eerste geweest om precies 1374 op te geven [1] en beroept zich daarbij op J. Clarisse in diens uitgave van het Maerlantsche dichtwerk [2]. Maar Clarisse heeft nergens uitdrukkelijk beweerd dat het zoo is. Hij zegt enkel „ door één afschrijven, zonder lange tusschenpoozen geschreven,... kan niet ouder zijn dan de helft der XIV^de eeuw ". Dit bewijst hij door het slot te citeeren van den dietschen Doctrinale :

Dit boec wort volmaect aldus
In die maent Junius
Doe men screef Christus gheboort
Dertien hondert ende viertech voort
Ende oec vijf daartoe mede.

Dit bewijs is afdoende. De codex is niet ouder dan 1345. Maar Clarisse merkt op dat deze woorden niet noodzakelijk op het afschrift maar ook op het origineel kunnen slaan [3], de codex zelf kan dus jonger zijn. Hij vervolgt : „ wij moeten echter naar alle waarschijnlijkheid tot dicht aan de XV^de eeuw afdalen ; het uitzicht van het hsch. begunstigt deze meening". Ge-

(1) Vgl. zijn uitgave van de Dietsche Doctrinael 'S Hage 1842.
(2) Vgl. ibid. Dordrecht 1838 bl. 30.
(3) Prof. Kalff in zijn Geschiedenis der Ned. Letterk. I bl. 423 zegt dat dit dichtstuk in 1345, en nog wel te Antwerpen voltooid is.

lukkig heeft Clarisse meer dan het „uitzicht" om zijn opvatting te staven. „Eindelijk komt hier nog bij dat tegenover de Tafel van den Dietschen Doctrinael eene opgave voorkomt van de Zondagsletter enz. in het jaar 1374, van 21 Maart tot 21 April hetwelk ons *misschien* (1) een zekeren wenk geeft voor den juisten tijd op hetwelk het hsch. begonnen of voltooid is. *Doch hoe dit zij* (1)...

Deze citaten bewijzen dat Clarisse de zaak als niet uitgemaakt beschouwde. Op fol. 1 v° van den Codex staat in robriek en zwart 'n doorloopende Paaschtafel van 21 Maart tot 25 April: de twee uiterste Paaschdagen, als nu nog in Roomsche Breviers te vinden, met gouden nummer, Zondagletter en Maandagen. Boven dien kalender staat nu, oogenschijnlijk door dezelfde hand geschreven: Int iaer ons heeren m. ccc. l. xxiiii es die sondach lettere op a ende de mane es prime op vii, waaruit het dus blijkt dat in 1374 Paschen op 2den April viel. *Indien* door dezelfde hand geschreven, *wanneer* werd die nota er aan toegevoegd, en met welk doel? Waarom zou dat de datum *moeten* zijn van het tijdstip waarop de Codex werd begonnen of voltrokken? Deze bemerking kan er 10, 30 jaar later door denzelfden scriver aan toegevoegd zijn.

Het kan er ook bijgeschreven zijn vóór het jaar 1374, met het oog op het een of het ander, dat dit jaar voor den scriver van belang deed zijn, en dat hem deed verlangen reeds *toen* te weten wanneer *dan* Paschen zou worden gevierd. Maar mogelijk blijft het ook dat de codex werkelijk 1374 is geschreven. In dit geval kan men zich beroepen op de woorden in margine die robriek geschreven *naast* de tafel geplaats zijn: *Onder dese rode ghetale* (de gulden nummers) *salmen sueken waer de mane es prime ende de naeste sondach daer na es paesdach*; en verder zoo redeneeren: Van dezen regel geeft de nota boven de tafel 'n toepassing: *Int jaer ons heeren M. CCC. L.*

(1) Ik cursiveer.

XXIIII es die sondach lettere A ende die mane es prime op VII. Dan is deze nota waarschijnlijk geschreven in 't jaar 1373 of 1374 naar gelang ze na of vóór 't Paaschfeest werd gesteld.

Hoe dit ook zij, de datum van het handschrift kan in de verste verte den ouderdom van ons dichtstuk niet bepalen. Inzonderheid nu dat we in een vorige studie gezien hebben, dat de tekst door Codex A. A. 69 overgeleverd reeds 'n lange geschiedenis achter den rug heeft, waarvan de hoofdmomenten zijn : de interpolaties in den oorspronkelijken tekst, en de voorzeker vrij lang nadien bijgevoegde aanhang, die getuigt van 'n heel andere opvatting der legende en der dichtkunst.

Maar laat ons nu opvolgenlijk alles onderzoeken — uitwendige en inwendige criteria — die ons helpen kunnen om den ouderdom van het oorspronkelijke dichtstuk te bepalen.

Het eerste argument dat Jonckbloet naar voren bracht om de oudheid van ons gedicht te bepleiten was de kortheid der verzen. Opmerkelijk is het dat er in de Beatrys vele heel korte verzen, waar men amper drie beklemtoonde lettergrepen in aantrof, gevonden worden. Evenzoo dat onze oudste bekende stukken als Brandaen, Aiol, Wisselau kortverzig zijn. Toch is hieruit geen argument te halen, het criterion is niet zeker, en de Beatrys niet zuiver genoeg. Het aanhangsel heeft ook enkele zeer korte verzen.

Verder citeert hij als uit de XIII^de^ eeuw de woorden : *blye, reven, twien* (1). Voorzeker deze zijn oud, maar of ze in de XIV^de^ eeuw bij dichters niet meer gangbaar waren, mag men betwijfelen, alhoewel *blye* sterk in de schaal weegt. Men had er nog aan toevoegen kunnen woorden als : *smale, formine, beten, quedden, wedde*, enz.

(1) Verkeerdelijk zegt M. R. de Brouwer in zijn uitgave der Beatrys, Tilburg z. j. bl. X : turen.

maar 'n bewijs er op bouwen voor de XIIIe eeuwsche oorspronk van Beatrys is m. i. *nog* niet mogelijk.

Op grond van een enkel gebeuren (v. 564): *In ere weduwen huis spade Daer si bat herberghe doer ghenade Dat si daer snachts mochte bliven*, dacht Jonckbloet een hoogere oudheid te mogen vorderen, daar in de XIV^de eeuw de herbergen waar men voor geld zijn intrek kon nemen, reeds vrij algemeen waren [1]. En dus hoefde Beatrys niet bij 'n weduwe aan te kloppen. Natuurlijk dit argument houdt geen steek. Eerstens men kon in die tijden, in de steden vooral, bij elken burger gastvrijheid vinden, (als er plaats was) tegen vergoeding in geld of 'n passend geschenk. Maar dan, Beatrijs, arm en verlaten, moest wel herberghe *bidden door ghenade*, juist gelijk zij *levede bi der beden* (vs. 558). Dat zij niet gaarne „ bidden " ging in de openbare herberg die in de XIII^de eeuw voorzeker bij het klooster gelegen was, springt in het oog. Dat ze er geen andere opzoeken wilde, die trouwens in de dertiende eeuw niet enkel meer voor reizigers diende maar reeds tot gelagkamer en slemplaats werd misbruikt, hoeft geen betoog [2].

Hoogst waarschijnlijk bad Beatrys *om herberghe* niet in 'n herberg, maar verkoos, om onbekend te blijven, 'n burgerswoning en de keus of lot 't bracht haar bij 'n brave weduwe terecht.

Bij aandachtiger onderzoek biedt de Beatrys aan beschavingsgegevens, geloof ik, niets waarop 'n argumentatie voor of tegen de XIII^de eeuw kan worden geschraagd.

Zoo b. v. de *Orley* uit vs. 545. Sedert 't begin der XIV^de eeuw bezitten de steden groote mechanische uurwerken [3] en worden ze in kleineren vorm in de bur-

[1] Cfr. van Wyn : Historische Avondstonden deel II bl. 55-6.
Vglk : Das deutsche Wohnungswesen van Moriz Heyne. Bd. I bl. 193; 279 bl. 299 nota.

[2] Eerst later ontstonden, vooral in de steden „allendeherbergen" waar men recht had op kosteloos verblijf. (Vglk. Heil : Die deutschen Städte bl. 136).

[3] M. Heyne : Hausalterthüner I bl. 273.

gershuizen als wand- of staande uurwerken gegeerd ; en rond de jaren 1350 waren die groote uurwerken reeds zoo talrijk dat men er lijsten van opmaken kon. Trouwens het is niet uitgemaakt dat „dorloy" in Beatrys' klooster 'n torenuurwerk was, en indien het 'n raderuurwerk met slinger en gewichten is geweest dan kan men er zulk een in kloosters reeds in de XIII^de^ ja wellicht in de XII^de^ eeuw hebben gevonden. Water en zanduurwijzers zijn hier niet bedoeld vermits het vers heeft "dorloy begonste te slaen ".

Uit de zeer gedetailleerde beschrijving van de kleedingstukken die de ridder, in den nacht, aan Beatrys schenkt valt ook niets zeker op te maken. Vs. 169-180, 271-283 zijn duidelijk genoeg maar ze passen even zoo goed bij 'n dame uit de XII^de^ als uit het begin der XIV^de^ eeuw ; de *scoen cordewane* bieden geen beteren houvast ze zijn van af de XII^de^ eeuw in de Nederlanden ingeburgerd (¹).

Nog minder is er te halen uit v. 359. In de XIII^de^ eeuw is het dragen van 'n linnen hemd vrij algemeen, maar was het enkel, als dagkleeding. Ongekleed te slapen bleef zeer lang in zwang (²).

De passus echter beschreven in vs. 340-65, vergeleken met vs. 448-453, is wellicht van groot belang. Beatrys is in 'n *poert* of stad waar ze 7 jaren geleefd heeft, en voorzeker kennissen heeft ; uitdrukkelijk echter beweert ze, dat ze, om hare kinderen te voeden, haar treurig ambacht enkel kan vervullen „ buten der stat op 't velt ". Deze uitspraak tegenover vs. 347, duidt, indien ik me niet vergis, op toestanden die niet in de XIV^de^ maar wel in de XIII^de^ eeuw thuis hooren, en nog wel in de eerste helft. Het is immers vrij zeker dat ± 1250, zulke vrouwen

(¹) Vglk C. Enlart. Manuel d'Archéologie t. III. Le Costume. Het vermelden in v. 177 van *huven*, die volgans Enlart enkel in de XIV^de^ werden gedragen, is geen bezwaar. In de Beatrys is de huve een hoofdsieraad (diadeem) en die dateeren van veel vroeger.

(²) Vglk. Moriz Heine. Hausaltertümer III bl. 275.

reeds in de steden, al was het dan ook vlak bij een der poorten of stadswallen (wellicht aan den buitenkant) woonst hadden gekregen, met verbod zich verder in de stad te wagen ([1]). Indien deze gegevens juist zijn, dan wijst de Beatrijs beslist naar de XIII^de^ eeuw.

Deze gevolgtrekking wordt zeer gesteund door heel het opzet en de uitwerking van het gedicht. De voorstelling niet alleen, maar de geest is geheel in vroeg middeleeuwschen trant; het leven is dit uit de bloeiperiode van het riddertijdperk voor ± 1260, in de Nederlandsche Letterkunde. Geen zweem van satire of verval, want enkel menschelijke zwakheid wordt den verleider toegeschreven, zonder schamper verwijt. In al het overige wordt de ridderlijke handelwijze, levensbeschouwing en hoofsche taal met ingenomenheid, en eerbiedig zelfs, beschreven en meegedeeld. Dit treft des te meer, daar zelfs oudere bronnen in plaats van 'n *nobilis iuvenis* gewaagden van 'n *clericus* als verleider. In de XIV^de^, ja zelfs in de XIII^de^ eeuw, tweede helft, zou men wel niet hebben geaarzeld tusschen deze twee mogelijkheden, en, met de meeste bewerkingen, den *clericus* hebben verkozen. Dit paste veel meer in den didactischen trant, en daarom vind ik het laatste argument van JONCKBLOET nog het beste : De stof der Beatys is van zulk 'n aard, dat ze eens bekend, heel gauw 'n dichter moest vinden. Onbekend kon ze niet lang blijven in onze gewesten.

Ze vond dus 'n dichter naar *ik* meen voor de jaren 1260, en dat deze dichter zijn stof heeft behandeld als hij deed, is het beste bewijs van de twee hier betoogde vooropzettingen. Zoo vroeg kan hij verschijnen; trad hij later op dan zou hij de Beatrys anders hebben bewerkt, dan zou hij eerst en vooral den naam der heldin wèl hebben gekend, had hij waarschijnlijk daarmee ook den *clericus* verkozen en wellicht niet meer zoo 'n oorspronkelijk verhaal kunnen scheppen, maar zich enger aange-

([1]) Cfr. Ed. Otto Deutsches Frauenleben bl. 79 en bl. 78-9.

sloten bij nieuwere bestanddeelen der legende; ze in alle geval, behandeld in meer didactischen toon en in nauwer verband met den toenmaligen politischen en economischen toestand.

Dat alles sluit zich aan bij het eigen getuigenis van onzen dichter; toen hij de pen opnam leefde de Beatryslegende nog niet in Zuidnederland onder het volk, hij vernam ze, een der eersten voorzeker, uit den mond van 'n kloosterling, die ze in zijn boeken gevonden had, en hem er wellicht 'n afschrift van bezorgde in 't oorspronkelijk Latijn of in het dietsch.

Kan daarenboven de persoonlijkheid van den zegsman des dichters hier nog meer zekerheid brengen? „Broeder Ghysbrecht een begeven Willemyn"! Men is het wel eens, dat onder Willemyn verstaan moet worden 'n kloosterling uit de orde door den H. Wilhelmus den Groote rond de jaren 1127 gesticht en door Paus Celestimus III in 1197 goedgekeurd ([1]). In Napels en Sicilien verspreid, kwamen ze in de XIII[de] eeuw ook naar de Nederlanden. Ghysbrecht wordt broeder geheeten, daarom toch geen leekebroeder, De Wilhelmiten waren 'n Orde, met Benedictijnschen regel, uit monniken en leekebroeders bestaande, ook waren er talrijke en bloeiende zusterskloosters. Naar het schijnt waren ze dus van huis uit het Oblatendom niet ongenegen ([2]), vermits dus onze Ghysbrecht én broeder ([3]) én *begeven* genoemd wordt, is het *niet* waarschijnlijk dat hij enkel leekebroeder was. Immers de *begeven* kinderen ontvingen heel hun onderricht in het klooster en werden tot monniken

([1]) Vglk.: Heimbücher, Die Orden und Kongregationen I bl. 264-5 en Kirchenlexicon XII bl. 1609.

([2]) Vglk. Kirchenlexicon IX bl. 623, wat wèl het geval was voor *al* de nieuwere Orden uit de XIe en XIIe eeuw.

([3]) Verdam geeft geen voorbeeld van *broeder* in den zin van monnikpriester. Augustijnen en Mendicanten *priesters* werden wèl zoo geheeten.

opgeleid ; leekebroeders traden vaak op lateren leeftijd in het klooster.

Trouwens in een akte van het jaar 1290 (¹) wordt de prior der Wilgeminen uit het klooster van Bouchaute (één der 4 ambachten) officieel *Broeder* Jacop betiteld. Broeder Ghysbrecht zal dus ook wel monnikpriester geweest zijn.

Wie ook de dichter weze, zijn zegsman was *een out ghedaghet man*, had dus ervaring en was geloofwaardig. Wellicht van af zijn prille jeugd in het klooster, en 'n vriend van den dichter.

Ten slotte wie was onze dichter zelf? 'n Mariavereerder. Dat waren de Wilhelmiten ook in opvallende wijze. Ook 'n „ out ende ghedaghet man"? Hoogst waarschijnlijk. Cfr. inzonderheid vs. 37-62; 294-306 en vs. 1-4. Was hij wellicht kloosterling? Van het nonnenleven is hij best op de hoogte ; van zien, van hooren ten minste, heeft hij de bijzonderheden die hij er over vertelt, maar nergens blijkt, dat hij meer zou geweest zijn dan 'n vrome leek of 'n klerk. Vglk. vs. 385-97.

Wellicht spreekt hij uit enkel medelijken zonder beroepsbijbedoeling de verzoenende woorden uit vs.62-69, juist als er met vs. 425-30 geen afkeuring voor den ridderstand is verbonden. Het is niet uit te maken, dat hij Beatrys als 'n Cistercienserin zou hebben voorgesteld, om zijn eigen Orde, de Benedictijnsche, niet in opspraak te brengen (²); hij ware dan zelf 'n Wilhelmiet of 'n Benedictijn. Maar waarschijnlijker lijkt me, dat hij noch kloosterling noch priester was, anders behoefde hij zich niet op de boeken van 'n begeven Willemijn te beroepen. Ten slotte in heel het gedicht is er niets, dat men van 'n ridder niet verwachten kan, of van 'n beschaafden burger ; wel 't een en 't ander dat voor 'n priester niet past.

(¹) Vgl. Vad. Museum II bl. 333.

(²) Zijn bron (Cäsarius) zegt : Erat... coenobium... sancti... Benedicti in quo erat puella...

De gedempte toon zijner zedelessen vergt enkel dat men hem in 'n tijd plaatse waar de didactiek nog maar in opkomst was, anders ware hij wellicht, niettegenstaande zijn hoogstaand karakter, toch 'n kind gebleken van zijn eeuw. Is er verder niets over den dichter bekend?

In het *Vaderlandsch Museum* deel II bl. 201 werd er uit het Hulthemsch hsch. 'n gedicht overgedrukt onder den titel : *Dat Scamelheit thoechste poent es van Minnen.* De aanhef daarvan is opmerkenswaardig :

Met dichtene ic mi cleine genere
Minne sinne ic daer omme vertere
Anders soe comet mi cleine te baten
Nochtan en canic niet gelaten
Want ledicheit en es niet goet

Wel 'n opvallende overeenkomst met den aanhef van Beatrys :

Van dichten comt mi cleine bate
Die lieden raden mi dat ict late
Ende minen sin niet en vertare
Maer om die doghet van hare...

Is hier enkel analogie zonder meer; is hier ontleening; of is er nog meer : identiteit?

'n Eerste kennismaking met het gedicht deed er allerlei aanknoopingspunten met de Beatrys in ontdekken : 1) de eerbiedige houding tegenover het ridderwezen en de kennis ervan ; 2) de afspraak in vs. 90-97 ; 3) heel de opvatting omtrent de scamelheit (vs. 135-160) waar Beatrys zoo 'n sprekend voorbeeld van geeft ; 4) de „ bekeering" van den ridder tegenover de schaamachtige vrouw enz.

Maar de trant van het gedicht en de taal, sluiten hier, bij dieper studie, de mogelijkheid uit dat deze twee dichtstukken uit één pen zouden gevloeid zijn.

Hoe verwant de kern van dit Hulthemsch gedicht ook lijkt met die ééne bekende episode van Beatrijs, ik durf zelfs niet besluiten tot bepaalden invloed ; in het didac-

tische gedicht is het gebeuren natuurlijk ontstaan uit de gegevens en de moreele kwestie die hier moest worden opgelost. Zelfs verzen als v. 245-50 vergeleken met Beatrys 265-78 nopens ons niet tot 'n andere gevolgtrekking ([1]). De eerste verzen dus zullen wel 'n ontleening zijn aan de Beatrys. of zc nu heusch gemeend zijn of niet. In mijn verder onderzoeking kwam ik terug op de aanhefverzen :

Van dichten comt mi cleine bate
Die liede raden mi dat ict late
Ende minen sin niet en vertare

Daaruit mag men dus besluiten dat onze dichter :

1) nog meer had gedicht;

2) daarbij ontgoocheling had opgeloopen.

Zou niets meer van zijn werk zijn overgebleven ? Hij was voor zijn tijd 'n meester in de kunst; laat nu zijn Beatrys het beste heeten wat hij op reeds gevorderden ouderdom heeft geleverd, zijn ander dichtwerk moet toch verdienstelijk geweest zijn. En is dit zonder meer verloren ? Komt *die* klacht nog in 'n ander dichtwerk voor ? *De cleine bate* wijst op ontgoochelingen van meer stoffelijken aard, het *ende minen sin niet en vertare* op moeilijkheden met den arbeid verbonden.

En ik dacht aan :

Men moet corten ende linghen
Die tale, sal mense te rime bringhen
Ende te reden die aventure ;
Hets worden harde te sure
Van Assenede Diederike.
Die seldys danken ghemeenlike
Dat hyt uten Walsche heeft ghedicht
Ende verstandelike in Dietsche bericht
Den ghenen diet Walsche niet en connen

([1]) Karakteristiek van heel het Hulthemsch gedicht is vs. 85 *wat dat hoechste poent si, te Gode ende ter werelt* (in de minne van beiden) Vgl. vs. 136, 160, 193. Dit samenbrengen van Gods- en menschenminne lijkt me heen te wijzen naar de XIV^de^ en niet naar de XIII^de^ eeuw.

Zoo spreekt de verdienstelijke dichter van Floris en Blancefloer over zichzelven (vs. 19-27). Deze „ontboezeming" enkel zoo begrijpen dat „de techniek van het vers vele moeilijkheden voor hem had (1) is verkeerd : *die tale* is hier gelijkbeteekenend met : *aventure*, en het *te rime* drukt niet zoozeer op het rijm alleen en de metriek als wel op de overige moeilijkheden aan 'n dichtwerk (al is 't 'n vertaling ; of omdat het 'n vertaling is) verbonden; daarom juist zegt Diederik met recht : *te rime ende te redene die aventure bringhen.* Deze arbeid is hem worden *te sure*, juist dezelfde zin als : *ende minen sin niet en vertare.* Op het einde van zijn aanhef komt Diederic op deze vaststelling terug (vs. 85-88).

Daer (van Fl. en Bl.) ic af segghe daventure
Ende telle, al wort het mi te sure,
Een deel van haer gherechter minnen.
Nu hoort, hoe ic u sel beghinnen,

Ware zijn zwaren arbeid rijkelijk beloond geworden, wellicht zou hij er niet zoo over hebben geklaagd : Van dichten comt mi cleine bate (Beat, I).

Nu weten we van den Beatrysdichter dat hij zijn stof ontving van 'n begeven Willemijn. Er bestond sedert 1249, ten laatste, 'n Wilhelmitenklooster te Biervliet, op korten afstand van Bouchoute, in 't welk ambacht ook Assenede gelegen is (2).

In Aug. 1290 is er een „Dirkin de clerc van Hasnede" getuige bij de opdracht van een stuk land en eene losrente aan het klooster Biervliet bij Boechoute (3). Deze Dirkin is de zoon van een oudere Dirkin, die in de jaren 1262, 1273 is na te wijzen als klerk van de graafnede van Vlaanderen.

(1) Dr. P. Leendertz, Floris ende Blancefloer Leiden 1911 bl. CXII.

(2) Ik weet niet veel te vertellen over de Wilhelmieten in Zuid-Nederland ; Serrure (Vaderlandsch Museum dl. II bl. 333) klaagde ook over de onnauwkeurigheid onzer kennis. Op Miraeus gesteund kan ik nog berichten over Wilhelmieten te Baseldonc ('s Bosch 1245) 1261 te Nazareth ; 1261 te Scodbrocc (Cassel) 1277 te Huybergen.

(3) Cfr. Serrure ibid. bl. 38-46, en deel V. bl. 330-61.

De familie der Dirkins van Assenede was dus in 't Bouchouter ambacht wel lang gevestigd, en in aanzien, want in het oudste stuk (1262) heet het : *Dirkino de Hasnede clerico ;* in 1273 is hij scheidsman tusschen gravin Margaretha en den abt van Baudeloo. Deze Dirkin had drie zonen : *Roel filius Theodorici de Brievere* (i. e. clericus) *de Assenede* (1279) en : *Philippon fils Dierkin* (1283), ten slotte : *Dirkin soene van Assenede, clerc scraven van Vlaanderen* (1295) ; déze wel de oudste der drie, die zijnen vader (vóór 1290 gestorven, want toen wordt als clerc van den graaf in 't Bouchoutsche 'n zekere Talluyans, „ meester Heinricke " genoemd) in zijn ambt is opgevolgd. Zulk 'n familie moet met de Biervlieter monniken in verkeer hebben gestaan, en het zal wel geen toeval wezen dat de laatste Dirkin in 1290 als getuige optreedt in een stuk ten gunste der Wilhelmieten daar gevestigd. Aan een hunner, (het clercambt was er, naar het schijnt, 'n overlevering) kan broeder Ghijsbrecht de mooie Beatryslegende hebben meegedeeld.

Aan den oudsten der twee hier vermeld ? Door de meeste geschiedkundigen, op vóórgaan van J.F.Willems, wordt aangenomen, dat deze Theodoricus, uit 1262, de dichter is van Floris-Blancefloer.

Maar indien deze Dierkin in 1262 clerc, ten laatste in 1273 clerc van de gravin, tot ± 1288 heeft geleefd, dan is hij (ten vroegste ?) ± 1230 geboren. Nu wordt door den laatsten, en zeer onderlegden, uitgever van Floris ende Blancefloer betoogd : 1) dat de dichter (of het *onze* Dirk van Assenede was, wordt niet ontkend en ook niet beweerd) „ 'n ontwikkeld en beschaafd man was, zeker niet meer jong " toen hij de Fl. en Bl. bewerkte. 2) dat de taal en stijl ons het recht geven den roman tot de XIII^de^ eeuw te brengen en maken het zelf waarschijnlijk, dat wij eerder aan het midden dan aan het einde daarvan te denken hebben (1). Dus rond 1250,

(1) Leendertz op. cit. bl. CXV.

'n datum die Kalff ook vooropzet (1). Maar in 1250 kan de ons bekende Dirk nog geen „ man van ervaring " geweest zijn, en daarom is Dierkin van Assenede, die de dichter van Fl. en Bl. is, wellicht de vader geweest van den clerc uit 1262. Tenzij dat de bekende Dierkin, ± 1210 geboren, tot op zeer hoogen ouderdom zijn ambt van clerc heeft waargenomen. Ons vroeger betoog doet ook de Beatrys opklimmen tot de eerste helft der XIII[de] eeuw, het tijdstip der vervaardiging, de aangehaalde verzen en de persoonlijkheid van den dichter tegenover zijn zegsman, maken het mogelijk dat we aan de identificeering der twee dichters gaan denken. Immers de dichter van Beatrys was, rond 1250, juist als zijn zegsman, „ 'n gedaghet man " ; dat blijkt uit zijn aanhef en de klacht er in begrepen, dat blijkt uit de psychologische bemerkingen, die hij aan het verhaal van Beatrys heeft toegevoegd, en waar we later op terugkomen.

Dat de dichter van Fl. en Bl., die den naam droeg van Diederic van Assenede, 'n clerc was, is zoo niet zeker, althans waarschijnlijk (Cfr. vs. 72) dat de dichter van Beatrys geen kloosterling maar wel 'n leek, en geen ridder, dus ook 'n clerc, bleek al voldoende.

Beiden zijn rond 1250 „ ghedaagde " mannen, beiden spreken in gelijken zin omtrent hunnen arbeid, beiden zijn verdienstvolle dichters. Maar Diederic in zijn vertaling is niet zoo gelukkig als de Beatrys-dichter in zijn persoonlijk doordacht en doorwrocht meesterwerk. De Beatrys-dichter vertoefde (of woonde) in de nabijheid van 'n Wilhelmieten klooster, Biervliet komt (wegens zijn hoogeren ouderdom 1249) het eerst aan de beurt. Biervliet ligt bij Assenede, en de Dierkins waren vrienden der Biervliet-monniken !

De lezer zal toegeven dat we aan de identiteit met reden mogen gaan gelooven, zoodra het blijkt dat de

(1) Ik neem dezen datum voorloopig aan. Waarom het dichtstuk niet zelfs ± 30 jaar ouder zou kunnen wezen, weet ik niet, en geloof ik wel.

Beatrys-dichter ook 'n Oostvlaming is, en dus het klooster waar broeder Ghijsbrecht vertoefde, Biervliet mag heeten (¹).

Dat de Beatrys-dichter Oost-Vlaming zou wezen kan ik niet bewijzen uit den tekst der Beatrys. Ik vrees men zal in deze ± 850 verzen, die zoo geinterpoleerd werden, en die ons in één hsch. bewaard zijn, wellicht 125 jaar jonger dan het origineel, geen voldoende materiaal vinden om dit te betoogen. Al mocht de Middelnederlandsche grammatica er op bogen, dat ze nauwkeurig en beslist kon bepalen, door een reeks onaangevochten vormen, dat een gedicht én uit *dien* tijd én uit *deze* streek moet stammen, dan zou het nog gewaagd zijn de Beatrys aan dit criterium te toetsen. Welke vormen zijn van den dichter? Welke van den interpolator? Welke van de voorzeker talrijke afschrijvers in ons éénig en jong hsch. bewaard? Trouwens de Beatrys-dichter zelf was 'n hoog ontwikkeld man en 'n kunstenaar. Hij zal dus wel buiten zijn eigen dialect vele woorden en vormen aan de algemeen gangbare schrijftaal hebben ontleend, waaronder er voorzeker enkele Brabantsche kunnen geweest zijn, en die niet noodwendiger wijze in het rijm voorkomen. Ja, indien hij zich bij het algemeen Nederlandsche van ± 1250 heeft aangesloten, dan zal hij wellicht juist daarom de gewesttaal zijner streek met 'n zekere angstvalligheid hebben vermeden. Ik meen, bescheiden, dat deze zeer ingewikkelde vragen veeleer door het proza, dat der keuren en charters vooral, dan door de poezie, moeten worden ontward.

Maar indien men mij op grond dezer beschouwingen toelaat te zeggen, dat de Beatrys-dichter 'n Oostvlaming

(¹) Indien men voor het Brabander-zijn van den Beatrys-dichter geen andere bewijzen aanvoeren kan dan die van Kaakebeen-Lighthart (6de druk bl. 6) acht ik die meening even zoo goed te mogen tegenspreken... zonder bewijs. De wisselvormen *a* — *e* voor *r* inzonderheid, kunnen geen aanwijzing geven van het dialect. Cfr. vs. 235 : *met vare*, rijmend op *gheware*.

kan geweest zijn, en ik daarop steunend de identificatie met Dirk van Assenede wil doordrijven, dan zal men met recht van me vergen, dat ik aantoon hoe de beide dichtstukken in tal van uitdrukkingen, wendingen, taal en stijlvormen toch overeen komen. Ook door zulk een bewijsvoering wil ik het aanhangig pleit niet trachten te beslechten. Voorzeker het zou niet moeilijk wezen 'n lange reeks van eigenaardigheden, zelfs ortographische, op te sommen, die aan de beide gedichten eigen zijn, maar daaraan bewijskracht te hechten zou van mijn kant onlogisch wezen én om de reeds aangehaalde beschouwingen omtrent den teksttoestand van Beatrys, én omdat het wel te verwachten is dat twee Oostvlaamsche dichters, uit het midden der XIII^de^ eeuw, in taal en stijl voorzeker overeenkomst zullen bieden. Toen immers was de invidualiteit der dichters niet, als nu, op de punt gedreven, toen bestonden er, veel meer dan nu, geijkte spreek- en uitdrukkingswijzen, inzonderheid bij dichters die de geschreven taal, uit de verschillende gewesten, trachtten op te zetten tot 'n algemeen beschaafd Nederlandsch.

Daarenboven, vermits de Fl. en Bl. „'n vrij nauwkeurige vertaling uit het Fransch is" (1), zal daarin zonder twijfel de dichter zijn toevlucht hebben moeten nemen tot allerlei uitdrukkingswijzen en taalvormen die wellicht niet te verwachten zijn in 'n origineel stuk, waar hij, niet aan banden, veeleer zijn eigen originaliteit in denken en dichten zal hebben gevolgd. Maar er is nog meer. Ook de tekst van Fl. en Bl. is ons op 'n gebrekkige wijze overgeleverd. Het onvolledige eenige hsch. namelijk bestaat uit twee deelen, het eene ouder dan het andere, alhoewel de tijdruimte tusschen beide niet meer dan 'n menschenleven zal beloopen. Maar de jongere

(1) Zóó Leendertz. 'n Vrij nauwkeurige vertaling; dat belet niet dat de persoonlijkheid der vlaamsche dichters op honderde plaatsen zich gelden doet door schrappen, bijvoegen en wijzigen.

hand heeft als legger handschriftbladen gehad wier tekst voorzeker zeer was gehavend, zoo dat hij ze uit het origineele hsch. heeft verwijderd en ze overgeschreven om ze te redden voor algeheelen ondergang ([1]). Het oudste gedeelte van het hsch. wordt door deskundigen tot de jaren 1350 gebracht, dus ook weeral honderd jaar na het ontstaan van het gedicht. Dat nu dit oudste gedeelte door onderscheidene zich opvolgende afschrijvers niet enkel in zake taalvormen heeft geleden, maar waarschijnlijk diepergaande veranderingen ondervond, blijkt uit vrij belangrijke, nu helaas verloren ([2]) fragmenten van een ander hsch. Op een tiental plaatsen staat de tekst van die fragmenten dichter bij het Fransch, en is dus het volledige hsch. verknoeid. Op enkele andere, levert die tweede tekst versregels op die in 't volledig hsch. niet voorkomen, of biedt hij lezingen die boven het volledig hsch. ongetwijfeld de voorkeur verdienen ([2]). We blijven dus sceptisch eerst en vooral tegenover vele andere plaatsen, die ook in het volledig hsch. tegen het Fransch origineel indruischen. En we moeten niet enkel omtrent de vormen beweren dat het haast onmogelijk is met zekerheid te beslissen wat van Diederik en wat van de afschrijvers is, maar de inhoud zelve is hoogst waarschijnlijk op talrijke plaatsen door vreemde handen gewijzigd of verknoeid. De Fl. Bl. deelde het lot der Beatrys, alhoewel in mindere mate.

Het is dus lang niet onwaarschijnlijk dat de beide teksten van Beatrys en Fl. Bl. in die honderd jaren, waarin het Nederlandsch zich aanmerkelijk ontwikkelde en verjongde, juist van hunne persoonlijke bijzonderheden grootendeels werden „gezuiverd" en dat vele typische gevallen van overeenkomst uit een dezer of uit allebei zijn verdwenen. Men vergete daarbij niet, dat de

([1]) Dit jongere gedeelte beslaat ± 520 verzen van de 3973 ons bewaard, dus één zevende van het gedicht, waartegenover we meer dan één voorbehoud moeten maken.

([2]) Vgl. de uitgave van Leendertz bl. IX-XVI.

eigenlijke tekst van Beatrys zoo wat enkele 800 verzen bedraagt, en 'n onderwerp behandelt, dat slechts hier en daar met Fl. Bl. gelijkluidende motieven levert (1). Ten slotte het eindoordeel van Leendertz over de taal van Fl. Bl. benam mij allen lust om in nog zoo nauwkeurige statistieken „ 'n bewijs " voor het Oostvlamingschap van Beatrys te zoeken door vergelijking met dit eerste gedicht.

Dit oordeel luidt : „ Aangezien we nu doorloopend geene kenmerkende (Oostvlaamsche) dialecteigenaardigheden vinden, maar wel sporadisch een zeker aantal Brabantsche en enkele Westvlaamsche, terwijl alle andere ontbreken, zijn wij gerechtigd daaruit de gevolgtrekking te maken, dat de dichter tusschen de genoemde dialecten woonde en dus 'n Oostvlaming was. "

De tekst van Fl. en Bl. is dus geen geeigend criterium om de Oostvlaamsche eigenaardigheden, door overeenkomst, in de Beatrys te ontdekken ; en deze laatste hoeft niet de Brabantsche en Westvlaamsche particularismen van Fl.-Bl. te vertoonen, daar deze voorzeker in de Fl. en Bl. hoofdzakelijk door rijmdwang in 'n vertaald stuk zijn opgenomen. Trouwens in de rijmkunst en de taal van 'n dichter is er ook ontwikkeling — inzonderheid in die tijden — voorop te zetten; en indien de twee dichtstukken zijn van Diederik van Assenede, is het niet uitgesloten dat er 10 of 20 jaar tusschen beide verloopen zijn.

Daarom hecht ik veel meer gewicht aan zekere persoonlijke gedachten en opvattingen die ik in de beide gedichten terugvond, en die, indien ik me niet vergis,

(1) Ik had eerst gedacht op steviger grond te staan in het vergelijken van den versbouw. De Beatrys evenals Fl. Bl. (cfr. Leendertz bl. LXXIX en volgende) vertoont het merkwaardige dat er serieën van langere verzen door kortere worden opgevolgd (met enkel drie? heffingen) Dat er in de Beatrys haast geen viervoetige iamben voorkomen hoeft ons niet te verwonderen, ze is buiten invloed der Fransche poezie geschreven. Maar ik heb dit onderzoek niet doorgezet. Op het gebied van den Middel-Nederlandschen versbouw heerschen ook nog tegenstrijdige theorieën.

persoonlijk genoeg zijn, om tot de identiteit der beide dichters te mogen besluiten.

Men weet dat de Prologus in Fl. en Bl. oorspronkelijk is (1-88). Daarin zijn de volgende gedachten o. m. ontwikkeld. Wat de dichter het meest heeft getroffen in de geschiedenis van Fl. en Bl. en dus hem wel aangezet heeft ze te vertalen, omdat hij wellicht hetzelfde in zijn leven achter den rug had, of, in het leven van andere er door was getroffen, is dat de *gestadeghe minne*, de eenige is die dien naam verdient, en zij alleen *gherechte minne* is. 'n Echte minne echter brengt steeds *blyschap én rouw*. Deze gedachten uitgedrukt in vs. 1-13 zijn geresumeerd in vs. 14-15.

Hets al (heel 't gedicht) van ener *gestadegher* minne
Beide van bliscapen ende van rouwen (na én door elkander)

Hij noodigt daarom tot luisteren uit, niet *die dorpers ende die doren*, maar

die redene merken connnen
Ende van minnen hebben ghewonnen
Beide bliscap ende rouwe

of althans deze die met *redenen* begaafd

evel ende ghoet bekinnen,

en dus in de bliscap én den rouw het een én het ander (evel én ghoet) te zamen kunnen ontdekken.

Nog eens komt hij hier op terug in vs. 16-19

Nu merct ghi heren ende ghi vrouwen
Dies heeft die minne vremden zede
Dat haer die rouwe volghet mede.

En dat was inzonderheid zoo voor de helden van zijn gedicht : vs. 30-35

Twee scone kinder....
Die in haren live meneghen toren
Hadden van minne ende rouwen, vele
Ende dicke bliscap met groten spele

trouwens dat is gewoonlijk het geval : vs. 35-41

Soe wie so rechter minnen pleghet
Ende si hem *ghestadelike* leghet
Vaste in siere herten binnen
Dicke ghevalt dat hem van minnen
Geschiet gheval na onghevalle
Dies hebben wi ghenoech gheweten alle
Ende na ghelic groot ongheval

Hoor nu hoe de Beatrys-dichter in den aanvang dezelfde gedachten weer opneemt vs. 36-42

Dese joffrouwe en was niet sonder
Der minnen die groot wonder
Plecht te werken achter lande
Bi wilen comter af scande
Quale, toren, wedermoet
Bi wilen bliscap ende goet

en vs. 54-61

Noch vintmen beide soe *ghestade*
Wat si hebben groot oft clene
Dat hem die minne gheeft ghemene
Welde, bliscap ende rouwe :
Selke minne hetic *ghetrouwe.*
In constu niet gheseggen als
Hoe vele gheluux ende onghevals
Uter minnen beken ronnen.

Maar nog 'n tweede opvatting omtrent de minne heeft Diederik van Assenede in zijn Proloog uitgedrukt vs, 74-81

Dat zyn, die minnen met *rechter trouwen*
Ende emmer der minnen zyn onderdaen
Haer en mach ghene cracht weerstaen
Si en doet dat haer becomt te doene
Dat scheen den wisen Salomoene
Al hadde hi cracht ende wysdom groet
Hi moeste minnen als syt gheboet [1]

[1] Het is hier de plaats niet om te onderzoeken in hoe verre deze beide opvattingen der aardsche minne onder den invloed staan van oudere mystische-lyrische zangen van hemelsche minne of omgekeerd.

De Beatrys-dichter blijft niet ten achter en ontwikkelt dezelfde idee vs. 43-53.

Den wisen maect si (de minne) oec soe ries
Dat hi moet bliven int verlies
Est hem lieft ofte leet.
Si dwingt sulken dat hine weet
Weder spreken ofte swighen
Daer hi loen af waent ghecrighen
Meneghe worp si ondervoet
Die opstaet alst haer dunckt goet
Minne maect sulken milde
Die liever sine ghiften hilde
Dade hyt niet bider minnen rade.

De kern der gedachte is dezelfde, de plastische vorm in Beatrys veel sprekender. Deze echter is 'n niet te miskennen weerklank op verzen die ook in de Fl.-Bl. voorkomen op een heel ander plaats (vs. 3163-95) en daar uitgezegd worden van vrouwe Fortune, in aansluiting bij het Fransche origineel. Maar van vrouw Fortune *die de minne beheerscht.* Vgl.

Van haer (Fortune) moechdi horen wonder.
Hi es weder met allen
Onder die voete gheworpen neder...
Dat hine weet...
Menighen dwaes maect si heere...
Menighen prince heeft si ontervet (1)

Dat deze beide passus, waarvan een oorspronkelijk en de andere vertaald, van zoover uiteengelegen plaatsen in de Flo. Bl. zich te zamen terug vinden in den aanhef der Beatrys is alleszins merkwaardig, en wettigt m. i. de identificatie der twee dichters.

En nog opmerkelijker is het dat én Beatrys én Fl.-Bl.

(1) Vgl. nog Fl.-Bl. vs. 2134.

Ter minnen es so meneghen treke
Si maect saen meneghen gesont
Dien si te voren heeft ghewont
Der lettel op hopet dien geeft si gheval.

de twee uiteengezette gedachten omtrent minne: hoe ze veel rouw én vreugde geeft; en hoe ze onweerstaanbaar is in haar macht, besluiten met deze zeer persoonlijke opmerking:

1) Beatrys Hier omme en darfmen niet veronnen
Der nonnen datsi niet en conste ontgaen
Der minnen diese hilt gevaen. (vs. 62-64)

2) Fl.-Bl. Bedi en darf niement hebben wonder
Dat si (de minne) dese twee kinder dwanc
Die beide waren jonc ende cranc. (vs. 82-84)

Deze passus is voor mij het doorslaggevend argument. Niet zoozeer omdat de kern der twee opvattingen overeenkomen, maar nog veel meer omdat de plaats, waar men ze vindt, onderscheiden is; bij de Beatrys *na* den aanhef en het voorstel, bij de Fl. en Bl. *in* den aanhef zelve.

'n Afschrijver zoo wel niet zoo hebben gehandeld, maar zijn voorbeeld slaafscher zijn gevolgd. Evenzoo geldt me de ver afgelegen plaats van den tweeden passus uit de Fl. en Bl., die naar den aanvang van de Beatrys is overgebracht, en met de passende transpositie der element-gedachten, ingelijfd werd om de tweede minnetrek te illustreeren, als 'n ongetwijfeld bewijs. Voeg daarbij dat de teksten in hun bewoordingen niet te veel op elkander gelijken, en niet van buiten af op de idee zijn overgedragen maar gewijzigd werden volgens de stof, en men zal niet kunnen ontkennen dat hier meer dan 'n afschrijver of enkel 'n reminiscent optreedt. Veeleer iemand, die in zijn bewustzijn, uit vroeger werk, 'n reeds bij-der-hand zijnde opvatting nog eens uitspreekt, maar naar inhoud en uitdrukking genuanceerd door de hoofdmotieven van het nieuwe dichtstuk. En juist daarom ook is de psychologische en ethische gevolgtrekking die hij haalt uit de voorgedragen opvatting der minne dezelfde: Hebt geen verwondering of verachting maar veeleer medelijden met hen die er sprekende voorbeelden

van zijn, en wilt niet meenen met *den dommen lieden ende den doren, dat het hun komt van dommen sinne* (Fl.-Bl. 66,56).

Dat we van deze minnekarakteristiek dan nog later echos vernemen in Beatrys komt dezen uitleg nog staven.

Beatrys vs. 75 ...ic ben soe verladen
Met starker minnen ende ghewont...
Dat mi die crancheit *sal* doen dolen.
Ic *moet* leiden een ander leven
Dat abyt *moet* ic begheven
vs. 92 Sint dat si out waren VII iaer
Dwanc die minne dese twee
Dat si dogheden menech wee

Ook dit trekje dat aan den Beatrys-dichter eigen is, valt licht te verstaan voor iemand die Fl.-Bl. had berijmd in kinderlijken eenvoud. Evenzoo de verzen 125

Vrouwe Venus die godinne ([1])
Die dit brachte in onsen sinne
Mochte God ons here verdoemen

is 'n weerklank op die opvatting van de beide gedichten, en sluit aan bij de verzen uit Fl.-Bl. (3157-96) waar tegen vrouwe Fortune alhoewel stilzwijgend 'n dergelijke vermaledijding wordt uitgesproken.

Niet alleen enkele malen hooren we nog 'n echo van dezen inzet, steeds blijft hij op den zielegrond van den dichter

Beatrys vs. 212 Hets al om niet dat ic pine
Minne worpt mi onder voet
Dat ic der werelt dienen *moet*...
Ic *moet* in swaren sconden sneven.
„ „ 231 Ic werde myn sins te male quyt
Blivic langher in dit abyt
„ „ 394 Al eest dat ic dolen *moet*
Ende mi te groten sonden keren

Deze uitdrukkingen, *moet*... vooral, die wel overdreven

([1]) Vgl. nog vs. 365-8.

schijnen, maar psychologisch gerechtvaardigd, vinden juist hunne laatste uitingsreden in dezen karaktertrek der Minne, die de beide dichters zoo in het licht hebben gezet, op verassend analoge wijze.

Maar ook de andere eigenschappen der Minne

Fl.-Bl. vs. 16 Nu merct ghi heren ende ghi vrouwen
Dies heeft die minne vremden zede
Dat haer die rouwe volghet mede

is niet enkel in de beide persoonlijke inleidingen uiteengezet; ze klinkt nog op, in de beide gedichten, op onderscheidene plaatsen. In de Fl. en Bl. uit den aard der bewerkte stof vaak genoeg, in de Beatrijs ook nog voldoende. Want niet alleen is heel het gebeuren een passend voorbeeld ervan, en dit nog wel aangrijpender, omdat de oorzaak der „rouwe" niet enkel uiterlijke lotsveranderingen zijn, maar psychologische gronden.

Beatrys 427 Aenden man ghebrac dierste trouwe

maar dit motief klinkt nog helder door in de zoo fijnzielkundige verzen der Beat. 294-306 waar de „arme" te midden van heer eerste geluksuur, reeds uitroept:

Ic dacht mi die vaert sal rouwen
Die werelt hout soe cleine trouwe.
En vs. 390: Al erdsche dinc es ellinde
Si en doghet niet een haer

Ten slotte het zoo duidelijke vs. 433-5

Si sprac hets mi comen soe (toe)
Dat ic duchte spade ende vroe
Ic ben in vele doghens bleven...

Deze onverwachte uitblik op 'n heel merkwaardigen zieletoestand is 'n uitvloeisel van de verkondigde theorie, en zou meen ik bij 'n gewoon liefdedichter niet voorgekomen zijn. Daarom geloof ik dat twee gedichten die hetzelfde motief illustreeren, en dat op *deze* wijze, uit dezelfde dichtersziel geboren zijn. Al is het eerste 'n vertaling, de prologus waarin de dichter *zich* uitspreekt

tegenover de door hem verkozen stof, geeft hier den doorslag. En al is het tweede ondernomen eerst en vooral

> Om die doghet van hare...
> Hebbic een scone mieracle op heven...
> Mariën teeren,

de wijze waarop de dichter de heel nuchtere gegevens zijner bron heeft bewerkt tot een meesterstuk van alle tijden, er aan toevoegend hoogst persoonlijke beschouwingen en karakteristieke episoden, is het beste te verklaren uit de psychologische opvattingen en den zieletoestand in de vroeger ontleende verzen uiteengezet. Men vergete daarbij niet dat de Beatrys (alhoewel ook 'n episode van Minne) zich op 'n ander tooneel beweegt en 'n ander doel nastreeft; maar juist dat in deze beknopte „ sproke " het Minne-avontuur met 432, de „ rouwe " en „ ommeslag " met 150, en het eigenlijke mirakel maar met 275 verzen (alhoewel het werd aangekondigd als het hoofdmotief der vertelling) worden bedacht, is alsmede karakteristiek voor mijn betoog. Wie de bron leest tegenover de bewerking zou dit niet hebben verwacht, want juist daar, waar de bron ook het uitvoerigste is namelijk in het eerste deel, d. i. het Minneavontuur, heeft de dichter nog het meest zijn eigen vinding en gemoed laten gelden, de Fl.-Bl. herdacht.

Ten slotte mogen hier nog als mindere bewijsstukken, 'n bescheidener plaats innemend, de volgende overeenstemmingen in de gedichten worden herdacht.

1) Fl.-Bl. 47-9 Ooc waren si dicke zoe vro
Dat si liever hadden te leven also
Dan te syn in hemelrike

is 'n bemerking van Diederik die wel uit zijn gemoed, niet uit zijn verstand, is gevloeid (want Floris is heiden); iedereen weet hoe ze uitvoeriger terugkeert, door de omstandigheden nu beter gerechtvaardigd, in de treffende verzen van Beatrys

vs. 380 **Waric in hemelrike gheseten**
Ende ghi hier in ertrike
Ic quame tot u sekerlike!

2) Men kent den passus uit Beatrys vs; 115-18

Der minnen strael stect mi int herte
Dat ic doghe grote smerte
In mach nemmer meer verhoghen
Lief ghi en hebbet ut ghetoghen

Vgl.Fl.-Bl.273 **Die minne scoetse int herte richte**
Ende wondese soe met enen schichte
Dat schicht was van goeden ghewerke
Ende deedse minnen even sterke

3) Beat. 473 **Ghi syt myn troest voer alle man**
Die leven onder den trone;
Al levede Absolon die scone

Fl.-Bl. 3580 **Mi en was vorme mans no wives**
So wel ghedaen ende so scone
Met scoenheden verwonnen si Absolone

4) Men weet hoe de bloemen 'n groote rol spelen in Fl.-Bl., niet enkel in de list door den torenbewaker uitgevonden, maar reeds vroeger wordt ons het „graf" van Blancefloer verbeeld met de twee kinderen, zij draagt 'n roos, hij draagt 'n lelie (vs. 935).

Vgl. Beat. 125 **Vrouwe venus... moete god verdoeme**
Dat si twee soe scone bloemen
Doet vervalven en bederven

Deze vergelijking van twee gelieven met bloemen, die trouwens nog eens terugkeert in Fl.-Bl. 2990-5, lijkt me in de passus der Beatrys eer 'n reminiscensie dan 'n spontane uiting.

5) Het tafereel van de vogelen Beatrys 325-364 is overbekend, met de episode daaran vast; in Fl.-Bl. vervullen de vogelen ook 'n rol bij de vier wonderboomen vs. 965-1015, in de ontwikkeling der minne, die hier treffend overeenkomt met onzen passus (Vgl. nog Fl.-Bl. vs. 2546-55); want niet enkel het *hooren* der vogelen

brengt den ridder tot zijn voorstel, juist als in de Fl.-Bl.

6) De vertaling (Fl.-Bl. vs. 213-5)

> Daer wart di coninginne gheware
> An haer gelaet, an haer ghebare
> Daer sise sach roden ende bleiken...
> Ende meneghe varwe ontfaen

herinnert aanstonds aan het zooveel mooiere uit Beatrys

> Dat ict ghesegghen niet en conde
> Hoe dicke verwandelde haer blye.

7) In vs. 835-850 wordt in Fl.-Bl. 'n opsomming ten beste gegeven van schatten, inzonderheid rijke kleederen voor de koningin van Spanje, door kooplui aan 't hof gebracht, de passus wordt besloten met

> Ende alle die waren in die zele
> Si prysdene ende besagene vele.

Wat onwillekeurig herinnert aan Beatrys vs, 166-180 een dergelijke opsomming en het slotvers

> Sy prysdent alle diet saghen

Het zijn juist zulke heropduikingen uit het bewustzijn, die meer dan stoffelijke overeenkomsten, de hier verdedigde stelling doen beklijven.

En het feit dat deze reminiscensen haast alle aan dàt deel van Fl.-Bl. ontleend zijn, waar de Westersche beschaving niet heelemaal wordt uitgeschakeld, is van belang met het oog op het hier voorgedragen betoog.

8) In de beschrijving van den boomgaard in Babylonië vs. 2564 is er ook spraak van eglentiere, onder 'n eglentier in den boomgaard van het klooster geeft Beatrys rendez-vous aan den ridder.

9) Ten slotte zou men een heel lijstje van overeenstemmende en met voorliefde door de beide dichters gebruikte woorden kunnen opmaken, als

ondercussen	wedde	rosside
besondecht	quedde	corduwane
onsochte	berounesse	keyzerinne
ghedinken,	met groten wene,	enz.

die in analoge toestanden worden gebruikt, of verzen aanhalen die nagenoeg gelijkluidend zijn als Fl.-Bl. 1323

Ende nemen dan eens coninx dochter
Des souden wi hebben geleeft te sochter

Beat. vs. 823 Ende hi u heten lieve dochter
Hier omme levic vele te sochter.

Of het in beide gedichten :

Fl.-Bl. 3608	ontfarmde	carmde.
Beat. 673	gecarmt	ontfarmt.

Maar daarmee zou ik 'n terrein betreden, dat ik beweerde niet veilig te achten.

Voorzeker de lezer die de Beatrys goed kent en dan de Fl.-Bl. doorloopt, zal toch 'n indruk krijgen van : „ maar dit is heelemaal wat anders", mij ook heeft die indruk lang verhinderd het betoog neer te schrijven dat hier vooraf gaat.

Men mag echter daarbij niet vergeten, *eerst* dat de Fl.-Bl. 'n vrij getrouwe vertaling is van 'n Fransch dichtwerk, dat allerlei Oostersche en Grieksch-Byzantijnsche beschavingselementen bevatte, en zeer weinig Westersch getint is. Onze Beatrys integendeel is van a tot z middeleeuwsch en christen, hoofsch en Westersch te gaar, ja Nederlandsch, en daarbij in niet geringen deele zelfs onafhankelijk van hare korte latijnsche bron. *Verder :* niet enkel de stof en de spontaneiteit der Beatrys kunnen die ongelijkheid verklaren, maar het talent en de werkwijze van den dichter kunnen hebben geëvolueerd. De argumenten die ik heb samengebracht, zetten ofwel ontleening voorop, en die is m. i. uitgesloten, of identiteit, en die heb ik volgens krachten voorgestaan.

In vele moderne werken van een en denzelfden schrijver zou men vruchteloos zoeken naar zooveel innerlijke en uiterlijke overeenkomst. Trouwens, du choc des idées... en beter ruiterlijk uitkomen voor 'n opvatting, die valsch blijkt,... dan schrapt de wetenschap ze voor goed van de baan. En *dit* heeft ook zijn nut in de Geschiedenis der

Letterkunde, te toonen met steekhoudende bewijzen (1), waarom 'n mooie droom enkel 'n droom was. Indien echter de critiek zich welwillend uitspreken moet over deze Beatrys-studieën, dan zal men toegeven, dat dit noorderlijk hoekje van Vlaanderen, de 4 Ambachten streek, en het aangrenzende Waesland, 'n eereplaats verdienen in onze Letter- en Beschavingsgeschiedenis; want naast de Floris-Blancefloer en de Beatrys uit ongeveer denzelfden tijd staat, dan nog 'n ± 75 jaar ouder, 'n belangrijk deel althans, van den Reinaert. Utinam!

Dan ook zal men 'n geestelijke en zeer interessante menschen- en kunstenaarsphysionomie kunnen ontwerpen (2), die uit de schaduw treedt in zoo vroege en „donkere" tijden, want de Fl.-Bl. en de Beatrys samen zijn daartoe uiterst geschikt; de physionomie van iemand, die niet *om bate* maar *harde te sure* onze Letterkunde verrijkt heeft uit vreemde en eigen kunst.

Dan selen wi danken ghemeenlike
Van Assenede Diederike.

Dr D. A. STRACKE, S. J. Alken 2/8/23.

(1) **Is dit te veel gevraagd?**

(2) **Is de jonge Diederic van Assenede: 'n adelige, dan met dichten begonnen (de Floris-Blancefloer o. m.) en wellicht ook graven-clerc geworden, na vele ontgoochelingen en het dichten der Beatrijs?**

More on the Sources of the *Chronicle of Hven*

In a brief study published in this review some time ago (1) I pointed out what appeared to me then and partly still appears to be a trace of classical influences in the *Chronicle of Hven*, and I concluded that the learned compiler of the work, a Scandinavian humanist, was familiar with both Plutarch's *Vitae* and the *Library* of Apollodorus. Further reading has somewhat modified my views since then, and as the subject is not altogether lacking in interest, I hope to be permitted a few additional remarks.

In the *Chronicle* Chremhild informs Folgmar that his brother and comrade-in-arms Hogenn is slain, although she is aware of the fact that this is far from true. Folgmar, tired of life, thereupon drowns himself in the blood of the slain. On the following day his retainers join Hogenn, who requests Chremhild to hand over to him Folgmar's corpse for honorable burial. Having accomplished the rites and delivered a funeral oration, he follows Folgmar in death.

On this episode I remarked that it was taken from Plutarch „ who relates how in the first battle of Philippi the wing of Cassius is defeated, while that of Brutus is victorious. Cassius, ignorant of his colleague's victory, believes Brutus dead and all lost, and commits suicide on the battle-field. Brutus, lamenting the fatal error, sends the corpse of Cassius away for honorable burial. A few days later he dies himself. "

(1) Vol. XV, pp. 51-56. Owing to the loss of the proof-sheets in the mail, the number of misprints is greater than it should be.

The classical *form* of the episode in the *Chronicle* leaves indeed no doubt that my thesis is essentially correct. The delivery of the corpse for burial and especially the funeral oration are foreign to the ancient Norsemen's conceptions, and their occurrence must be attributed to the compiler's humanistic learning. This need not however be true of the plot itself, i. e. the motif of the hero's committing suicide at the false news of his friend's death and this friend's following him to the great beyond when he hears of it. A scene of very much this form is found in the first book of Saxo's *Gesta Danorum*, of which I shall quote the text (1):

Interea rex Sueonum Hundingus occasum Hadingi falso acceptum nuncio inferiis excepturus, optimatibus contractis, eximie capacitatis dolium cereali liquore completum deliciarum loco medium conuiuiis apponi precepit, et nequid celebritatis, deesset, ipse ministri partibus assumptis, pincernam agere cunctatus non est. Cumque exequendi officii gracia regiam perlustraret, offenso gradu in dolium collapsus, interclusum humore spiritum reddidit, deditque penas siue Orco, quem falsa exequiarum accione placabat, siue Hadingo, cuius interitum mentitus fuerat. Quo cognito Hadingus, parem ueneratori graciam relaturus, extinctoque superesse non passus, suspendio se uulgo inspectante consumpsit.

True, Saxo does not mention Hunding's suicide but only knows of his strange death in a mead-vessel, not unlike that of Duke Clarence of York. I have dealt elsewhere at length with this motif, which is connected with the legends of the Golden Age and its king, with whose sudden death that happy time comes to an end (2). I do not however stand alone in presuming that the attribution of this mode of death to Hunding is secondary (3).

(1) *Saxonis Grammatici Gesta Danorum*, herausgg. v. A. Holder, Strassburg, 1886, p. 36 f.

(2) *Modern Language Review*, XIX, 325-334.

(3) Paul Herrmann, *Die Heldensagen des Saxo Grammaticus*, Leipzig, 1922, p. 96.

In the original form of the saga Hunding no doubt killed himself with his sword at the funeral banquet of Hadding, as A. A. Afzelius supposed, who does not, unfortunately, indicate the documents on which he based his conclusion (1). The compiler of the *Chronicle*, however, need not have used older documents, although these were almost certainly still extant in his time (2). On the contrary, Folgmar's strange form of suicide by drowning himself in the blood of the slain bears a suspicious resemblance to Hunding's death. Certainly, neither any extant Nibelungen text nor Plutarch has anything even remotely recalling this episode of the *Chronicle*. I am inclined, therefore, to believe that the author in his search for more material, first turned to Saxo's *Gesta*, from which he borrowed the final chapter of the *Haddings Saga*. This in turn reminded him of the death of Cassius and Brutus and induced him to add the classical elements referred to above.

In my previous study I drew attention to still another episode, which I then believed to be likewise of classical origin. Hearing that Hogenn cannot be killed so long as he stands upright, Chremþild orders ox-hides to be spread on the floor, has peas strewn on them and the whole covered with another layer of hides, in such a fashion that the two rough sides of the skins are turned inward. Hogenn, being attacked by three armed men, slips and falls but manages to get on his feet again and kills his opponents.

Commenting on this scene, I poined out a similar episode in Apollodorus; but Dr. H. de Boor (3) has since rightly observed that such a *rapprochement* is quite unnecessary, since the same scene occurs in the text of the

(1) A. A. Afzelius, *Swenska Folkets Sago-Häfder*, I (Stockholm, 1839), part I, p. 56 f.

(2) Herrmann, *op. et loc. cit.*

(3) *Jahresbericht über die Erscheinungen auf dem Gebiete der germanischen Philologie*, XLV (1923), p. 62.

þiðreks Saga (1). Although the two episodes are by no means identical (the setting in the *Chronicle* is far more elaborate than the corresponding scene in the *Saga*), there can be no reasonable doubt that the compiler of the *Chronicle* utilized the saga text, which suggested to him this device. Inasmuch as no continental version of the *Nibelungen* has anything similar, it may be pertinent to ask, how the *Saga* in the first place came to insert such an episode. Another text, again taken from the *Gesta Danorum*, may possibly throw some light on it.

In his fifth book Saxo relates Eric's appearance at the court of the young king Frode (2) :

Et iam uerne regis, ut ludibrio uenientem exciperent, lubricam limini substrauere pellem ; quam ingrediente Erico celeri funis tractu corripientes, lapsum insistenti fecissent, ni Rollerus pone subiens pectore nutabundum exciperet fratrem. Ericus itaque semifusus, nudum habere tergum fraternitatis inopem, referebat.

Since in this text as well as in the *Chronicle* the victim of the trick is just one man, the chief protagonist of the action, and since in both he trips and falls, picking himself up, however, ere his enemies have a chance to approach him, I conclude that the episode of the *Gesta* helped to shape the corresponding scene in the *Chronicle*. On the other hand, it is equally certain that Saxo's text cannot have been responsible for the saga episode ; for the two are altogether different.

On the origin of the stratagem in Saxo little is known (3). It is possible that it was a fairly common ruse, employed by the Norsemen to get the better of an apponent and that for this reason neither Saxo nor the

(1) Ed. Unger, cap. 379 ; Bertelsen, II, 309 : At raðum gr*i*mh*illdar* varu breiddar fir uttan garðz liðit nauta huðer rablautar. oc þa er niflungar laupa ut af garðenum falla þeir ahuðu*n*um. oc þar foer margr maðr sua at h*ann* fec bana.

(2) *Ed. cit.*, p. 135.

(3) See Herrmann's commentary on p. 327 of his work.

Saga was under an obligation to explain the custom. That it was not peculiar to Scandinavia is shown by the classical parallel I adduced in my previous study. It seems however to have been fairly ubiquitous. At all events, here is a variant hailing from the Caucasus [1]: The hero Abrskil (a sort of Prometheus) is caught by the angels in a similar manner. An old witch advises them to cover the mountain (his old haunting place) with a slippery ox-hide. Abrskil's magic horse stumbles and slips ; the hero falls and is caught and fettered.

In the aforementioned article I established the year 1560 as a safe *terminus post quem* for the chronicle. The additionnal facts now adduced would not change the result to any appreciable degree.

ALEXANDER HAGGERTY KRAPPE.

Minneapolis, Minn.,
U. S. A.

(1) A. Dirr, *Kaukasische Märchen*, Jena, 1922, p. 244.

Some new sources for Charles De Coster

The writings of Charles De Coster reveal a marked interest in the supernatural. His major works, *Légendes Flamandes* and *Ulenspiegel*, take us back by their style and matter to the XVIth century when witchcraft was rampant. But a cursory examination of known sources shows that the author deliberately added the supernatural element (1). It may be interesting to inquire into his reasons and methods.

Three of his heroes, Sire Halewyn, Smetse Smee and Ulenspiegel make contracts with powers of the other world. The old popular song of Sire Halewyn, quoted by Ch. Potvin at the end of his edition of *Lettres à Elisa*, relates, in 82 verses, the death of the murderer of maidens at the hands of one of his proposed victims. There is no suggestion of any supernatural compact. Out of this

(1) As far as I have been able to discover, the only source yet indicated for these scenes in the *Ulenspiegel* is the Walpurgis Night in Goethe's *Faust*. Cf. P. Hamélius : *La Genèse d'Ulenspiegel* in *La Belgique Artistique et Littéraire*, août 1908. The general comparison between the legends of Faust and Ulenspiegel was pointed out by Prudens Van Duyse in the preface, pp. XII-XIII, of his *Histoire Joyeuse et récréative de Tiel Ulespiègle*, published at Ghent in 1858. Immediately after the appearance of De Coster's work Camille Piqué again indicated this comparison. Cf. *Revue Trimestrielle*, Jan. 1869, p. 368. The question, recently agitated, as to whether De Coster knew German seems to me unimportant. There were plenty of translations of Faust. De Coster wrote : „J'aime les Allemands, non pour leur forme que je ne puis comprendre, puisque je ne sais pas leur langue, mais pour ce fond d'amour, de rêverie, de douceur qui est dans tout ce qu'ils font." (Quoted by *La Revue des Deux Mondes*, 15 août 1927.)

De Coster has made one of the most admired of his *Légendes*. He tells how Halewyn, disgraced by nature, seeks aid from the Prince des Pierres, wreaks vengeance on virgins for the scorn he had met at their hands, is finally slain in the manner told by the song and is carried off by his patron. By his cruelty toward animals when a child, and by the discourse over his corpse pronounced by the Prince of the Rocks, Halewyn appears as a prototype of the Philip II of *Ulenspiegel* (1).

I have not been able to find the original of Smetse Smee, who, in De Coster's version, sells his soul to the devil by a formal contract, signed with his blood (2), in exchange for seven years of prosperity. The hero is the incarnation of the people of Flanders, honest, kind-hearted and shrewd, thus resembling Claes and Ulenspiegel. He thrice outwits the devil, whose ambassadors, Jacob Hessels (one of the „ council of blood"), the duke of Alva and Philip II himself, he thrashes soundly. For this good work he eventually wins salvation.

In the first story De Coster is seeking only picturesqueness. The Prince of the Rocks is not a demon at all; he represents rather the law of free choice and retribution. The devil to whom Smetse Smee sells his soul is distinctly the conventional one; the author's contribution would seem to be in the denouement where he points the contrast between Spaniard and Fleming and hurls anathema against Philip II. But this story reveals what I believe to be one of the unrecognized sources of De Coster. Michelet, in *La Sorcière* (3), speaks of „ la choquante idée d'un enfer où Dieu emploie des âmes

(1) Cf. *Légendes Flamandes*, p. 58 (édition of Bruxelles, 1926) with *Ulenspiegel*, chap. XXII, and p. 111 of *Légendes Flamandes* with the portraits of Philip II in *Ulenspiegel*, Éd. Robert Sand, 2 vols in 12°. Bruxelles, 1922.

(2) Cf. Faust's contract, signed with his blood.

(3) Œuvres Complètes, édition définitive, revue et corrigée. E. Flammarion in-8, s. d. pp. 374-375. *La Sorcière* was first published in 1862.

scélérates, les plus coupables de toutes, à torturer les moins coupables qu'il leur livre pour jouet."

Let us turn now to Ulenspiegel ([1]). After the tragic death of his parents, the hero goes to the sorceress, Katheline, and speaks as follows:

„Les cendres de Claes battent sur ma poitrine. Je veux sauver la terre de Flandre. Je le demandai au grand Dieu du ciel et de la terre, mais il ne me répondit point.

Katheline dit :

Le grand Dieu ne te pouvait entendre ; il fallait premièrement parler aux esprits du monde élémentaire, lesquels, étant des deux natures céleste et terrestre, reçoivent les plaintes des pauvres hommes, et les transmettent aux anges qui, après, les portent au trône.

Aide-moi, dit-il, en mon dessein, je te payerai de sang s'il le faut.

Katheline répondit :

Je t'aiderai, si une fille qui t'aime veut te prendre avec elle au sabbat des Esprits du Printemps qui sont les Pâques de la Sève." (Livre I, chap. LXXXV.)

Here is an invocation of witchcraft for aid in a worthy purpose when an appeal to God has remained unanswered. An interesting commentary may be found in Michelet's *La Sorcière*. Michelet traces the rise of witchcraft to the desire of the oppressed to seek protection against their masters — the nobility and their allies, the churchmen. He imagines the devil as speaking thus: „Dieu ne peut être partout, il ne peut travailler toujours. Parfois il aime à se reposer, et nous laisser, nous autres génies, faire ici le menu ménage, remédier aux distractions de sa providence, aux oublis de sa justice" (p. 380).

And again: „Pour gardien de la paix, chacun a une femme. Sans femme on ne peut être admis (aux messes

([1]) In the legends of Ulenspiegel, as reconstructed and translated by Delepierre, *Les Aventures de Tiel Ulenspiegel*, Bruxelles 1840, and by Van Duyse, op. cit., on which the first part of De Coster's work is based, there is no suggestion of any compact with supernatural powers.

noires). Parente ou non, épouse ou non, vieille, jeune, il faut une femme" (pp. 456-457).

When Nele agrees to accompany Ulenspiegel, Katheline anoints them and dispatches them to the Sabbath. They first meet the giant Hiver who is doing what he can to congeal the earth and destroy its fertility. Probably, in the mind of the author, he symbolizes Philip II. The vision is carefully studied and shows conscious imitation of the style of the first chapter of the *Apocalypse* (1).

(1) The number seven is of course a familiar one in cabalistic science, but the tone of this scene leads almost inevitably to the belief that the constant use of seven in the *Apocalypse* is not foreign to the famous enigma :

„ Par la guerre et par le feu,
Par la mort et par le glaive,
Cherche les Sept." (Ulenspiegel, I, p. 254).

We may note also a certain verbal similarity between these lines and the *Ode Prophétique trouvée en l'estude de Philippe de Marnix :*

„Jadis un gros Papegay
. . .
Vint loger
Au Palais royal sa cage
. . .
Puis estant monté,
A dompté
Les plus grands Roys de la terre,
En mettant tout l'Univers
A l'envers
Par feu, par foudre et par guerre."

(See E. Quinet's edition of Marnix : *Différends de la Religion*, T. III, pp. XV-XVI.) And, since Marnix is one of the recognized sources of De Coster, it may be interesting to quote A. Beraud's poem : *De la manière d'escrire du sieur de Sainct Aldégonde* for comparison with De Coster's *Préface du Hibou* which is presented as a critic's comment.

„C'est pourquoi de Marnix, qui sçait faire les deux,
Resiouir et instruire, entre tous me plaist mieux,
Meslant l'utile au doux, les ieux à la Sagesse." (Quinet III, p. VII).

De Coster, who was probably better versed in Marnix than in Horace, makes the owl say : „ Ulenspiegel, qui n'est ainsi nommé que parce que son nom veut dire hibou et miroir, sagesse et comédie..."

Soon the scene changes. „Il fit jour dans le ciel : un homme en descendit, nu et beau, s'appuyant d'une main sur une hache d'or. Et cet homme était Lucifer, le roi Printemps... Et au souffle tiédie de l'haleine du roi Printemps, le géant Hiver perdit toute force." (*Ulenspiegel*, p. 246.) The „esprits de la sève" bring a goblet of which the monarch drinks and then sprinkles the trees, flowers and spirits with the liquid, shouting :

„Gloire à la Vie ! Gloire à l'Air libre ! Gloire à la Force !
Et tous s'écrièrent :
Gloire à Nature ! Gloire à la Force !"

If the giant Winter symbolizes Philip II, King Spring obviously typifies the life-loving spirit of Flanders. This interpretation is in harmony with the whode conception of the work : Ulenspiegel and his friends vs. Philip II and his ministers.

Turning now to Michelet 's *La Sorcière*, we read :

„ Esprit qui a créé la terre, le Maître qui fait germer les plantes. C'est sous ces titres que l'honoraient les Lucifériens, ses adorateurs. (p. 454). And again : Le Moyen Age et les médecins du XVIe siècle disaient : „ Le Prince de l'air !" (P. 585).

One more detail may be mentioned. Both Michelet (p. 509) and De Coster, (e. g. I, p. 218) note the use of needles by inquisitioners on parts of the body where Satan was supposed to have put his mark. Finally the whole of the eleventh chapter of *La Sorcière* offers interesting comparisons to *Ulenspiegel*, Livre I, chapter LXXXV.

Enough has been quoted to prove at least that Michelet and De Coster used similar authorities in their study of witchcraft. When we consider the general point of view of the two men, we see at once how sympathetic Michelet would be to De Coster. Surely „ ce fond d'amour, de rêverie, de douceur" which De Coster admired

in the Germans is nowhere more marked than in Michelet. Both men are poets writing in prose. Both were ardent champions of the humble and of democracy. Both idealize and defend women. (Cf. e. g. Michelet *La Femme* and De Coster *Humble Supplique à la Comète* in *Contes Brabançons.*) Both would oppose a natural religion of joy, freedom and honest work to the austere and dogmatic traditional orthodoxy. For Michelet *Antiphysis* („ l'envers de la nature ") is personified by medieval religion and outlook on life; (cf *La Rennaissance.* p. 178, éd. Lemerre, 1887); for De Coster *Antiphysis* is incarnate in Philip II. It is then hard to escape the conviction that De Coster read and was influenced by Michelet.

But Michelet is the irreconcilable rebel. He would exclaim with Voltaire : Ecrasez l'infâme! For him Satan represents the spirit of science and progress. „ Nul progrès qui ne fût son crime... Elle (l'œuvre de Satan) pose sur trois pierres éternelles : la Raison, le Droit, la Nature". (*La Sorcière,* p. 675). It is Michelet who inspired Carducci's fiery *A Satana :*

A te, de l'essere	Salute, o Satana,
Principio immenso,	O ribellione,
Materia e spirito,	O forza vindice
Ragione e senso ;	De la ragione [1].

In De Coster there is a different note. Here as always he seeks reconciliation. The enigma of the Seven is explained at the end of the book when the seven vices which had torn the world asunder are transformed into virtues. The union of Holland and Belgium is plainly indicated as a desideratum [2]. And De Coster sees also

[1] Written in Sept. 1863. First published in Nov. 1865. See A. Jeanroy *Giosué Carducci.*

[2] De Coster felt keenly the necessity of close union between the linguistic groups of Belgium. Cf. *Christus* in *Contes Brabaçons* and the article in *Uylenspiegel,* 27 janvier 1861 : *Spectacle Européen. Flamands et Wallons,* See Camtlle Huysmans' preface to *Stéphanie,* p. 15, Bruxelles, 1927.

the reconciliation of Christ and Satan. Katheline has a vision of the final judgement of Charles V, who is condemned to a long re-incarnation and penance. Then suddenly the vision changes.

„ Le clairon de l'ange sonna encore et je vis s'élever, du fond des abîmes, un homme nu et beau, couronné de fer. Et sur le cercle de la couroune étaient écrits ces mots : Triste jusqu'au jour de la justice. Il s'approcha du trône et dit à Christ:
— Je suis ton esclave jusqu'à ce que je sois ton maître. "

There is the tone of revolt but note what immediately follows :

„ Satan, dit Marie, un jour viendra où il n'y aura plus d'esclaves ni de maîtres, et où Christ qui est amour, Satan qui est orgueil, voudront dire : Force et Science.
— Femme, tu est bonne et belle, dit Satan ". (*Ulenspiegel* I, p. 226).

That this idea has real significance for the author's thought is amply proven by a review he wrote of an Oratorio by Emanuel Hiel entitled *Lucifer*. As this review is an essential document which has been overlooked, I shall quote large extracts.

„ Dieu pour lui (M. Hiel), c'est la suprême intelligence, l'ordre, l'harmonie, la bonté, l'amour ; Lucifer, c'est l'idée catholique de l'esprit du mal, du désordre, de la haine...
Les trois Forces, l'eau, la terre et le feu, veulent chacune régner seule. „ jusqu'à ce que l'aube qui se lève, le jour qui la suit, amènent le triomphe de la lumière, du soleil, de Dieu enfin, La terre se meut plus saine, meilleure ; l'eau, prête à couvrir la terre, l'eau tiédie, échauffée par l'amour universel, aimera la terre et la fécondera ; le feu déchaîné et funeste, devient le feu doux de la nature qui dore les moissons, mûrit les vendanges et donne à tout vie et chaleur. Les Forces utilisées proclament la puissance humaine, le triomphe de l'esprit et de l'amour...
Dans la Bible, Job est bien près de ressembler à Lucifer, puisqu'il se révolte contre l'injustice. A l'idée orientale de la

force souveraine et de la science son esclave, M. Hiel a ajouté l'idée chrétienne de l'amour...

Je ferai à M. Hiel un reproche : A-t-il oublié que l'homme, avec ses qualités primordiales de virilité, de combinaison, de libre arbitre, d'orgueil même, de curiosité, d'avidité de savoir, de lutte contre le pouvoir qui s'impose et les éléments qu'il veut dompter ; oublie-t-il que cet homme n'est que le symbole vivant de la splendide figure de Lucifer, nommé l'esprit du mal, parce qu'il ne se soumet pas en aveugle, Lucifer qui représente si bien la résistance odieuse aux despotes, Lucifer, l'ange découronné, l'éternel Vaincu, l'infatigable lutteur debout et fier malgré ses blessures, et qui doit finir par triompher du mensonge et de l'hyprocrisie agitant en vain leurs antiques épouvantails.

Le Dieu de M. Hiel, le Dieu moderne, ne peut et ne doit donc pas être en antagonisme avec Lucifer". (*La Revue Trimestrielle*, 1866. T. IV, pp. 308-320).

Now very similar ideas had been expressed by an author for whom De Coster has repeatedly expressed his admiration. George Sand published her *Consuelo* in 1842. In chapter XXXVII the chaplain is asked to explain a mystic Bohemian formula: „Que celui à qui on a fait tort te salue". He says :

„ Dans la croyance des Lollards, Satan n'était pas l'ennemi du genre humain, mais au contraire son protecteur et son patron. Ils le disaient victime de l'injustice et de la jalousie. Selon eux... Lucifer, Belzébath, Astoroth, Astarté et tous les monstres de l'enfer étaient l'innocence et la lumière même... Ils croyaient que le règne de Michel et de sa glorieuse milice finirait bientôt et que le diable serait réhabilité et réintégré dans le ciel avec sa phalange maudite ".

A more sympathetic explanation of the belief of the Lollards is given to Consuelo by the Comte Albert. He says :

On avait admis et consacré le principe de division absolue dans les droits et dans les destinées de l'esprit et de la chair, dans les attributions du spirituel et du temporel. L'ascétisme

chrétien exaltait l'âme, et flétrissait le corps... Il arriva alors en réalité que les castes éclairées et puissantes, le clergé surtout, furent l'âme de la société, et que le peuple n'en fut que le corps. Quel était donc. dans ce sens, le vrai patron des êtres intelligents ? Dieu ; et celui des ignorants ? le diable ; car Dieu donnait la vie de l'âme, et proscrivait la vie des sens, vers laquelle Satan attirait toujours les hommes faibles et grossiers: Une secte mystérieuse et singulière rêva, entre beaucoup d'autres, de réhabiliter la vie de la chair, et de réunir dans un seul principe divin ces deux principes arbitrairement divisés. Elle voulut sanctionner l'amour, l'égalité, la communauté de tous, les éléments de bonheur. C'était une idée juste et sainte... Elle chercha donc à relever de son abjection le prétendu principe du mal, et à le rendre, au contraire, serviteur et agent du bien. Satan fut absous et réintégré par ces philosophes dans le chœur des esprits célestes ; et par de poétiques interprétations, ils affectèrent de regarder Michel et les archanges de sa milice comme des oppresseurs et des usurpateurs de gloire et de puissance... Le sombre et triste Lucifer sortit donc des abîmes où il rugissait enchaîné, comme le divin Prométhée, depuis tant de siècles. Ses libérateurs n'osèrent l'invoquer hautement ; mais dans des formules mystérieuses et profondes, ils exprimèrent l'idée de son apothéose et de son règne futur sur l'humanité, trop longtemps détrônée, avilie et calomniée comme lui...

Elle (Consuelo) s'attendrit à l'idée de ce Satan qu'il (Albert) lui avait montré comme une grande idée méconnue, et que son imagination d'artiste reconstruisait comme une belle figure pâle et douloureuse, sœur de celle du Christ, et doucement penchée vers elle, la fille du peuple et l'enfant proscrit de la famille universelle...

Tout à coup il sembla à Consuelo que le violon d'Albert parlait, et qu'il disait par la bouche de Satan :

Non, le Christ mon frère ne vous a pas aimés plus que je ne vous aime. Il est temps que vous me connaissiez et qu'au lieu de m'appeler l'ennemi du genre humain, vous retrouviez en moi l'ami qui vous a soutenus dans la lutte. Je ne suis pas le démon, je suis l'archange de la révolte légitime et le patron des grandes luttes. Comme le Christ, je suis le Dieu du pauvre, du faible et de l'opprimé. Quand il vous promettait

le règne de Dieu sur la terre, quand il vous annonçait son retour parmi vous, il voulait dire qu'après avoir subi la persécution, vous seriez récompensés, en conquérant avec lui et avec moi la liberté et le bonheur. C'est ensemble que nous devions revenir, et c'est ensemble que nous revenons, tellement únis l'un à l'autre que nous ne faisons plus qu'un. C'est lui, le divin principe, le Dieu de l'esprit, qui est descendu dans les ténèbres où l'ignorance m'avait jeté, et où je subissais, dans les flammes du désir et de l'indignation, les mêmes tourments que lui ont fait endurer sur sa croix les scribes et les pharisiens de tous les temps. Me voici pour jamais avec vos enfants ; car il a rompu mes chaînes, il a éteint mon bûcher, il m'a réconcilié avec Dieu et avec vous. Et désormais la ruse et la peur ne seront plus la loi et le partage du faible ; mais la fierté et la volonté. C'est lui, Jésus, qui est le miséricordieux, le doux, le tendre et le juste : moi, je suis le juste aussi ; mais je suis le fort, le belliqueux, le sévère et le persévérant. O peuple ! ne reconnais-tu pas celui qui t'a parlé dans le secret de ton cœur, depuis que tu existes, et qui, dans toutes tes détresses, t'a soulagé en te disant : Cherche le bonheur, n'y renonce pas ! Le bonheur t'est dû, exige-le, et tu l'auras ! Ne vois-tu pas sur mon front toutes tes souffrances, et sur mes membres meurtris la cicatrice des fers que tu as portés ? Bois le calice que je t'apporte, tu y trouveras mes larmes mêlées à celles du Christ et aux tiennes ; tu les sentiras aussi brûlantes, et tu les boiras aussi salutaires !

Cette hallucination remplit de douceur et de piété le cœur de Consuelo. Elle croyait voir et entendre l'ange déchu pleurer et gémir auprès d'elle. Elle le voyait grand, pâle et beau, avec ses longs cheveux en désordre sur son front foudroyé, mais toujours fier et levé vers le ciel". (*Consuelo*, Chap. LIV).

Anyone at all familiar with the ideas of De Coster will at once recognize here the basic principles of his philosophy of life as revealed in *Ulenspiegel*.

I submit then that we are justified in seeing in the witchcraft lore of De Coster the influence of Michelet's *La Sorcière*; in his rehabilitation of Satan, the influence of *La Sorcière* and of the *Introduction* to *La Renaissance*, and in his reconciliation of Christ and Satan the influence

of George Sand's *Consuelo*. I have also noted a similarity between the style of the Apocalypse and certain supernatural scenes in *Ulenspiegel*, and I have indicated two possible precise points of contact with Marnix de Sainte Aldégonde.

Reed College.
Portland, Oregon.

BENJ. M. WOODBRIDGE.

A propos de la source flamande du *El Verdugo* de Balzac.

Dans le premier fascicule de cette année, un savant américain, aidé par l'érudit folkloriste P. de Keyser, consacre une étude de quelques pages [1] à la source du conte précité, pour démontrer que Balzac a puisé son intrigue „ assurément peu commune " dans une légende ancienne, localisée à Gand : en 1371, un gentilhomme et son fils sont condamnés à mort par le comte Louis de Male, mais l'un pourra se sauver en exécutant l'autre; quand le fils cède aux instances de son père, le glaive se brise entre ses mains : prodige perpétué par un monument, élevé à l'endroit même où se faisaient jadis les exécutions capitales [2].

De cette légende gantoise, les traces les plus anciennes — très incomplètes d'ailleurs — remontent au XVIe siècle. Ce sont, d'après notre prédécesseur, une allusion dans le *Journal* d'Albert Dürer et une mention dans *Die Historie van Belgis*, par Marc Van Vaernewyck,

[1] A. H. Krappe. *La source flamande du conte* El Verdugo *d'Honoré de Balzac*, dans les *Leuvensche Bijdragen* XIX (1927), p. 29-35.

[2] Dans la grande charte, octroyée par Guy de Dampierre aux Gantois en 1297, on lit déjà (art. 62) : „ Ende de rechtinghe van desen sal men doen *up de hoeftbrueghe* te Ghend. " Vers le milieu du XVIIe siècle, on n'y faisait plus d'exécutions, car le chroniqueur gantois Juste Billiet écrit dans son *Politye Boeck* (II p. 118, sub anno 1665) en parlant de ce pont : „ Men placht daer de criminele te onthoofden. "
Cf. P. Claeys, *Le Bourreau de Gand*, p. 55. Gand 1893. (Extrait du *Messager des Sciences historiques de Belgique*, t. 64-66.)

dont la première édition remonte à 1574. Ce chroniqueur, généralement prolixe, épris de merveilleux jusqu'à la déraison, se contente en l'occurence de citer (p. 123) le monument „ in eeuwighen memorie, daer den zone den vader onthoofde ", mais sans donner le moindre détail concernant l'exécution (1).

Comme relation plus circonstanciée, M. Krappe signale la *Flandria illustrata* de Sanderus et les *Epigrammata Sacra* d'Ignatius Dyckerus, toutes deux parues à Cologne vers le milieu du xviie siècle, à quelques années d'intervalle, l'illustration du premier recueil ayant probablement inspiré les poèmes du second. Nous compléterons ces données en ajoutant que la première version gantoise du prodige, inscrite par J. Billiet dans sa *Chronique* déjà citée, date de 1665. Quant aux nombreuses relations postérieures, nous nous contenterons de renvoyer le lecteur épris de documentation à la très intéressante dissertation d'un érudit gantois, philologue et historien autant que jurisconsulte, mais perdue dans une publication rarissime, dont le titre trop spécialisé ne laisse pas deviner l'intérêt général de la savante préface (2).

Cependant, même dans cette étude si documentée (3),

(1) Une édition moderne de cette *Historie van Belgis* (Gand 1829) contient à ce sujet une note intéressante (II, p. 233) que nous reproduisons partiellement : „ ... Dien zeldzaemen voorval gebeurde in het jaer 1371, onder het voorschependom van jonkheeren Jan Willernaert en Jacob van Raveschoot. Den zoon, dus wordt verhaelt, zijnen vader, die voor eenige misdaed moest sterven, zelve het hoofd willende afslaan, zag schielijk, zoo als hij zijne hand ophefte, zijn zweerd breken en deszelfs punt in zijn lichaem schieten, waer door hij seffens den geest gaf... Deze standbeelden zijn onder de fransche geweldenarij den 4 Maert 1799 weggevoerd, zonder dat men oyt heeft kunnen vernemen wat daer van geworden is. "

(2) N. de Pauw, *Dit es tbesouch van dien dat Pieter Boc ende Lenz sijn broeder ontcracht waren den here vor Sinte Verrilden kerke te Ghent*, p. 47-58 de la préface. Gent, 1890 (*Maatschappij der Vlaamsche Bibliophilen*, 4e Reeks nr 9).

(3) Voir surtout p. 48, n. 1 de la préface.

il y a une lacune qu'il importe de signaler. En effet, ni N. de Pauw, ni aucun de ses successeurs n'ont connu une version détaillée et très ancienne de la légende gantoise, peut-être celle qui a inspiré Balzac. Il me semble donc qu'elle mérite d'être rapportée.

Un des plus féconds publicistes du XVIe siècle, Jean Bodin ou Bodinus, né à Angers en 1530, mort de la peste à Laon en 1596, fit paraître en 1577 son ouvrage capital, *Le Traité de la République*, en six livres (¹). Il en donna lui-même une traduction latine, considérablement augmentée, qui parut en 1586. Au livre III, il ajouta un dernier chapitre qui ne figure pas dans les éditions françaises. Dans ce chapitre VIII, en parlant du bourreau et du mépris universel dont il est l'objet „ quod carnificis munus ubique fere gentium sordidissimum judicatur ", il cite quelques exceptions rarissimes, par exemple lorsque le témoin du crime ou le proche parent du condamné fait office de bourreau (²). A ce propos, il rapporte la légende gantoise en ces termes : ... *ut quondam Gandani* (sic) *contigissse accepimus : ubi judex patrem ac filium ejusdem sceleris convictos ac damnatos sortem ducere jussit, uter utrius carnifex esset ; patri sors obigit, sed cum aetas*

(¹) Cf. H. BAUDRILLART, *Jean Bodin et son temps. Tableau des théories politiques et des idées économiques au XVIe siècle*. Paris, 1853. La troisième partie de cet ouvrage est consacrée à une analyse très détaillée du chef-d'œuvre de Bodin. — Voir encore E. FOURNOL, *Bodin, prédécesseur de Montesquieu*. Paris, 1896.

(²) Bodin oublie le cas le plus fréquent autrefois : la sentence du juge appliquée au condamné par sa victime. En Bohême, une ordonnance criminelle de 1300 condamne le ravisseur d'une veuve à avoir la tête tranchée de la main de sa victime. J. GRIMM, *Deutsche Rechtsaltertümer*, II, 526. A Brême, on proclamait en 1220 : „ Spoliator capitalem sententiam per manus spoliati subibit. " EMCK, *Bremer Urkundenbuch*. I, 143, Brême, 1863. Rappelons á ce propos un conte curieux du moyen âge. Une pie vole l'argent d'un avare et l'apporte à son maître. Le larcin est découvert ; le pauvre est absous comme ignorant du vol, mais la *gaza ladra* est condamnée à mort et livrée à l'avare pour être pendue de sa main. Voir la suite dans A. WESSELSKI, *Märchen des Mittelalters*, p. 114. Berlin, 1925.

ingravesceret jam sua, precibus eblandita gratia obtinuit ut filius aetate robustior eo munere fungeretur. Ergo filius intrepide parentis jugulum transit : cujus impietatis ac sceleris sempiterna vestigia, quae inviti spectavimus, Gandanenses (sic) *aereis statuis in urbe media, et quidem publico ac patenti loco, etiamnum exstare patiuntur* " (1).

Telle est la version latine qui figure de façon identique, à une variante près (2), dans les diverses éditions latines du *De Republica* de Jean Bodin. On n'en trouve pas la moindre trace dans les anciennes éditions françaises que j'ai pu consulter, notamment celles de 1577, de 1579 et de 1580. On peut en déduire, me semble-t-il, que Bodin apprit les faits qu'il a relatés, à Gand même, entre 1580 et 1586.

Donc, si nous n'avons pas retrouvé le texte français dont M. Krappe supposait l'existence, du moins avons-nous découvert la source française à laquelle il est permis de supposer que Balzac ait puisé, étant donné la grande réputation dont le traité de Bodin a joui autrefois et le fait que le prodige du glaive brisé ne figure pas plus dans le conte de Balzac que dans le récit de Bodin.

* * *

Les remarques qui précèdent nous permettent de faire quelques constatations intéressantes au sujet de l'origine et de l'évolution de la légende. Puisque Dürer, Vaernewyck et Bodin parlent de l'exécution du père par son fils sans mentionner le prodige du glaive brisé, on peut supposer que ce détail miraculeux ne fait pas partie de la légende primitive. Cette ajoute s'est opérée partiellement au XVIIe siècle, puisque le fait du glaive brisé,

(1) Jo. Bodini, *de Republica libri sex, latine ab autore redditi, multo quam antea locupletiores,* p. 361. Lugduni-Parisiis 1586. (Lib. III cap. VIII : *De ordinibus civium*).

(2) Dans l'édition in-8 de Francfort 1622, les fautes d'impression GandaNi et GandaNenses sont corrigées.

tombant aux pieds du juge, se rencontre dans les *Epigrammata* de Dyckerus, imprimés en 1646. Quant au détail des tronçons vengeurs, blessant ou tuant le fils meurtrier de son père, et emprunté à quelque scène de martyre [1], il est de date postérieure.

Quand et comment la légende primitive est-elle née ? Un monument, élevé à Gand en 1371 comme symbole de la haute justice, y a donné naissance au XVIe siècle — après 1517, comme on verra ci-après — à la suite d'une fausse interprétation qui s'inspire des idées et des mœurs de l'époque, et en particulier d'un singulier cas judiciaire, arrivé à Gand même, à la date que nous venons de citer.

Ainsi, dans sa publication des *Vlaamsche Bibliophilen*, N. de Pauw rapporte le témoignage d'Adrien Beier, pensionnaire de Rotterdam, qui attribue au XVIe siècle la „ gewoonte, het leven te schenken onder de misdadigers aan dengene die het doodvonnis der anderen wilde uitvoeren " [2].

Voici, pour corroborer cette citation, deux exemples qui datent de la même époque. J'emprunte le récit du premier à un jurisconsulte allemand : „ Zween Soldaten stahlen eine Kuh und wurden ohne Kriegesrecht durch ihren General zum Tode verurtheilt. Doch kam es letzlich dahin, dass sie mit einander spielen möchten, welcher unter ihnen hengen solte. Da geschah es, dass der, so die Kuh gemauset, sich frey gespielet, der Unschuldige aber an einen Baum geknüpfet ward " [3].

En 1508, le bourgmestre d'Erfurt fut condamné à

(1) Par exemple au martyre des saints Crépin et Crépinien, où les alènes, plantées dans les doigts des saints, s'en échappent pour frapper les bourreaux. Voir le beau tableau réaliste d'Ambroise Francken le vieux, au musée d'Anvers.

(2) N. DE PAUW, *op cit.*, p. 58.

(3) JACOBI DÖPLERI. *Theatrum poenarum, suppliciorum et executionum criminalium, oder Schauplatz der Leibes- und Lebensstraffen*, II, p. 622. Leipzig, 1697.

mort pour avoir dilapidé les deniers publics. Comme tous les patriciens s'étaient enfuis de la ville *en emmenant le bourreau*, les juges se résignèrent à faire pendre le bourgmestre par un voleur, qui put ainsi échapper lui-même à la potence (1).

A Gand même, nous connaissons, grâce au *Memorieboek der stad Gent*, un cas analogue, arrivé en 1517, qui peut être considéré comme la source même de notre légende et dont la date constitue le *terminus a quo* de son origine.

En 1517 donc, un barbier avait été condamné à mort et devait être exécuté. Or, maître Clays, le bourreau de Gand, était lui-même en prison pour un crime quelconque et ne pouvait donc pas remplir ses fonctions. On promit l'office du barbier à son *cnape*, s'il voulait décapiter son maître sur la *Hoofdbrug*. Séduit par cette offre, il accepta sous serment mais, pris de remords, s'enfuit dans l'après-midi. Il fallut relâcher le bourreau afin que la justice pût suivre son cours (2).

Est-il téméraire de supposer que ce fait singulier, de nature à frapper l'imagination populaire, ait donné naissance à une légende qui, modifiée et annoblie, s'est greffée sur un monument ancien dont le sens primitif s'était perdu (3) ?

Telle est, à notre avis, l'origine de la légende gantoise, rapportée au XVIe siècle en France par Jean Bodin et utilisée au XIXe siècle par Balzac dans son *El Verdugo*.

Louvain. JEAN GESSLER.

(1) A. KELLER, *Der Scharfrichter in der deutschen Vergangenheit*, p. 78. Bonn-Leipzig, 1921.

(2) N. DE PAUW, *op cit.*, p. 35.

(3) A. MAURY, *Croyances et légendes du moyen âge*, nouv. édit. Paris, 1896, consacre un chapitre entier (pp. 186-304) aux „ Légendes inventées pour expliquer les symboles figurés dont le sens était oublié."

Huygensiana

I (*)

De Huygens-cultus begint met Potgieter en het Huygensbeeld dat er werd door opgehangen mag wel voor eenigszins vermooid worden gehouden. Een nieuwe periode van Huygensvereering valt zoowat in de jaren '90-1900 : toen toch werd het in 1882 mislukte en opgegeven plan (1) eener uitgave der „*Volledige Dichtwerken*" heropgevat en schitterend uitgevoerd door Dr. Worp (2) nadat een vroeger tijdvak reeds de lijvige *Mémoires* (3) had aan het licht gebracht, benevens *Dagboek* (4) en *Autobiographie* (5), en ook slag op slag belangwekkende en uitvoerige verhandelingen de detailstudie over dezen moeilijken dichter kwamen vooruithelpen.

(*) Nalezing met critische aanteekeningen op H. J. Eymael's 2e uitgave van Huygens' Hofwyck, Zutphen Thieme, 1920, XIII-138 blz.; fl. 3.90.

(1) Deze uitgave zou gebeuren, onder toezicht van *N. Beets* en bezorgd worden door *P. Leendertz Wz*, nogwel op kosten der „Hollandsche Maatschappij van fraaije Kunsten en Wetenschappen": maar 't bleef bij *twee* afleveringen, de eene van 1881, de andere van 1882 (Amsterdam, Van Kampen). Over de oorzaken der mislukking, zie *L. H. J. Lamberts Hurrelbrink*, Beknopt Overzicht der Geschiedenis van de Holl. Maatsch. v. fraaie Kunsten en Wetenschappen, S d. n. l. [1901, Haarlem ?] p. 42-45.

(2) *J. A. Worp*, De Gedichten van Constantijn Huygens, naar zijn handschrift uitgegeven, Groningen, 1892-99, 9 dn.

(3) Uitg. door *Th. Jorissen*, Den Haag, 1873.

(4) Uitg. door *Unger*, in Oud-Holland III (1884).

(5) Uitg. door *Worp* in de „Bijdragen van het Hist. Genootschap te Utrecht", XVIII.

1896 zag een merkwaardige Huygens-tentoonstelling (1), terwijl in 1897, op 4 September, de nagedachtenis van den doordrijvenden ontwerper der „Zeestraet" werd vereeuwigd door het onthullen van een borstbeeld bij den Scheveningschen weg (2). Pas deze laatste periode bracht de Huygens-studie in haar wezenlijk-wetenschappelijk stadium, met het monographisch werk van Worp, Kalff, Eymael, Stellwagen, Verdam, Leendertz, Heinsius, Bake, Meyer, de Vooys, Michels e. a.

Van de thans levende Huygens-specialisten heeft, geloof ik, Dr. H. J. Eymael de oudste en degelijkste titels. Mag hij voor veelschrijverij zich hebben gehoed en zijn in stilte gegroeid werk aanbieden met een steeds zeldzamer wordende bescheidenheid, al wat van hem over Huygens verscheen (3) draagt de sporen van langdurige en diepe studie en genoot dan ook onbesproken crediet bij de vakgenooten. Zoodat het bijna waagspel gaat lijken, wanneer iemand een uitgave van „Hofwijck", door hem voor de tweede maal bezorgd, aan critische bespreking wil onderwerpen en het aandurft nu en dan met zijn opvattingen niet heelemaal accoord te gaan. Toch staat daar wellicht het wel niet geheel te onderschat-

(1) Cfr. den belangwekkenden catalogus erover, verschenen bij Van Stockum in Den Haag, 1896.

(2) 1911-1917 bezorgde *Worp* eindelijk Huygens' Brieven, in 5 dn., Den Haag. Daarmeê is de grondslag gelegd voor een definitieve Huygensbiographie, die we nog niet bezitten, maar waarvan *Worp* het geraamte leverde in de inleidende hoofdstukken van zijn briefpublicatie en een eerste schets in het Jaarboek „*Die Haghe*", 1917-18.

(3) Dat zijn, in hoofdzaak, volgende uitvoeriger publicaties: Huygens-Studien. Nalezingen met critische aanteekeningen op uitgaven van C. Huygens' werken, Culemborg, 1886. — John Donne's invloed op C. Huygens, Gids 1891, II, 344. — Uitgaven van: de Zedeprinten (Groningen, 1891), de Korenbloemen I-II (Zutphen, 1893), Hofwijck[1] (Culemborg, 1887)[2] (Zutphen 1920) [waarbij te voegen is een art. in het Leidsch Tschr. XLII (1923)]; Trijntje Cornelisdr. (Zutphen s. d. [1912]. — Benevens een uitvoerige studie over „Const. Huygens en de Schilderkunst" in Oud-Holland XIV, p. 185 en bijdragen in het Leidsch Tschr. (o. a. XXXIII en passim).

ten voordeel tegenover, dat een lange en vaak en veelzijdig bestudeerde tekst dan weer eens „uyt nyewen" wordt ter hand genomen, gelezen en op zijn moeilijkste plaatsen geïnterpreteerd „prout jacet", los van elke hermeneutische traditie en van den soms bezwarenden last eener bonte, tegenstrijdige, verwarde polemische litteratuur. Daarom deze „adversaria critica", waarbij we eenigszins geordend trachten bijeen te brengen, wat ons bij het bestudeeren van Eymael's voortreffelijke uitgave, eenigermate of geheel van diens commentaar afwijkend is voorgekomen : Eymael's commentaar zelf, een soort „Commentarius perpetius" onderaan de bladzijden, geeft, een weinig chaotisch door elkaar, aanmerkingen van reëelen, taalkundigen, stilistischen, metrischen en esthetischen aard (¹).

* * *

Beginnen we met zulke plaatsen waar een onbevangen lectuur van Huygens' tekst ons heeft genoopt tot een verklaring die afwijkt van Eymael's interpretatie !

(¹) Een onbetwijfelbaar voordeel is het, dat Eymael in deze 2e, meer dan in zijn 1e uitgave, zijn breeden stroom van verklaring heeft weten zuiver te houden van de troebels der polemische debatterij. Daarentegen heeft hij zijn commentaar mogen verrijken met al de wetenschap omtrent Huygens, die ons sedert de studie van Handschriften en Briefwisseling toegankelijk werd. Desondanks is het ook hier weer, lijk met de beste uitgaven, 't geval : ieder gebruiker, vooral in Zuid-Nederland, zal, naast veel verklaringen die hij missen kan (bvb. p. 4 nota 7, 19 ; p. 9, nota 5, 9 ; p. 11, nota 5, 14, 15, p. 13, nota 7), er heel wat zoeken die hij niet vindt. Hierbij een reeks van plaatsen waar, voor ons gevoel, een nota gewenscht was : p. 3 „Bijschriften" ; p. 6, vs. 91, p. 7, vs. 96, 116 ; p. 8 vs. 128 ; p. 10, vs. 43 ; p. 16, vs. 38 ; p. 17, vs. 65 : p. 22-23, bij de namen *Boxhorn* en *Henr. Bruno*. En verder in „Hofwyck" zelf bij vs. 23, 63, 79, 131, 159, 218, 340, 447, 461, 475 vlg., 498 vlg., 509, 516, 525, 540, 570, 578, 580, 610, 653, 675 vlg., 707 vlg., 719, 757, 828, 873, 883, 959, 970, 990, 1008, 1014, 1035, 1043, 1057, 1089, 1105, 1152 vlg., 1212, 1248, 1319, 1374, 1400, 1498, 1506, 1573, 1695, 1725, 2002, de plaatsen niet meêgerekend waar, voor een Zuidnederlander, de verklaring onvoldoende is.

Pag. 1, nota 12 : *daer onder het geschapen was vooreerst te smoten*, begrijp ik als beteekenende : waaronder *het voorbestemd was* eerlang uit te dooven, en niet met E. „ waaronder het zich liet aanzien", wat geen zin geeft.

Pag. 3 vs. 5 en vlg. luiden als volgt :

Hy kome daer ick gae, wanneer ik Haegh en Hof wijck ;
Hy blyve daer hy is, en volge my op Hofwijck ;
Hy wandele met my, en spaere voet en schoen ;
Hy kan sijn' wellust met een oogen blick voldoen,
Of, is sijn Oogh te luy, met een geduldigh Oor-deel ;
Daer *hooren* streckt voor *sien* en geeft het oogh geen voor-
De doove by sijn oogh, de blinde by sijn' oor |deel :
Kan voelen waer ick tree, en treden in mijn spoor.
Men hoor' of sie my dan, ick stae in voor 't berouwen...

De h. Eymael geeft van dezen passus de volgende verklaring : „In dezen en de volgende regels noodigt H. den lezer uit, om Hofwijck met hem, *óf werkelijk te gaan bezien*, óf het hem te hooren beschrijven. Let op de wdsp. met Hofwijck ; eveneens op die in *oogenblick* en *oordeel* ; het eerste dient hier in den zin van *oogopslag (bij de bezichtiging)*, het tweede in dien van *oorlid* = oor (bij het hooren voorlezen) genomen te worden." En de „Breedere Aanteekening" van p. 131 zegt nog uitdrukkelijker: „'t Zou mij niet verwonderen, zoo deze passage voor sommigen moeilijkheden opleverde. Tot recht verstand houde men het volgende in 't oog: In vs. 5-8 noodigt H. den lezer uit, *om óf Hofwyck zelf te gaan bezichtigen* óf zijne beschrijving te lezen : in beide gevallen kan hij zijne begeerte met het opslaan der oogen bevredigen. Maar laten deze hem in den steek, dan kan hij ook met zijn ooren volstaan (door zich het gedicht te laten voorlezen). Immers, waar het *gehoor* het *gezicht* vervangt, heeft het oog geen voorsprong op het oor. De blinde kan door het eerste en de doove door het tweede hem stap voor stap volgen.

Nu zou iemand de opmerking kunnen maken, dat de doove niet noodwendig de hofstede zelve hoeft in oogen-

schouw te nemen, daar hij immers ook de beschrijving lezen kan; doch die bedenke, dat H. hier blijkbaar van een doofgeborene spreekt en dat men omstreeks 1650 nog niet de kunst verstond, deze ongelukkigen te leeren lezen..."

Deze verklaring, waarvan de voorlaatste paragraaf een gedeeltelijke paraphrase geeft van den betwisten passus (1) lijkt me te vér gezocht en daarom geheel afgeweken van Huygens' eigenlijke bedoeling. Er kan, in heel de passage, van een „werkelijke bezichtiging" geen sprake zijn; immers heel het stilistisch effect van de verzen berust op de puntige dictie (*blijven > volgen; wandelen > voet en schoen sparen; een oogen-blick > een geduldigh oor-deel*). „Wie met zijn tijd geen raad weet en hem niet op de gewone manier, al spelende, wil dooden, die volge mij, maar zonder één voet te verzetten, naar de plaats waar ik Den Haag en het Hof ontwijk. Dát nu kan hij op twee manieren: óf met één enkelen oogopslag (door naar de plaat te kijken) of door een langere geduldoefening (het aanhooren van mijn gedicht)." Deze verwijzing in dát gedeelte van zijn werk, dat we gerust voor de Inleiding ervan kunnen houden, naar de plaat, die er als een essentieel gedeelte van gevoeld wordt, past geheel in den tijd der Emblemata, toen in het drukwerk plaat en ornamenteering vaak meer bekijks hadden dan tekst en vers, de plaatsnijder en teekenaar meer roems dan de dichter (2). Deze passus wordt dan, in de door

(1) Van Dr. Eymael is er in hs. een doorloopende paraphrase voorhanden van het heele gedicht; de publicatie ervan in een parallel-uitgave, zou wezenlijke diensten bewijzen, zooals de parallele tekst- en paraphrase- uitgave der *Altaergeheimenissen*, door Van Delft (Bussum Brandt, 1923) het doet.

(2) Cfr. o. a. Scharpé, Van de Dene tot Vondel, p. 10. — *A simili* nog een aardig voorbeeldje uit de 18e eeuw in Van Alkemade en Vander Schelling, Nederlands Displegtigheden I (Rott. 1732) p. 5:

... Ik volg de *Titelprent* op 't spoor,
Het een mag 't andere verligten,
Die voor het oog, dit voor 't gehoor
't Ontwerp opmaaken in gedigten.

ons voorgestelde interpretatie, versterkt door vs. 25 van 't eigenlijke gedicht, luidende als volgt :

'k Wil Hofwijck, als het is, 'k wil Hofwijck, als 't sal wesen,
Den Vreemdelingh doen sien, den Hollander doen lesen.

De verklaring, die E. van deze verzen geeft, kwam oorspronkelijk hierop neêr (in de uitgave p. 25) : „de vreemdeling moet het buiten *zien*, omdat hij het *Hollandsch* gedicht niet kan lezen." In de Nalezing op z'n uitgave (Leidsch Tdschr. Dl. XLII, p. 73) „verschlimmbessert" hij zijn verklaring als volgt : „Ik wil Hofwijck, zooals het is en zooals het eenmaal zal wezen, aan den bezoeker doen zien en aan alle Hollanders (niet-bezoekers) doen lezen. " Deze verklaring kan onmogelijk de goede zijn ; ze miskent ál te duidelijk een van de meest eigene kenmerken van Huygens' gepointeerden stijl : zijn uitgesproken voorkeur nl. voor het antithetische en zijn doorloopend gebruik van wat ik zou willen noemen het disjunctieve parallelisme, waarvan deze twee verzen een keurig voorbeeld zijn. Het 1e deel van vs. 25 slaat nl. op het 1e deel van vs. 26, het 2e van vs. 25 op het 2e van vs. 26 [1]. Het genre dat Huygens in „Hofwijck" beoefent is uiteraard een litteraire vorm van den aristocratischen vriendschappelijken omgang der Renaissance: een vriend beschrijft voor vrienden zijn dagelijksch doen en laten, zijn omgeving, zijn landhuis, enz. Huygens nu heeft vele Hollandsch-onkundige vrienden buiten Holland : *die* zullen (op de plaat en met latijnsche bijschriften) zich een voorstelling kunnen maken van wat Hofwijck op dit oogenblik werkelijk is ; aan de *Hollandsche* vrienden schenkt hij een vermooide beschrijving van wat hij hoopt dat Hofwijck wezen zal, wanneer alles volgroeid is. En deze interpretatie sluit nu weer voortreffelijk aan bij vs. 17-21.:

[1] Andere duidelijke voorbeelden voor dit *disjunctieve parallelisme* in vs. 1682-1711-12 ; 2051-52 enz.

Noch liegh ick voor de helft : de blinden sullen voorgaen,
En dobbele genucht sal in des hoorers oor gaen,
Bij d'enckele van 't oogh : soo gaet het met de penn,
De Rijm-penn : want sy lieght ten deele van gewenn,
Ten deelen om de kunst...

Vs. 47 :

Mits dat het klinck-dicht zij, is 't snoodste 't beste Dicht.

Klinck-dicht beteekent hier eenvoudig : *rijmend*, wat duidelijk wordt als men het in verband brengt met vs. 42 vlg.

In Vs. 61 :

Dat doet de blinde kracht van ongemerckte stroomen,

meent E. een omzetting te mogen zien voor : *de ongemerkte kracht van blinde stroomen, blind* hebbende dan de beteekenis van *ongezien*. De verklaring lijkt me geforceerd. Huygens bedoelt eenvoudig : Dat is het gevolg van de onberedeneerde, niet-doelbewuste kracht der ongemerkte stroomingen van den Oceaan. M. a, w. „ De rijmnood is voor den dichter, wat de onmerkbare stroomingen in den oceaan voor den zeevaarder zijn : beide brengen ons uit den doelbewusten koers."

Vs. 93.

En is 't Gesticht soo slecht, wat zal 't Gedicht verbloemen,
Dat, die wat Hofwijs is, sal Hollwijck derven noemen ?

„ Hoe zal 't gedicht kunnen sierlijk maken " (nl. 't gesticht) verklaart E. Ik geloof dat de beteekenis is : En indien het buiten zoo eenvoudig is, wat zal dan mijn gedicht (eraan) kunnen bewimpelen (verbloemen), dat de zaakkundige 't Hollwijck zal noemen i.p.v. Hofwijck? *Hollwijck* dus een woordspeling op den titel van 't gedicht, niet op den naam van 't buiten !

Pag. 22 vs. 7.

En daer uws zelven zyt, een Heerschap by de Boeren.

lijkt E. verkeerd te hebben begrepen : *uws zelven* is niet,

zooals hij (n. 13) beweert „ afhankelijk van Heerschap": maar de heele uitdrukking „ uwszelfs zijn " beteekent (nu nog in Vlaanderen) uw eigen meester zijn" (dus hier „ eens ontlast van de kwellingen van 't hofleven."

Pag. 26 vs. 61.

... Veel' hebben sich verploeght,
Verweven, of verschaeft, en geen bedydt van allen...

twijfelt E. of *bedydt* (nota 12) ww. of subst. is, maar geeft de voorkeur aan het laatste: ten onrechte, meen ik: de zin is duidelijk „ velen hebben zich ongeroepen tot landbouwer, wever of timmerman opgeworpen, en geen van allen mocht erin *gedijen*."

In vs. 134.

En of 't gekomen is, of mogelick te komen,
't En is maer binnen ons...

zou ik het 1e *of* niet met E. willen verklaren: *zoowel als* (nota 2) maar: „ indien 't al..."

In vs. 342.

... Toortsen, die in Kercken
Niet half zoo dienstig staen en druypen op de *Sercken;*

verklaart E. dit woord ten onrechte als „ *vloersteenen*"; het heeft hier zijn eigenlijke beteekenis van *grafsteenen*, zooals nu nog in al onze oude kerken te zien is.

Vs. 353.

In dese wonderen bergh ick de soetigheden
Van mijn' gesnoepten tijd :...

krijgt in nota 8 de volgende omslachtige verklaring: „ *de aangename bezigheden van den (aan mijn ambtelijken werkkring) onttroggelden tijd*". Korter en beter den eigen Huygeniaanschen stijl kenmerkend ware: Hendyadis = mijn zoete luierstonden, die 'k aan mijn ambt ontsteel.

Vs. 354 vlg.

... : hier spreeck ick met de Reden,
Met my, met d'eenigheit, *met vrienden verr van my,*
Met eeuwen, goed of quaed, te komen, of verby.

Bij het onderstreepte teekent E. aan : „ Versta : lectuur van brieven of boeken van oude schrijvers en bespiegelingen over de toekomst en 't verleden : " Daarmeê wordt echter in 't onderlijnde heel wat meer „ hineingelesen " dan wat H. er zich bij dacht : „ *en onderhoud me in gedachten met verre vrienden* " is reeds een voldoende verklaring ervoor, de heele passus bedoelende : „ *hier vier ik mijn fantasie den vrijen teugel.* "

Ook de commentaar bij vers 449 vlg. zal niet elkeen voldoen en kon dichter bij den tekst van Huygens gehouden worden.

449.

Daar (1) zijns' (2) aen 't hoogste lot van haer' bevallickheden :
En, als men 't overslaet, het heeft de selve reden,
Goed mengelmoes van smaeck, van reuck, van verw, van tôon,
Dat is het uyterste van menschen-mog'lick schoon
Te schouwen met een' haet die niet en is om soenen.

Bij „ *het* " van vs. 450 teekent E. in nota 18 aan : „ Door *het* moet verstaan worden, wat in de 3 volgende regels vervat is. " Ik zie met geen mogelijkheid hoe dat een voldoenden zin zou geven ; *het* staat voor mij in de plaats van *lot* uit vs. 449 en de beteekenis van den heelen passus is voor mijn gevoel : „ Daar, in 't gebied der volslagen *discordia (= tweeklanck)*, bereiken zij het toppunt (= hoogste lot) hunner twistgrage verlangens (= *bevallickheden*, ironisch gebruikt), en als men dat lot overziet (liever dan *overdenkt*, zooals E. *overslaet* verklaart !) zoo heeft het dezelfde reden : (3) nl. elke harmonie (= goed mengelmoes) van smaak, reuk, verw, toon (4) — wat wel het summum is van de schoonheid

(1) Lees : Daer. Met de orthographische consequentie is het niet altijd pluis in de uitgave, zonder dat ergens in de Inleiding blijkt of we dat aan H. dan wel aan den 20e eeuwschen zetter verschuldigd zijn.

(2) nl. de verafschuwers der muziek !

(3) Na *reden* van vs. 450 zou ik niet aarzelen dubbelpunt te lezen

(4) De *Musurgia universalis, sive ars magna consoni et dissoni* van den Duitschen Jesuiet A. Kircher (1602-1680) verscheen in 1650 ; Dit werk was de voorlooper van Pater Castel's „ clavcein des couleurs".

die door menschen kan worden verwezenlijkt — te verafschuwen met een onverzoenbaren haat." Aanvaardt men deze verklaring, dan kunnen de door E. voorgestelde interpunctie-wijzigingen vervallen.

Vs. 519.

Wild zijn de schoten, wild, en wijt van 't Heiligh witt.

Wild verklaart E. met *onbezonnen* (nota 10); ik zou denken dat het beteekent *lukraak* en dus hier het tegenovergestelde van *treffers*.

Vs. 567.

... Wie ghy my kent of niet,
Mistrouwt het weinige dat m' aen my hoort of siet:

E. stelt hierbij voor (nota 1): „Samentrekking van: wie gij ook zijn moogt, die mij kent of niet." Een staaltje van „ellipsomanie" dat Pater Van Ginneken gelukkig kan maken: maar misschien is het ontbeerlijk, indien we verklaren „waar ge mij ook voor aanziet of niet"; dan wel, *wie* opvatten als afslijting voor *wier*, in 't werk van Gezelle niet zeldzaam en dat in Loquela ([2] p. 582) aldus verklaard wordt: „gekrompen uit *wider* = *utrum*. Wier dat hi komt of niet."

Waarom, bij vs. 597, E. *mijn* verklaart als *bergh-werck* alleen, is mij niet duidelijk. We hebben hier een deugdelijk staaltje weeral van Huygens' pittige, inhoudsrijke, gedrongen pregnantie van stijl. Het woord vereenigt, door een bij Huygens gebruikelijken krachttoer van woordspeling, de twee beteekenissen van *meus* (possess.) en *bergwerk*, zooals duidelijk blijkt uit respectievelijk vs. 598 en 600.

Vs. 1029.

Dat voedsel aest het hert, en daer 't van 's werelds saken
Gekneust is of gequetst, kan 't maer vermaeck vermaken.

E. verklaart *vermaken* hier als „anders maken, ontspannen, verzetten"; H. heeft, meen ik, alleen gedacht aan de beteekenis „herstellen, repareeren", die voor-

treffelijk past als anti-these bij *kneuzen* en *kwetsen*, en die nog in die beteekenis in Znl. gebruikelijk is. Huygens' taal zit zoo vol met Beneden-Moerdijksch taalgoed.

Vs. 1133.

Daer overleeft uw lijf, en daer ontsterft uw sterven.

Dit laatste, weer sterk annominatieve, halfvers verklaart E. door „ ontgaat den dood ". Vs. 2160 lees ik „ om veiligh thuis te zijn, eer dat de dagh ontdaeght " — en de werkwoordformaties met *ont-* zijn legio bij Huygens. In het laatste geval meen ik te mogen verklaren met E. (p. 105, nota 11) „ eer de dag ophoudt dag te zijn ", zoodat het eerste geval dan wordt : „ houdt uw sterven op sterven te zijn ", wat wellicht een beteren zin geeft, dan E.'s „ ontgaat den dood " (p. 66, nota 14). Een soortgelijke woordformatie met *ont-* is het, die vs. 1224 een moeilijkheid oplevert :

En, soo u ouderdomm, nae menigh jaer, *ontplant*

dat door E. (p. 69, nota 20) wordt verklaard als : „ *zoo gij wegens ouderdom uwe plaats moet ruimen* ", terwijl H. *ontplanten* wel zal hebben gevoeld als : „ *doen ophouden plant te zijn* ". Andere formaties met *ont-* zijn passim te vinden : *ontstaen*, *onthalen*, *ontsitten*, *ontwalghen*, enz.

In Vs. 1566.

Ick *straff* hem met niet meer als broederlick medoogen.

wordt *straff* door E. als zijnde „ *berisp* " verklaard. Beter, dunkt me, ware deze verklaring : „ Mijn eenige straf voor hem weze medelijden (en dan nog niet eens vernederend — maar broederlijk) ! " Daar zit, dunkt me, de humane Huygens beter in. Cfr. trouwens vs. 1590 :

Wat zijn ons' plichten meer als treurigh medelijden ?

Vs 1754...

je selt noch sulcken *tuer* sien ;

Hier, lijk in Trijntje Cornelisdr. vs 1220 (je saeght noyt sucken *tuer* niet) verklaart E. het onderstreepte

woord met: *tier* = handelwijze, voortgang in de zaak (?), of met *grap*, *klucht*, *deun*. Is het woord niet eenvoudig een dialectische contaminatie van *kuur* en *toer*? De uitdrukking „ rare toeren zien " is vrij algemeen verspreid. Is, vs. 1793, de „ swarte lap ", waarvan daar sprake is, wel op te vatten als een *masker* (nota), niet veeleer als „ voilette " ? De *voilette* met „ mouche " is in de 17e eeuw reeds gedragen.

Vs. 1920.

„ Fier, seid ick, Vrouw *tot* Mann...

Tot wordt hier door E. als „ ten behoeve van " verklaard; zonder dat ik begrijp welken zin we daarmêe verkrijgen. Huygens, wiens Hofwijck zeer dikwijls een ideëenontwikkeling bij toevallige woordassociatie vertoont, heeft zoo pas met onverholen zelffierheid geconstateerd, dat nooit iemand hem zou kunnen beschuldigen van zwakke onderdanigheid aan „ een *fier* Vrouwen-beeld ". — „ Wat! (gaat hij nu verder) *fier*, dacht ik bij mezelf, *fier* een vrouw *tegenover*, *jegens* een man; *fier* een vrouw die toch uit een man (Adam) geteeld werd? " *Geteeld* hoeft hier dus niet in *απο κοινου* te worden gedacht.

Bij vs. 2001 en vlg. is E. wel wat onvolledig met zijn commentaar: er blijft daar een latijnsch, een Taciteaansch aandoende pregnantie van den stijl onverklaard :

Mijn' eigen mannetjes, mijn' Leen-luy en mijn' erven,
Die all dat Bóómen kont, kost ghy, als Boomen, sterven,
Maer 't sterven niet en kent...

Kont is, in dezen tekst, een zeer stout *απο κοινου* dat tevens bij *boomen* en bij *die* hoort : „ Gij mijn dennen, die alles wat boomen kunnen (vermogen) zoudt kunnen (kont) indien gij als boomen kondet sterven, maar 't sterven kent gij niet, eeuwig groen als ge zijt. "

In vs 2148

En oordeelt sittende van 't naeste spelend paer :

zou ik veeleer aan *naeste* de beteekenis geven van *hd.* „ *nächste* ", „ *folgende* ", niet die van „ *in de nabijheid* ": immers bij 't kegelspel speelt ieder speler van dezelfde plaats uit.

E. schijnt in het vers van H. zeer dikwijls de classieke figuur der „ omzetting " te willen vermoeden : echter niet overal op zeer overtuigende wijze.

Vs. 2150 vlg. bvb.

Soo vlieght' er wel een droom door spelende gedachten,
Van Koningen ontdaen in 't midden van haer volck,
Dat over einde staet,...

waarvan het 1e vers door E. wordt verklaard als zijnde een „ omzetting voor : *Zoo speelt er wel een droom door vliegende gedachten* ", terwijl toch, wil me dunken, de meest voor de hand liggende verklaring deze is : „ *schichtigt er wel zeer* in 't voorbijgaan een droom door gedachten die echter bij haar spel blijven ". Daarentegen legt in z'n commentaar E. vaak onvoldoend den nadruk op het wezenlijkste kenmerk van Huygens' stijl : de toegespitste woordspeling ; zoo in het onderstreepte van vs. 2152, waar „ *over einde staet* " niet alleen beteekent „ in opstand gekomen is " (nota 6) of beter „ tot wanordelijkheden overgegaan " (cfr. nu nog in Vlaanderen : 't huis staat geheel overeind), maar ook „ *staat nog recht* (denk aan het kegelspel !) terwijl de drie gekroonde hoofden er liggen ! " Dat in vs. 2261.

Die 't laecke, doen 't soo wel, as die je 't stick verwijte ;

die je fout zou zijn voor *die se* zal wel niet ieder, zelfs op 't gezag van Verdam (L. Tsch. XXII, 296) zoo grif aanvaarden. *Je* geeft toch een voortreffelijken zin, hetzij men het als *expletief* of als *pronomen indefinitum* (datief van *men*) opvat.

Waarom E. in nota 17 van p. 111, bij vs. 2349 vlg. spreekt van een ongewone en eigenlijk verkeerde constructie, begrijp ik niet te best. Zoo gaan de verzen :

God, die hem segende met kinderen die weten,
En weten, mogelick, waer mede dack en eten,
Het Vaderland ten dienst, te mogen waerdigh zijn,
Beveelt hy haer beleid..."

Wat beteekent : „Aan God, die hem zegende met verstandige kinderen, die wellicht weten waarmeê onderdak en levensonderhoud te kunnen verdienen, het vaderland ten dienste, beveelt hij (= de Man op Hofwijck, Huygens zelf) hun verder beleid na zijn dood."

Ten slotte nog een gissing — meer waag ik het niet te noemen — bij vs. 2653 :

Daer zijn de gasten ; flucks den Room-pot uyt den *Polder*

waarin het woord „*polder*" een crux is, dat tot de vermakelijkste verklaringen heeft kunnen verleiden. (Cfr. E's Breedere aanteekening, p. 136!) Hebben we niet eenvoudig te doen met het gewestelijke *polder* = houten bevloering boven een steenen, zooals we ze vaak vinden in de halfhooge voutkelders, waar melk en kaas worden bewaard ? [1]

[1] Op enkele drukfouten en verschrijvingen worde hier nog gewezen : p. 16 nota 2 staat *H.* (uygens) ; lees *W* (esterbaen) die de schrijver is van dat gedicht. — Pag. 28, nota 25 is natuurlijk te lezen „ aan den huidigen lezer " i. p. v. „ aan 't nageslacht ". De beteekenis der verzen is deze : „ Ik wil U, lezer, een Hofwijck voorschilderen, niet zooals het nu is, maar zooals 't wezen zou, indien de dag van gisteren ons een eeuw was geweest, en ik dus in de gelegenheid gesteld mijn goed (Hofwijck) rechtstreeks aan mijn kindskinderen te bedeelen. — Pag. 37 nota 12, zie ik niet dat de vorm *hoord'er* op een drukfout zou berusten, als E wil ; de vorm komt ook nog op veel ander plaatsen voor (bvb. vs. 397 *wild' er*, vs. 532 *staet' er* ; in de Gedichten III p. 108 „ Hoe weld' er mijn groenste jeughd noyt mede verruckt... en is geweest. " enz.) waar E. aan geen drukfout denkt. Eenvoudig kwestie van *graphie*. — Ook de nota bij vs. 369 voldoet niet ; het vers luidt : „ Als baet bij lasten komt, en *d'een den ander'* dragen. " Bij 't onderstreepte teekent E. aan : „ Eigenlijk moest het zijn als de een de andere (nl. de lasten) draagt. " Ik geloof dat *d'een den ander* eenvoudig zooals nu nog dialectisch, staat voor „ elkander ". — Bij vs. 411 zou wellicht voor „ *stoort* " beter aangeteekend staan „ overschittert ", dan

* * *

Eymaël is geen man tot wien men zich verstout te zeggen: „U hebt de plank misgeslagen!" Het past tegenover hem bescheiden te opperen: „Zou het wellicht dát kunnen zijn?"

In dezen geest zijn de hiervoor gaande bedenkingen publiek gemaakt als een blijk van belangstelling in de zoo verdienstelijke uitgave en in het werk van Huygens zelf. Ik weet dat om deze dubbele belangstelling mij de welwillendheid van den geleerden commentator verzekerd blijven zal: hij toch duldt kritiek, twijfel en ververschil van meening — weet ze heusch en dikwijls ook gevat te beantwoorden,

En luystert naer syn' vriend, en laet sich onderrechten,
En heet verliezen winst, wanneer hy valt in 't vechten,
En wijs in 't vallen wert...

Zoo wenscht ook steller dezes te doen!

Intusschen is het den aandachtigen lezer niet ontgaan dat hem meer dan één afwijkende verklaring werd ingegeven door een stilistische ontleding van Huygens' techniek. Er kan niet gezegd worden dat, van dat standpunt uit bekekén, Eymael's uitgave in Inleiding of aanteekeningen bijzonder rijk is. Tot een litterairhistorische waardeering, tot een litterair-stilistische ontleding zelfs, is E. niet gekomen. Van zijn litteratuurbeschouwing is

„doet verbleeken". — Ook de door E. gevolgde interpunctie zal wel niet overal crediet verdienen of op drukfout berusten: vs. 427 bvb. moet blijkbaar op een komma eindigen, niet op en punt; vs. 389 op een komma, liever dan op een kommapunt. — Vs. 435 't *gat* uyt = eigenlijk het (deur)gat uit; de deur uit. Cfr. eng. *gate*. Nu nog overal in Znl. die beteekenis; — vs. 651 is de verklaring van „Berghjens" door „*de meisjes*" wel een beetje... ruim: bedoeld wordt de inhoud der keurslijven van het fraaie geslacht. — Pag. 93 zijn nota 4 en 5 respectievelijk van plaats te veranderen. — Ook de taal van E, is op een paar plaatsen gegermaniseerd, p. 96 bvb. „deze los *daarheen* geworpen tusschenzin", welke uitdrukking passim terugkeert.

zelfs niet te loochenen dat ze nog heel wat preutsch is, om niet te zeggen overdreven schaamachtig, voor iemand die toch Trijntje Cornelisdr. heeft uitgegeven : een nota als die we op p. 78 (sub 9) te lezen krijgen, zou hem in 1843 zeer zeker vanwege Bakhuizen van den Brink een even scherpe terechtwijzing hebben bezorgd als die De Vries in „De Gids" toen mocht in ontvangst nemen. Terwijl toch op andere plaatsen de schrijver dubbelzinnigheden „hineinliest" (b. v. b bij vers 1788, of bij vs. 2389), die er volstrekt niet behooren ingelegd te zijn. (Cfr. De Clercq's Tineke van Heule !) Ietwat erg nuchter vonden wij nota's als bij vs. 1921 b. v. en vooral vs : 2048 (nota 6) waar toch kan gedacht worden aan een malschen, zandigen grond (en in denzulke groeien toch de mastbosschen), die gemakkelijk regengeultjes vertoont waarin dan de bloembladeren gaan saamhoopen !

Daarenboven is het tot een ruime, rijke stilistische kenschetsing van Huygens' werk nergens gekomen. Nergens blijkt van een ietwat stelselmatige bestudeering van de stijlmiddelen waarmeê de dichter die pittigheid, die pregnantie-tot-het-duistere-toe bereikt, welke aan zijn vers de sterk-persoonlijke kleur heeft gegeven : zijn voorkeur voor het antithetische (b.v. vs. 1582-1593, 1846-47, 1887-88, 2049, 2114, 2129, 2135, 2777 vlg., enz.) ; de opschorsing (b. v. vs. 1675) ; de vele inversies (vs. 1719, 1995), het sterk parallelistische in de uitdrukking (b. v. vs. 2141 vlg. 2412), zijn stoute latinismen en anacoluthen in den zinsbouw (vs. 2003, vs. 505) ; zijn velerlei gebruik der *απο κοίνου* (vs. 758, 1546, 1646, 2358, 2448-49, 2539-40 enz !); zijn chiasmen, hendyadis, omschrijvingen (361-363 ; 633) en omstellingen (vs. 1431, 1478, 1518, 1583, 2136), de vaak zeer organisch gebruikte herhaling (vs. 1993) — ál zoovele stijlfiguren die passen bij zijn ingewikkelde, gezochte en hypersubtiele zegswijze. De *annominatie*, versterkt zeer dikwijls door rijm en binnenrijm, de *klankspeling* versterkt door de allitteratie, de

Euphuisms alleraard (1455 vlg., 1487, 2595), de treffende en soms krachtige beeldspraak (b. v. vs. 1901-1904, 2013 vlg., 2406) opgaande vaak tot de hoogste dichterlijkheid in verzen als 2473-76 ([1]) en eindelijk niet hét minst het sterk-symetrische, de gewilde regelmatigheid in den bouw van het gedicht (kijk b. v. naar de ontwikkeling van vs. 2061, met voor elk van zijn drie elementen : *eer*, *nutt*, *last* onderscheidenlijk 11, 13 en 16 verzen !) ([2]) benevens de handige samenstelling, het nergens haperende *esprit d'à propos* waarmeê, in steeds onverwachte, ex-temporale sprongen, soms naar aanleiding van een enkele woordassociatie, Huygens' beweeglijke geest den lezer naar een ander thema meêtroont (b. v. vs. 590 vlg.; 586 ; 800 vlg.), of, om een nieuwen en ongewonen overgang te leggen, de kleurigste spreuken der volkstaal worden te pas gebracht (vs. 1882 ; 1474 ; 1964). In vernuftige spelingen van dubbelzinnigheid weet de dichter ongemerkt van de letterlijke naar de figuurlijke beteekenis over te zwenken (vb. 867-68) of vice-versa (1964 vlg.). Men vergelijke maar eens deze losse en toevallige nota's over Huygens' stijl, met de houterige en onbeholpen kenschetsing ervan in Te Winkel's Ontwikkelingsgang (III, 363), wil men de overtuiging opdoen hoe noodig het is dat aan Huygens' techniek een liefdevolle studie worde gewijd.

* * *

En, bij 't ontbreken van elke ietwat diepergaande biographie, ook aan zijn geestelijke physionomie ! Wat zal Hofwijk ook hiervoor vele trekjes kunnen leveren ! Huygens' wijsbegeerte der *aurea mediocritas* (vs. 147, 873, 1046, 1728, 2117 vlg.), zelfs in huwelijksaangelegenheden (vs. 1907-08) ; zijn uiterste voorzichtigheid (vs. 837 ;

([1]) Zoo is mij bij vs. 2300 nota 9 onvoldoend : *hincken* doelt hier klaarblijkelijk op tekort aan geluk, het rijmende en daardoor sterker annomineerende *stincken* op zedelijke verwerpelijkheid.

([2]) Zoo ook 2665-2680 ; 2375 ; 2752 enz.

873 vlg.); zijn hedonistisch „*utile dulci*" (800; 1000 vlg., 2062), zijn spaarzaamheid met politieke allusies (nauwelijks vs. 2150 vlg. en dan nog zeer twijfelachtig!); zijn niet ongevormd natuurgevoel (vs. 1677 vlg., 2005 vlg.) en in ieder geval veelzijdige natuurkennis (vs. 902; vs. 1100); en dan dat stalen harnas waarmeê het brein in Huygens het hart wist te dwingen; en zijn zelfverhoovaardiging daarover, verzen aanéen (1915 vlg.): dat passielooze, dat ontbreken van alle echte, spontane, jeugdige, gloedwarme verliefdheid, vs. 1950 dan nog wel door H. als een zuiver-Hollandsche deugd verheerlijkt! Voeg daarbij zijn vredelievendheid, zijn tolerantie-begrip (vs. 1499 vlg., 1595 vlg., 1684 vlg.) waarmeê hij echter halt houdt vóór de deur der Roomsche kerk (cfr. den heftigen uitval vs. 1578 vlg.; vs. 2019 vlg.) en zijn ijveren voor een hereeniging der christenheid op den grondslag eener protestantsche gemeenschap (vs. 1591 vlg.); zijn onmiskenbaar godsdienstig gevoel (vs. 2320 vlg.) en onverwrikbare bijbelvastheid (vs. 1891; 2345; 2440; 2452; 2478 enz.), maar daarnaast zijn koude nuchterheid, met dat absolute onvermogen om de wereld van het miraculeuse te waardeeren (502 vlg.; 2017 volg.); zijn zin eindelijk voor het natuurlijke, het zedelijk-gezonde (1854 vlg.) en zijn humor (vs. 1796, 2626 vlg.). Dat alles mochten we eens, van de ervaren hand van Dr. Eymael, in een definitieve Hofwijck-uitgave, behandeld weten.

* * *

In afwachting dat een Huygens-boek de onvoltooide Huygens-monographie van Jorissen (¹) kome vervangen! Daarvoor zal dan een dissertatie uit de school van Kluyver (²) bruikbaar materiaal blijken te hebben geleverd. Niet dat het werk uitmunt door groote gesloten-

(¹) Arnhem I (1871).

(²) *G. J. Buitenhof*, Bijdrage tot de kennis van Constantijn Huygens' Letterkundige Opvattingen, Gouda 1923, XII-129 blz.

heid van bouw of voortreffelijkheid van taal en stijl : een zekere onsamenhangendheid der 4 hoofdstukken, het gebrekkig verband van het eerste vooral met het aangekondigde thema, naast een zekere dorheid van de dikwijls ook incorrecte taal, zijn er de grootste gebreken van. Gaat men ze, als zeer begrijpelijk in beginnerswerk, voorbij, dan houdt men in dit proefschrift meer dan genoeg over om er een grondiger kennis van de personaliteit Huygens, als mensch en als dichter meê te verkrijgen.

Het 1e hoofdstuk — de opvoeding — had steviger met het thema der dissertatie kunnen samenhangen : dan had de schrijver, scherper dan hij het nu doet, uit die opvoedingspraktijk dienen te halen de bestanddeelen die de litteraire opvattingen van Huygens mede hebben bepaald (1). — Aan het 2e hoofdstuk dat „Constantijn Huygens tusschen de groote specialisten van zijn tijd" plaatst en in hoofdzaak niet veel meer doet dan een paar groote eruditiegevechten te vertellen waarin H. zich wel wat al te besluiteloos-neutraal heeft zoeken te houden, tusschen de partijen in, diende als een tegenhanger een niet geschreven hoofdstuk tegenover te staan, met als titel „Constantijn H. en zijn verhouding tot de groote dichters van zijn tijd". De elementen die schrijver voor dat hoofdstuk bij elkaar had, in zake Vondel, Corneille e. a., worden nu slechts zeer in 't voorbijgaan vermeld, terwijl toch pas dán een duidelijk licht valt op de litteraire opvattingen van een schrijver wanneer vrij scherp de lijn wordt getrokken tusschen de inzichten die hem eigen zijn en dezulke die hij uit de traditie of uit de „communis opinio" van zijn tijd heeft geput.

(1) Dat ook overal de door Chr. Huygens aan zijn kinderen bestede opvoeding als iets uitzonderlijks, alleenstaands wordt voorgesteld, nergens verband wordt gezocht met de patricische opvoedingsidealen van den tijd — denk aan Montaigne b.v. en aan de opvoedingseischen van het *principaat* in Westelijk-Europa — ontneemt aan de schildering een algemeen-kultuurhistorischen achtergrond die er zeer wel hadde bij gepast.

De kern van het vraagstuk raken dan ook slechts de twee zeer leerzame laatste hoofdstukken: *Over de Beginselen van zijn Dichtkunst*, waarin o. m. p. 65 vlg. de gewichtige vraag wordt beantwoord, wat voor H. het gewichtigste in de poëzie heet te zijn: „vorm of inhoud"? Niet overal zou ik hier Buitenhof durven volgen: de aangebrachte argumenten omvatten, dunkt me, een niet zoo omvangrijke slotsom, alsof voor Huygens „het formeele het voornaamste is". Talrijk zijn, uit Hofwijck b. v., de plaatsen aan te halen waaruit van de zijde van H. een zeker wantrouwen spreekt tegenover het formeele element in de poëzie, dat zoo gemakkelijk den dichter verleidt tot afdwalen van de hoofdzaak: *res*. En in de door Buitenhof geciteerde plaatsen valt toch bijna evenzeer als op „rijm en maat" de nadruk op „*verstandig* spreken" en op „*rijke Reden*". Het puntdicht op p. 61 „Kracht van Dichten" kan al moeilijk anders worden geïnterpreteerd dan zóó: dat slechts daarom het *Dichtsuycker* (= de mooie vorm) zoo gewichtig is, omdat het „de Vrucht van wyse Reden" (= den inhoud) zoo „wel (doet) smaecken en wel duren".

Even weinig overtuigend is, p. 76, de verklaring van H's „platte" en „zinnelijke" poëzie. Er is er, naar mijn schatting, nog steeds geen betere dan die van Potgieter en Bakhuizen-van den Brink. En wie daarmeê geen vrede nemen lezen eenvoudig niet historisch, zooals toch de litterairhistoricus behoorde te doen.

Buitenhof's verklaring van H's huiverigheid om zich op 't gebied der erotiek te wagen voldoet al even min: de godsdienstigheid zal daar wel voor zeer weinig zijn tusschen geweest; hoe hinderde die hem anders niet in het schrijven van Trijntje Cornelisdr.? Is de verklaring niet veeleer te zoeken in een zekere natuurlijke nuchterheid en koudheid van den dichter, die trouwens in zijn jeugd met een paar blauwe schenen leergeld had betaald en altijd een beetje sceptisch heeft gestaan tegenover de gevoelsfeer der liefde. Ze had zelfs *zijn* nuchter realisme

weten te ontnuchteren : hij schijnt het haar nooit geheel te hebben vergeven. Het pag. 91 geciteerde versje van 1619 is, dunkt me, geheel en uitsluitend voortgevloeid uit diezelfde sceptische *misogamie*, vlak na zijn ontgoocheling bij Dorothea van Dorpe, als die 't gelijknamige gedicht en „ L'Analyse Physique" van later heeft ingegeven.

Het vierde Hoofdstuk gaat „ *Over den Inhoud van zijn Gedichten*". Het omschrijft er den grooten rijkdom van en evenzeer de betrekkelijke armoede, wat betreft de behandelde genres (nóch drama, nóch epos, nóch minnelyriek) en wat betreft de aangeraakte gedachte- en gevoelssferen. Bij de lijst der in Huygens' poëzie ontbrekende thema's (p. 91 vlg.) had de vermelding niet mogen ontbreken dat, van de vele heerlijke reizen waartoe Huygens' diplomatische werkzaamheid aanleiding is geworden, nergens iets is overgebleven van het velerlei aanschouwde natuurmooi ; een gebrek dat trouwens toch ook weer niet zonder batig tegendeel is : minder in beslag genomen door natuurmooi én stedenschoon heeft H. des te vollediger zijn opmerkingsgeest besteed aan de studie van den mensch en zijn hartstochten, wat aan zijn vers een diepte van levenswijsheid gaf die nu nog, in zijn grooter gedichten, kan boeien [1].

F. BAUR.

Gent, 30 Maart 1927.

[1] *Correctienota.* — Collega Michels is zoo vriendelijk 30-4-28 mijn aandacht te vestigen op twee mij niet bekende „ Nalezingen " op de Hofwyck-uitgave van Eymael : eene van *Zuster F(rancine)* in Tr, v, Taal- en Letteren XII en eene van hemzelf in Leidsch Tijdschrift XLV p, 304 vvlg. Mochten enkele verklaringen uit deze mijn bijdrage in dezelfde richting gaan als die der vermelde artiekelen, dan zijn we er onafhankelijk van elkaar toe gekomen, en hebben ze voor elkaar de waarde van een *argumentum confirmans.*

Toponymisch Onderzoek

A. Het VIII[e] Philologencongres te Gent en de Vlaamsche Toponymie.

Wij mochten destijds met voldoening meedeelen, dat door de inrichters van bovenvermeld Congres aan de Vlaamsche toponymie een speciale kans zou worden gegund. Eens te meer weze hun hiervoor van harte dank gezegd, ook en vooral omdat daardoor de *Vla. Top. Vereeniging* in de gelegenheid werd gesteld voor een uitgelezen publiek uitkomst te verschaffen over haar plannen en werkwijze. De beteekenis van dit Congres mag niet onderschat worden : Het was als een mijlpaal midden op den af te leggen weg, door de top. tentoonstelling ook een terugblik op de tot hiertoe bereikte resultaten. De levendige belangstelling, die de top. afdeeling mocht te beurt vallen, en het feit dat, naast onze vooraanstaande toponymisten, ook een niet gering aantal jongere wetenschappelijke werkers op de vergadering aanwezig waren, laten ons toe voor de toekomst stoute verwachtingen te koesteren. Van niet minder belang was de aanwezigheid op deze vergadering van den Minister van Kunsten en Wetenschappen en de bekendmaking, bij den aanvang er van, van de instelling van een Commissie ter bevordering der studie van de toponymie en de dialectologie.

Wij hebben gemeend dat, ten behoeve van belangstellenden in dit tijdschrift een beknopt relaas moest verschijnen over de zeer belangrijke vraagstukken, welke bij deze gelegenheid werden besproken.

1. Over Doel en Methode van het toponymisch onderzoek

door Prof. Dr. J. MANSION.

De eerste vraag die men zich stelt bij het toponymisch onderzoek is die der beteekenis: Wat wil een bepaalde naam (b. v. *Gent*) zeggen? Daarop antwoorden is het ideaal van den toponymist, maar als vele idealen is het moeilijk te verwezenlijken. In zeer vele gevallen moet men volstaan met te zoeken naar de geschiedenis van den naam, zonder zijne oorspronkelijke beteekenis opgehelderd te hebben. Hetzelfde geldt van de etymologie van gewone woorden.

Toponymie, zijnde dus geschiedenis, moet aan de wetten van het geschiedkundig onderzoek gehoorzamen, dus in de eerste plaats rekening houden met de chronologie. Maar als geschiedenis van woorden, is zij ook in zekere gevallen psychologische geschiedenis. Waar b. v. in Engeland, na de Normandische verovering, samenstellingen met *beau* (*Beaulieu, Beaurepaire,* enz.) opkomen, is het belangwekkend op te merken dat dit eene nieuwigheid is in de Engelsche toponymie: van een gevoel voor natuurschoon is in Angelsaksischen tijd niets te merken.

Zeer belangrijk is het de datums van plaatsnamen vast te stellen. Zelfs waar voor een bepaalden naam die datumbepaling van weinig belang kon schijnen, is het niet uitgesloten dat zij in verband zou staan met een anderen datum die gewichtiger is.

Veel aandacht moet de toponymist wijden aan persoonsnamen; deze kunnen ook van dienst zijn om de chronologie vast te stellen. Zekere voornamen zijn kenschetsend voor een bepaalden tijd. *Joseph* is in België eerst sedert de XVIIe eeuw populair geworden; *Aloysius,* daar vooral waar de Jesuieten invloed gehad hebben; namen uit het oude Testament, *Abraham, Isaac,* zijn hoofdzakelijk in Protestantsche landen verbreid, terwijl *Pamela, Clarissa,* aan heldinnen uit romans van de XVIIIe eeuw hun succes te danken hadden. In vroegere tijden kende men modes van denzelfden aard. *Karel* is een naam uitsluitend gebruikt door Karolingen; *Lodewijk* alleen door vorsten; vindt men

die gedragen door gewone menschen, dan is het een blijk dat de oorkonde niet al te oud kan zijn. Ook als een persoonsnaam deel uitmaakt van een plaatsnaam, is daar soms veel uit te leeren. *Vloerzegem*, a° 1148 *Florsengem* gespeld, is ongetwijfeld veel ouder dan de XIIe eeuw. Daarvoor spreken verschillende argumenten, maar één o. m. is niet te onderschatten, nl. dat het patronymicum **Flōrsing-* (zoon van **Flōrsa)* op een zeer oud type van persoonsnamen wijst.

Persoonsnamen schuilen soms achter al te doorzichtige soortnamen. *Wintershoven* is niet een winterverblijf, maar wel het hof, de hofstede van een zekeren *Winter*. *Boterzande* is eens geweest *Baltres-handa*, hand (d. i. zijde, hoek) van een zekeren *Baltre*. Al te duidelijke namen zijn dikwijls vervormd door volksetymologie. Ook als twee of meer vormen bekend zijn, moet men niet al te veel haast hebben om den duidelijksten als juist te beschouwen, en den duisteren als „ fout ". Dikwijls is de juiste lezing de moeilijkste, die waarmee de uitgevers geen raad weten en die ze met een *sic* aangeven, alsof er niets van te maken was. Zoo *Gothemiaogian* naast *Gothengim* : de laatste zou zijn **Gottegem*, dat niet bestaat, en is feitelijk een verzinsel van den jongeren afschrijver.

Jongere naamvormen moeten aan oudere getoetst worden; de tegenwoordige spelling aan de huidige uitspraak. Dus *Vosselare* uit *Furslar* niet te verbinden met *vos* ; *Merchtem*, *Saventhem* niet bij de *-hem* namen voegen, daar uitgesproken wordt (of vroeger werd) *Merchten*, *Saventen*. — De ligging helpt dikwijls een naam verklaren ; maar men moet ook niet te ver gaan, daar het tegenwoordig uitzicht van eene plaats (bewoonde kom eener gemeente in plaats van bosch, heide of moeras) merkelijk kan verschillen van dat van vroeger; of ook daar wij dezelfde dingen met andere oogen aanzien. Men moet dus altijd en overal op zijn hoede zijn en door de misgrepen van anderen leeren voorzichtig zijn.

---

2. De Namen van de Vlaamsche Streken

door Prof. Dr. A. CARNOY.

De taalkunde is nu in staat den oorsprong van de plaatsnamen methodisch op te sporen. Het oogenblik is aldus gekomen om opnieuw de etymologie trachten te vinden van de namen van onze provinciën en gouwen die reeds het voorwerp zijn geweest van zoovele verklaringen, welke de wetenschap in 't algemeen moet verwerpen.

Brabant, b.v. is het „land van Brabo" niet meer, wel eene formatie in denzelfden aard als *Testarbant, Karabant*, en beteekent „de streek van de Zenne" of de „streek van de drassige weiden".

Henegouwen is de gouw van de Haine of „van het boschgebied" (een zinspeling op de Silva Carbonaria) (de *Haine*, vroeger : *Hagena*, is de „boschbeek").

Haspengouw is misschien met Prof. Mansion te verklaren als: de gouw met de „*haspen*" of „kleine stukken land".

De *Peel* in Noord-Limburg is „de moerassige streek" (mnl. *pedel* „drasland").

Kempen is een verdietsching van *Campania* door vervanging van het Latijnsch achtervoegsel *-ania* door *-unnjô*.

In het *Waverwoud*, zooals in den naam van *Waver*, leeft het woordje *waver* voort, hetwelk eenmaal „onvast, onbebouwd land" beteekende.

De uitdrukking : *polders* is geene vervlaamsching van Lat. *paludaria*, zooals meestal beweerd wordt, maar een collectief van frk. *pōl* „moeras" (**pōlwarja*).

Het *Hageland* is eerder „het boschland" dan „het land van de hagen".

In *Payottenland* leeft een Waalsch woord voort, misschien *paillotte* „muur met klei en stokken gebouwd, hut".

Wat *Vlaanderen* betreft, het is zooals *Toxandria* een samenstelling van *wander* „zwerver".

Het eerste gedeelte is waarschijnlijk een woord **flama* of **flana* (verwant met Litt. *ploni*), dat *vlakland* zal beteekend hebben, zijnde een afleiding van dezelfde wortel als *vlak, vlade, vlonder*, enz. Deze etymologie is de eenige die tegelijk *Vlaming* en *Vlaanderen* verklaart. *Vlaming* kon inderdaad

doorgaan als „de inwoner van de vlakte". (Vgl. *Tervinga* „boschbewoner", *Greutinga* „bewoner van de keigronden").

---

3. Hoe een toponymische monographie tot stand komt

door Dr. J. LINDEMANS (Laken).

De plaatsnaamkunde is een zeer belangrijke hulpwetenschap voor de geschiedenis, in de eerste plaats voor de dorpsgeschiedenis. Zoo gebeurt het dat vele navorschers, langs geschiedkundige opzoekingen om, tot het beoefenen van dit vak wordén geleid : voor een philoloog, die belangstelling voelt voor zijn geboortestreek, geschiedt dit bijna fataal.

Het mag een gelukkige buitenkans heeten, als hij de hand weet te leggen op een van die kostbare oude kadasteratlassen uit het begin der 18e eeuw, welke in vele gemeentehuizen nog bewaard liggen en het oude, gemoedelijke aangezicht van zijn dorp op kleurige perkamentbladen zoo sprekend, zoo poëtisch en tevens kadastraal-nauwgezet weergeven.

Voor het eerst wordt hier vastgesteld dat de plaatsbenamingen niet willekeurig uitgevonden werden, maar berusten op een werkelijkheid, die doorgaans in het verleden te zoeken is. De navorscher zal zorgvuldig de plaatsnamen van deze kaarten excerpeeren en ook de bij den atlas behoorende kadastrale leggers vlijtig uitpluizen, welke de perceelen nauwkeurig beschrijven, de namen der eigenaars opgeven en den rechtstoestand van het land toelichten [1].

Voor de „Toponymie van Opwijk" was het *Lantboeck der prochie van Opwyck*, 1725/26 opgemaakt door DEKENS en VAN SINAY, het uitgangspunt.

(1) Ten gevolge van een algemeene verordening werden dergelijke kaartboeken in het begin der 18e eeuw voor elke gemeente opgemaakt. Het ware zeer wenschelijk onverwijld een uitgebreid onderzoek in te stellen over het bestaan van deze kostbare stukken en tevens naar maatregelen uit te zien om de bewaring er van te verzekeren.

Atlas en legger werden zorgvuldig geëxcerpeerd, tevens werden de gevonden inlichtingen overgebracht op de uitgebreide kaarten van den „*Atlas de la commune d'Opwijck*", uit het „Cadastre parcellaire de Belgique" van PH. VAN DER MAELEN (1847), zoodat verdwenen toestanden voortdurend met de nog bestaande konden vergeleken worden en moderne topographische elementen b. v. spoorwegen en steenwegen geen verwarring kunnen stichten.

Een later ontdekt kadaster uit de jaren 1639-40 (ongelukkig zonder kaartboek) vulde het verzamelde materiaal nog aanzienlijk aan.

Verdere opzoekingen werden in de eerste plaats gedaan in het parochiaal *Kerkarchief.*

Het kostbaarste stuk uit deze verzameling was een „*Manuale*" uit het jaar 1515, naar oudere bronnen samengesteld, dat de perceelen der kerkelijke goederen nauwkeurig beschrijft en alle wenschelijke inlichtingen aan de hand doet.

Daarnaast waren verschillende registers voorhanden, waarin de eigendommen en de inkomsten der kerk beschreven worden, ook de volledige verzameling der kerkrekeningen van 1563 tot heden. De inlichtingen uit het kerkarchief werden aangevuld door deze uit het archief van den *Armendisch*. Ook hier bestonden weer gedetailleerde goederenbeschrijvingen en een tamelijk volledige rekeningenverzameling.

Ook voor de geschiedenis van de plaatselijke geslachten en het ontstaan der familienamen waren deze bronnen van ongemeen belang.

Voor verdere studie bleef ik in hoofdzaak aangewezen op het Rijksarchief te Brussel, waar de oude Schepengriffie van Opwijk berustte en zich de registers van de domaniale renten in het Land van Dendermonde [1] met het grootste gedeelte van het Archief van het Leenhof van hetzelfde Land bevonden.

De oudste *Domaniale renteboeken* dagteekenden van ± 1470, vooral een jonger rentenboek (1615) leverde rijk materiaal.

(1) Opwijk maakte tot aan de Fransche Revolutie deel uit van het Dendermondsche.

In het *Feodaal archief* (1365 —) was de oogst in de leenboeken tamelijk mager, het excerpeeren van de „*Aangiften en Denombrementen*" daarentegen was zeer dankbaar werk.

Nu bleven nog de oorkonden over van *de oude Schepengriffie* van Opwijk op het Rijksarchief te Brussel, met ± 400 nummers.

Een tiental nummers bevatten stukken uit de 16ᵉ eeuw : deze werden volledig en nauwkeurig onderzocht. Voor de overige moest ik mij beperken : vooreerst waren verschillende reeksen, zooals processtukken, rekeningen, resolutieboeken, enz. voor de toponymie van een zeer ondergeschikt belang. De meeste plaatsnamen vindt men natuurlijk in de registers en bundels van „*staten en inventarissen van goeden*", „*goedenissen*", „*lotingen en verkavelingen*" en andere „*wettelijke passeringhen*".

Geschoolde toponymisten kunnen zich hier de weelde veroorloven het excerpeeringswerk eenigszins te beperken. Toch blijft de juiste lijn moeilijk om trekken, omdat elke navorscher voor een verschillend geval staat : beginnelingen blijven altijd op hunne hoede !

(De technische aanduidingen door Dr. Lindemans verstrekt over het opstellen der monographie, blijven hier liefst achterwege. Zij zullen bij het verschijnen der Top. v. Opwijk (1928) uitvoerig en definitief uiteengezet worden. Voor de *moderne* bronnen verwijzen wij naar de *Mededeelingen* 1925, 2. ; 1926, 1. 2. en 1927, 3 en *Leuv. Bijdr. Bijblad,* 1925 en vgg.).

---

4. Over de Vlaamsche Toponymische Vereeniging. Doel en Werking

door Prof. Dr. J. VAN DE WIJER.

De meeste der hier behandelde punten werden reeds vroeger in de *Mededeelingen* aangeraakt ; andere o. a. het opmaken van de top. kaarten komen later ter bespreking.

Wij bepalen ons daarom tot het opgeven der behandelde punten :

1. Het inzamelen van het *levend* toponymisch materiaal,

met het oog op een algemeen glossarium. Te bewerken bronnen. 2. Het methodisch onderzoek van de *historische* bronnen door geschoolde toponymisten. — Toponymische *monographieën*. — Medewerking van *historici*, inz. van archivarissen. — De opleiding kan ook buiten de Universiteit geschieden. 3. Het maken van toponymische *kaarten* : laboratorium, toegepaste principes. 4. De top. *bibliotheek* van de V. T. V. : inrichting en aanwinsten. 5. Propaganda : gewestelijke groepeeringen, vooruitzichten.

---

5. De Tentoonstelling.

Wij meenden dat het niet ongepast was, ter gelegenheid van dit Congres, dat aan de Toponymisten een mooie gelegenheid tot ruime propaganda had gegeven, een tentoonstelling in te richten, gewijd aan werken over en hulpwerken voor Toponymie.

Ten gevolge van zekere ongunstige omstandigheden o. a. het gesloten-zijn van de Universiteits-Bibliotheek te Gent onder het Paaschverlof, kon deze echter niet uitgewerkt worden zooals wij het ons oorspronkelijk hadden voorgesteld, al heeft de toewijding der Gentsche vrienden, inzonderheid van Dr. Debaive, ons nog over de meeste hinderpalen heen geholpen.

Behalve de voornaamste bijdragen over Plaatsnaamkunde, in boekvorm of in tijdschriften in Vlaanderen en in Wallonië verschenen (natuurlijk met heel veel leemten !), werden ook enkele van de meest representatieve werken uit Nederland, Duitschland, Engeland, Scandinavië en Frankrijk tentoongesteld ; tevens ook een aantal werken en artikels eenerzijds over de namen der straten van Vlaamsche (en Waalsche) steden, anderzijds (om het nauwe verband met de plaatsnamen) over persoons- en familienamen.

Dit om aan de bezoekers een kijk te gunnen op den afgelegden weg, als een blijk van waardeering ook ten opzichte der eerste werkers.

Practisch werden zij voorgelicht door een reeks interessante Archivalia, die in de eerste plaats als toponymische

bronnen in aanmerking komen ; door zorgvuldig uitgekozen historische, geographische en taalkundige hulpwerken, die de wetenschappelijke toponymist te zijner beschikking moet hebben.

Ook een gedeelte van het fiches-materiaal — actueel en historisch — van de *Vla. Top. Vereeniging* te Leuven werd ter beschikking gesteld om de werkmethode te illustreeren. De techniek der toponymische kaarten werd op dezelfde wijze door een aantal passende exemplaren verduidelijkt.

Ten slotte werd er door enkele publicaties gewezen op het vraagstuk, dat reeds zoo dikwijls op vroegere Congresvergaderingen besproken werd en toch nog altijd op een oplossing wacht : de moderniseering der spelling van onze Vlaamsche plaatsnamen.

Wij meenen dat, spijts de niet te vermijden onvolledigheid, de bezoekers toch wel heel duidelijk den indruk zullen hebben medegedragen dat ook in Vlaanderen de belangstelling voor toponymie van zeer ouden datum is ; dat reeds zeer veel gedaan werd, maar dat nog oneindig meer te doen blijft. Ten slotte vleien wij ons met de hoop, dat het de jonge toponymisten bij het bezoek der tentoonstelling aan nuttige wenken niet zal ontbroken hebben.

H. J. VAN DE WIJER.

Oude Atlassen, enz.

Wij wenschen nog even te wijzen op de interessante mededeeling van Dr J. Lindemans aangaande de oude atlassen, die nog op de gemeentehuizen van sommige dorpen te vinden zijn (bl. 124).

Het zou zeer wenschelijk zijn, dat de leden van de V.T.V. zich zouden inspannen om te redden wat nog te redden valt, door in de eerste plaats te onderzoeken of er in hun gemeente nog een exemplaar voorhanden is en ons daarna zoo gauw mogelijk dienaangaande in te lichten.

Wij deelen hier graag " in extenso „ mede, hoe Dr. Lindemans zich over deze belangrijke documenten op het Congres te Gent uitliet :

" O die kleurige perkamenten kaartbladen ! de akkers

staan er afgepaald tusschen de gele landwegen, met de boomen er langs gereid ; de weiden en boomgaarden naast de hoeven en de meerschen of beemden langsheen de beken kleuren er helder groen, de bosschage met donkerder stippels ; de vijvers en waterloopen, blauw ; de woningen, roze baksteen, roode dakpannen, grauwe schaliedaken, staan gezaaid over het land, langsheen de zandwegen, of in troppels bijeen in kleine gehuchten, ofwel geschaard rondom de dorpskerk, waarvan men de juiste gedaante herkent in het midden van de " plaetse " ; in vogelvlucht kaart na kaart overschouwt men alzoo de gansche " parochie " : al de huisjes ziet men staan met hun eigen gedaante zooals ze werkelijk gedraaid en gekeerd staan : de eenvoudige daglooners woning, de statige pachthoeve met het " duifhuis " in het midden van het vierkanten hofbeloop, de windmolen, het kasteel, de kluis, zoovele details bij dewelke de verbeelding met genoegen verwijlt en die zoovele kostbare historische inlichtingen uitmaken.

In een hoek van de kaart prijkt de felgekleurde windroos, waarin, met steeds nieuwe ornamenten, op ieder kaartblad de fantasie van den landmeter hoogtij vierde .„

Ook andere historische documenten, die voor de toponymie van uiterst groot belang zijn, loopen op vele plaatsen groot gevaar onherroepelijk verloren te gaan.

Nog onlangs werd ons medegedeeld, dat zeer belangrijke archiefstukken van de Abdij van Orienten te Rummen sedert den wapenstilstand spoorloos verdwenen zijn.

En dan denken wij nog aan dat geval van dien kinderloos gestorven burgemeester in de Kempen, die gedurende tientallen van jaren met de grootste zorg perkamenten en andere bundels had verzameld en wiens erfgenamen, korten tijd na zijn dood, de heele, kostbare verzameling — oud papier ! — eenvoudig hebben opgebrand.

Zouden onze leden — bij passende gelegenheid — niet even informeeren op Pastorij, Gemeentehuis, ook bij privaatpersonen en een waakzaam oog in 't zeil houden, om eventueel dergelijk onheil te voorkomen ?

Inlichtingen van dezen aard zullen ons altijd zeer welkom zijn : ook van hier uit kan, door tusschenkomst van gepaste personen, heel wat gedaan worden. V. D. W.

B. Commissie voor Toponymie en Dialectologie.

De leden van de *Vlaamsche Toponymische Vereeniging* hebben stellig met vreugde de instelling begroet van de Commissie voor Toponymie en Dialectologie, waarvan de eerste samenstelling werd bekend gemaakt door Minister C. Huysmans op de Zaterdagzitting van het Vlaamsch Philologencongres te Gent (10-4-26). Zij hebben er ongetwijfeld graag de bekrachtiging in gezien van het wetenschappelijk streven van zoovele noeste werkers op een tot hiertoe vrij ondankbaar gebied en het ministerieele initiatief naar zijn volle waarde geschat.

Enkele verdere inlichtingen over samenstelling, werkprogramma enz. zullen daarom wellicht niet onwelkom zijn.

De Commissie werd ingesteld door Koninklijk Besluit van 7 April 1926.

Tot lid van die Commissie werden benoemd de heeren :

CUVELIER, J., Algemeen Rijksarchivaris, voorzitter ;

BLANCQUAERT, E., docent aan de Universiteit te Gent, secretaris ;

BAYOT, A., professor aan de Universiteit te Leuven ;

CARNOY, A., professor aan de Universiteit te Leuven ;

DE FLOU, K., lid der Koninklijke Vlaamsche Academie, te Brugge ;

FELLER, J., docent aan de Universiteit te Luik ;

GROOTAERS, L., docent aan de Universiteit te Leuven ;

HAUST, J., docent aan de Universiteit te Luik;

MANSION, J., professor aan de Universiteit te Luik;

VAN DE WIJER, J., professor aan de Universiteit te Leuven ;

VERCOULLIE, J., professor aan de Universiteit te Gent.

Op voorstel van de Commissie werd een nieuw Koninklijk Besluit getroffen (10 Juli 1926), waarbij tot de benoeming van de volgende nieuwe leden werd overgegaan :

De heeren BASTIN, priester, bestuurder der kostschool aan het Koninklijk Athenæum te Malmédy;

DOUTREPONT, A., professor aan de Universiteit te Luik ;

DUFLOU, W., professor aan de Universiteit te Brussel ;

FAIRON, E., conservator van het Staatsarchief te Luik ;

Kanunnik ROLAND, te Namen ;

VANNÉRUS, J., conservator van het Oorlogsarchief te Brussel;

VINCENT, A., conservator aan de Koninklijke Bibliotheek te Brussel.

De Commissie bevat op die wijze een gelijk aantal Vlaamsche en Waalsche leden en telt onder haar leden vertegenwoordigers van onze vier Universiteiten.

* * *

Uit het huishoudelijk reglement van de Commissie meenen wij ten gerieve van onze leden het volgende te mogen aanhalen :

ARTIKEL 1. — De Commissie heeft voor doel de studie van de toponymie en de dialectologie uit te breiden en aan te moedigen. Te dien einde centraliseert zij de inlichtingen van wetenschappelijken aard betreffende deze vakken. Zij geeft een jaarboek uit bevattende het jaarverslag en desgevallend ook toponymische en dialectologische studiën van de leden of van geleerden, welke niet tot de Commissie behooren.

Zij verdeelt op de meest doelmatige wijze de toelagen die zij zal ontvangen van den Staat, de provincies, de gemeenten, de Universitaire Stichting en om 't even welk organisme of welken persoon. De toelagen zullen bij voorkeur worden toegekend aan de jonge doctors, welke zich met toponymie of dialectologie bezighouden en welke hunne onderzoekingen willen voortzetten in de door de Commissie aangewezen richting.

ART. 3. — De Commissie bevat twee afdeelingen ; de eene houdt zich bezig met de Vlaamsche toponymie en dialectologie ; de andere beoogt voornamelijk de Waalsche toponymie en de Waalsche dialectologie. Elke afdeeling verkiest uit haar midden een voorzitter en een secretaris. Op de vergadering der beide afdeelingen volgt een algemeene zitting van de Commissie om de verslagen van de secretarissen der beide afdeelingen te hooren en over de kwesties van algemeen belang te beraadslagen.

* * *

De Commissie ving onmiddellijk aan met het uitvoeren van het boven omschreven programma en vergaderde driemaal in elk der twee afgeloopen jaren.

Onder andere werden zes toelagen verleend aan jonge

werkers op het gebied van de toponymie en de dialectologie.

Bovendien werd er besloten zooveel mogelijk de publicaties over deze twee wetenschappen te verzamelen en op die wijze documentatiecentrums in te richten ten gerieve van de wetenschappelijke opzoekingen. De toegestuurde publicaties zullen dan onder de afdeelingen verdeeld worden. De Waalsche afdeeling zal haar dokumenten toevertrouwen aan de Société de Littérature wallonne te Luik, de documenten over Vlaamsche dialectologie zullen gedeponeerd worden in het seminarie voor dit vak aan de Universiteit te Gent, de Vlaamsche documenten over toponymie bij de *Vlaamsche Toponymische Vereeniging* te Leuven.

De Vlaamsche afdeeling, waarvan Prof. A. Carnoy het voorzitterschap waarneemt, duidde vijf briefwisselende leden aan. Voor de Vlaamsche dialectologie werd het lidmaatschap aangeboden aan :

De heeren GOEMANS, L., Algemeen Opziener M. O. te Brussel ;

LEENEN, J., leeraar aan het Koninklijk Athenæum te Luik.

Voor de Vlaamsche toponymie werden verkozen :

De heeren DASSONVILLE, A., priester, bestuurder van het O.-L.-V. Hospitaal te Kortrijk ;

LINDEMANS, J., bestuurder van het Hooger Instituut van Landbouwhuishoudkunde te Laken ;

ULRIX, E., professor aan de Universiteit te Gent.

* * *

Het verschijnen (einde 1927) van het eerste deel der *Handelingen* (1) van de Commissie mag beschouwd worden als een gebeurtenis van groot belang.

Dit nummer bevat als Vlaamsche toponymische bijdragen :

J. MANSION. — Iets over een toponymische Methode.

J. VAN DE WIJER. — Bibliographie van de Vlaamsche plaatsnaamkunde (1e deel).

Ook de Waalsche bijdrage van :

J. FELLER : I. Méthode de la Toponymie.

II. Initiation historique et bibliographique.

(1) Te bestellen bij den Secretaris : Prof. Dr. E. Blancquaert, 16, Brusselsche steenweg, Meirelbeke (fr. 25).

bevat voor den Vlaamschen toponymist zeer interessante vingerwijzingen.

Niet minder belangrijk zijn de bijdragen over Vlaamsche dialectologie, nl. :

E. BLANCQUAERT. — I. Methode van de Vlaamsche Dialectologie.
II. Historisch overzicht van de Vlaamsche Dialectologie.

L. GROOTAERS. — De Nederlandsche Dialectstudie in 1926.

Het tweede deel der *Handelingen* (1928) wordt op dit oogenblik voorbereid en zal stellig bij het eerste niet ten achter staan.

* * *

Wij mogen gerust getuigen dat de Commissie reeds een heel stuk werk achter den rug heeft : ook voor de toekomst mogen wij hooge verwachtingen koesteren. Aan voorlichting en aanmoediging zal het stellig de jonge werkers niet ontbreken : met den Secretaris der Commissie drukken wij de hoop uit, dat ook „ belanglooze liefde en werkdadige geestdrift voor de wetenschap" in voldoende mate bij de jongeren mogen voorhanden blijken.

Wat de *Vlaamsche Toponymische Vereeniging* betreft, het werd haar gegund, naar aanleiding van de zomervergadering 1927, de leden van de Commissie voor Toponymie en Dialectologie in het de Spoelberch-Instituut te ontvangen, hun de gelegenheid te schenken onze inrichting van dichtbij te bezichtigen en onze werkwijze in bizonderheden na te gaan : wij meenen te mogen besluiten dat dit bezoek niet ten ongunste der Vereeniging is uitgevallen en dat de overtuiging werd meegedragen, dat het in haar gestelde vertrouwen niet zal beschaamd worden.

H. J. VAN DE WIJER.

C. Nomina Geographica Flandrica, uitgegeven door de Vlaamsche Toponymische Vereeniging te Leuven

Toen, twee jaar geleden, de mogelijkheid op het oog werd genomen het door onze Vereeniging te verzamelen mate-

riaal te publiceeren [1], kon wel voorzien worden dat dit materiaal binnen korten tijd zeer aanzienlijk zou aangroeien, niet echter dat de financieele toestand in ons land van dien aard zou worden, dat wij voor geruimen tijd van om 't even welke uitgave zouden moeten afzien.

De gezichteinder schijnt thans in zooverre opgeklaard dat het plan opnieuw kon worden overwogen en, dank zij een samenloop van gunstige omstandigheden, ook — ten minste gedeeltelijk — uitgewerkt [2].

De N. V. Standaard-Boekhandel te Brussel werd onmiddellijk bereid gevonden de uitgave van een toponymische reeks op zich te nemen. In zooverre echter werd van het oorspronkelijke plan afgeweken, dat het verkieslijk gevonden werd zich eerst tot het belangstellende publiek te richten met een paar deelen ter algemeene oriënteering, liever dan met monographieën over afzonderlijke gemeenten.

Deze schikking viel nog voordeeliger uit, omdat ondergeteekende, in opdracht van de Commissie voor Toponymie en Dialectologie, sedert geruimen tijd werkte aan een volledige *Bibliographie van de Vlaamsche plaatsnaamkunde (Begin XIXe eeuw tot en met 1926)*, die afzonderlijk als Nr. 1 van onze toponymische reeks kon verschijnen.

Deze Bibliographie, welke duidelijk het „terminus a quo" wil vastleggen, vermeldt alle bijdragen en werken, die den Vlaamschen toponymist kunnen interesseeren. Aan een critische schifting van dit materiaal kon voorloopig niet gedacht worden : dit gebeurt later in de „Geschiedenis van de Vlaamsche plaatsnaamkunde", waarvoor thans de noodige bouwstoffen voorhanden liggen. Het spreekt intusschen van zelf, dat heel wat bijdragen enkel nog een historische waarde

(1) *Leuv. Bijdr.*, XVII (bl. 131) en Vla. Top. Ver., *Mededeelingen* 1925, 1 (bl. 10).

(2) Wij maken graag van de gelegenheid gebruik om onzen hartelijken dank te betuigen aan de Universitaire Stichting, die de werking van de *Vlaamsche Toponymische Vereeniging* steeds mild heeft gesteund. Ook vanwege de Commissie voor Toponymie en Dialectologie mochten wij zeer gewaardeerde tegemoetkoming genieten.

bezitten en dat nauwgezette controle in de meeste gevallen geboden blijft (¹).

Als Nr. 2 wordt voorbereid een *Inleiding tot de studie der Vlaamsche plaatsnamen*. In een eerste stuk zullen een viertal bijdragen verschijnen van de hand van Prof. A. Carnoy, K. de Flou, Prof. J. Mansion en ondergeteekende, over verschillende, vooral methodologische, vraagstukken (methode, etymologie, bronnen), ook over de inrichting en werking van de *Vlaamsche Toponymische Vereeniging*.

Voor een tweede stuk van dit nummer werkt schrijver dezes op dit oogenblik aan een *Geschiedenis der Vlaamsche plaatsnaamkunde* (ook van de spellingbeweging), waarbij zeer waarschijnlijk een practische, zuiver technische handleiding zal gevoegd worden, ter voorlichting bij het voorbereiden en opstellen van een toponymische monographie.

In Nr. 3 zal Prof. J. Mansion met de hem eigen bevoegdheid en wetenschappelijke nauwgezetheid schrijven over : *De voornaamste bestanddeelen in onze Vlaamsche plaatsnamen*, een onderwerp van zeer algemeen belang, zoodat in onze monographieën niet telkens weer dezelfde vraagstukken zullen moeten onderzocht worden.

Als Nr. 4 hopen wij nog dit jaar onze eerste monographie te laten verschijnen : *De Toponymie van Opwijk*, door Dr J. Lindemans ; de uitgave van dit werk, dat sedert lange maanden persklaar ligt, werd alleen door financieele redenen tot hiertoe verhinderd.

De volgende nummers zullen in hoofdzaak bestaan uit verdere monographieën van afzonderlijke gemeenten, waarvoor reeds zeer rijk materiaal voorhanden ligt (²). Het is

(¹) De *Bibliographie* groepeert achtereenvolgens : I. Algemeene bijdragen ; II. Bijdragen over bizondere vraagstukken ; III. Id. over Antwerpen-Brabant ; IV. Id. over Limburg-Luik ; V. Id. over Oost- en West-Vlaanderen (Henegouw) ; VI. Id. over de spelling der plaatsnamen ; VII. Historische en andere hulpwerken.

In twee Bijlagen worden Noord-Nederland en Fransch-Vlaanderen behandeld.

(²) Wij bezitten op dit oogenblik te Leuven in de *Vlaamsche Toponymische Vereeniging* het volledig historisch materiaal voor twaalf Vlaamsche gemeenten, de toponymie van een tiental andere komt klaar tegen het einde van dit jaar, zes andere monographieën zijn in voorbereiding.

tevens niet uitgesloten, dat nu en dan, in een deel *Mengelingen*, kortere bijdragen zouden verschijnen over speciale toponymische vraagstukken, naast andere, meer documentaire, bevattende vooral toponymische excerpten uit het een of andere rijke archieffonds (van oude abdijen, kerken, enz.).

* * *

Het was oorspronkelijk onze bedoeling onze toponymische uitgaven op te vatten als een onderdeel van de *Leuvense Studieën en Tekstuitgaven*. Na rijpe overweging werd van dit plan afgezien en de voorkeur gegeven aan een autonome reeks, met de misschien wel eenigszins bevreemdende benaming van **Nomina Geographica Flandrica.**

Een enkel oogenblik overleg neemt echter stellig dien indruk weg. Wel is de toponymische werkzaamheid in Noord- en Zuid-Nederland volledig onafhankelijk van elkaar georganiseerd en ontwikkelt zich de wijze van onderzoek niet langs dezelfde lijnen ; toch blijven Noord en Zuid voor de uitkomsten op elkaar aangewezen en scheen ons, nu vooral dat de zoo verdienstelijke *Nomina Geographica Neerlandica* onder een nieuwe — en zeer knappe — bemanning weer onder zeil gaan en het verschijnen van een zesde deel voor dit jaar in uitzicht gesteld wordt, de gekozen benaming voor de hand te liggen.

Wij mochten de voldoening smaken dat, bij een eersten oproep, alle vooraanstaande Vlaamsche toponymisten het genomen initiatief volledig goedkeurden en onmiddellijk werkdadigen steun toezegden, zoodat de *Nomina Geographica Flandrica* verschijnen zullen onder de redactie van :

Prof. A. CARNOY (Leuven), Dr J. CUVELIER (Brussel), A. DASSONVILLE [1] (Kortrijk), K. DE FLOU (Brugge), Prof. W. DUFLOU (Brussel), Dr C. HUYSMANS (Antwerpen), Dr J. LINDEMANS (Laken), Prof. J. MANSION (Luik). Prof. E. ULRIX (Gent), Prof. J. VERCOULLIE (Gent) en Prof. J. VAN DE WIJER (Leuven).

Het bestuurscomité zal, naast K. DE FLOU, als Voorzitter,

(1) Jaren geleden schreef E. H. A. Dassonville in *Biekorf* (V, *Bijbl.* IX) over de *Nomina Geographica Flandro-Gallica*. Wie weet komen ook deze binnen kort niet aan de beurt : een mooie taak voor het *Vlaamsch Verbond van Vrankrijk.*

en ondergeteekende, als Bestuurder der *Vlaamsche Toponymische Vereeniging*, een vertegenwoordiger bevatten van elke Universiteit, namelijk A. CARNOY (Leuven), W. DUFLOU (Brussel), J. MANSION (Luik) en J. VERCOULLIE (Gent).

Wij meenen dat onder deze leiding de *Nomina Geographica Flandrica* veilig van wal mogen steken.

Ook op den steun van het intellectueele Vlaanderen meenen wij in deze omstandigheden te mogen rekenen : wij hopen daarbij dat de leden van onze Vereeniging, die toch de verantwoordelijkheid van deze publicatie draagt, in de toegezegde medewerking niet verflauwen en onze uitgaven ook voorts ruime ondersteuning zullen verleenen (1).

Alleen dan natuurlijk als onze toponymische reeks in uitgebreide kringen belangstelling vindt, mogen wij de onderneming als verzekerd beschouwen.

Ook in dit opzicht zien wij de toekomst met optimistisch oog te gemoet.

H. J. VAN DE WIJER.

(1) Aan de leden van de Vlaamsche Toponymische Vereeniging zullen de *Nomina Geographica Flandrica* natuurlijk tegen aanzienlijk verminderden prijs geleverd worden : 't spreekt echter van zelf dat dan ook meer dan een platonische instemming verwacht wordt.

Een prospectus met de inschrijvingsvoorwaarden zal binnen korten tijd rondgestuurd worden.

Stanford University Libraries
3 6105 012 530 858